

Glava IV

PRELAZAK 5. KRAJIŠKE (KOZARAČKE) BRIGADE PREKO R. VRBASA I BORBE U CENTRALNOJ BOSNI

Koncem aprila i početkom maja 1943. otpočele su intenzivne pripreme za prelazak 5. brigade u centralnu Bosnu. Na tome je radio kako štab brigade tako i štab 4. krajiške divizije. Te pripreme bile su, međutim, privremeno ometane novom ofanzivom na Kozaru. Ofanzivu su izvodile uglavnom ustaško-domobranske snage iz garnizona Kostajnica, Bosanski Novi, Prijedor, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, ukupno oko deset bataljona.¹⁴⁹ Napad je počeo istovremeno iz svih pravaca 7. maja 1943. godine. Mada je neprijatelj otpočeo pokrete noću, što je bilo neuobičajeno u njihovoj dotadašnjoj praksi, zahvaljujući dobro organizovanoj obavještajnoj službi, ni jedna jedinica 5. brigade nije bila iznenađena. Ocijenivši da se radi o ispadu lokalnog karaktera, štab brigade odlučio je da ne prihvata dugotrajnije iscrpljujuće borbe, već da jedinice, maksimalno koristeći manevar, vrše ubacivanje u neprijateljsku pozadinu. Borbu da prihvataju u krajnjoj nuždi.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Arhiv VII, kut. 766, reg. br. 19-1 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 16. 5. 1943. štabu 4. krajiške divizije.

¹⁵⁰ prvi put u ratu neprijateljski vojnici nisu uznemiravali malobrojne stanovnike, uglavnom žene i djecu, u selima Kozare. Bilo je čak slučajeva i korektnog ponašanja. No i pored toga narod je ostao nepovjerljiv prema neprijatelju. Interesantno je da su žene i djeca krali oružje i municiju neprijateljskim vojnicima, redovno obavještavali naše jedinice o pokretima neprijatelja, a nje-

Neprijatelj je prokrstario slobodnom teritorijom i do 15. maja 1943. njegove jedinice su se vratile u svoje garnizone. Štab 5. brigade nastavio je sa pripremama za odlazak u centralnu Bosnu. Osnovno pitanje, koje je trebalo riješiti, bilo je izbor najpogodnijeg pravca, kojim bi se brigada prebacila u centralnu Bosnu. U međusobnoj prepisci, štab brigade i štab 4. krajiške divizije razmatrali su tri osnovne varijante. Štab 4. divizije bio je za to da se 5. brigada prije svega prebaci u Podgrmeč i da odatle zajedno sa ostalim našim snagama izvrši čišćenje terena Janja od četnika, a potom, da se u gornjem toku r. Vrbas, prebaci u centralnu Bosnu.¹⁵¹ Međutim, pošto je neprijatelj početkom maja 1943. ponovo otpočeo sa utvrđivanjem i posjedanjem linije Bosanski Novi — Suhača — Ljubija, štab 5. brigade je procjenjivao da bi taj pravac iziskivao velike gubitke i gubljenje vremena. Zato je pristupio izviđanju r. Save s namjerom da se sa brigadom prebaci u Slavoniju,¹⁵² a potom sa te prostorije u centralnu Bosnu u rejon planine Motajice. Kako je i ovaj pravac bio težak i obilazan (trebalo je dva puta savladati reku Savu), štab 4. divizije nije se složio sa ovim predlogom, ali je ostavio štabu brigade slobodu odlučivanja.

U međuvremenu, odlukom Vrhovnog štaba početkom maja 1943, formirana je 12. krajiška divizija,¹⁵³ u čiji sastav su ušle: 5. i 12. krajiška brigada, te Banjalučki i Kozarački partizanski odred. Sve snage novoformirane divi-

ga dezinformisali. Tako su žene u selu Vojskova na pitanje neprijateljskih oficira, ima li partizana i gdje su, odgovorile: »Prošlo ih je ovuda oko 3000 i svaki nosi po dvije tikve, ne znamo kuda će«.

¹⁵¹ Zbornik t. IV knj. 13, dok. br. 52 — Naredenje štaba 4. krajiške NOU divizije od 10. 5. 1943. štabu 5. krajiške brigade o prelasku u centralnu Bosnu.

¹⁵² Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. br. 89 — Izvještaj štaba 4. krajiške NOU divizije od 17. 5. 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o akcijama od 19. aprila 15. 5. 1943. godine.

¹⁵³ Zbornik, t. IV knj. 13, dok. br. 49 — Izvještaj štaba 1. bosanskog NOU korpusa od 10. maja 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o rasporedu i jačini potčinjenih jedinica;

Zbornik, t. IV, knj. 13, dok. br. 60 — Obaveštenje štaba 1. bosanskog korpusa od 14. 5. 1943. potčinjenim jedinicama o odluci Vrhovnog štaba NOV i POJ da se formira 2. bosanski NOV korpus;

Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. br. 47 — Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 19. 8. 1943. 12. divizija preimenovana je u 11. krajišku diviziju.

zije, sem Kozaračkog partizanskog odreda (koji će ubrzo izići iz njenog sastava), trebalo je što prije da se koncentrišu u centralnoj Bosni i da otpočnu dejstva na tom terenu.

Oslobodivši se, sredinom maja, pritiska ustaško-domobranskih snaga, koje su izvodile ofanzivu, štab brigade je pristupio ispitivanju pravca prelaza preko Lijeve-polja i r. Vrbasa. U odnosu na dva prethodno pomenuta, preko Podgrmeča i Janja, odnosno preko Slavonije, ovaj pravac je bio znatno kraći i omogućavao je da se brigada relativno brzo nađe na novoj prostoriji, ali je on istovremeno bio i najopasniji, jer ga je brigada izvodila preko područja, gdje je neprijatelj mogao brzo intervenirati jakim snagama (blizina Banje Luke i aerodroma Zalužani, Bosanske Gradiške i Topole, gdje je neprijatelj stalno držao jake posade). Ova opasnost je bila utoliko veća što je brigada, vršeći pokret ovim pravcem, izvršavala zadatak samostalno, bez veze i sadejstva sa ostalim našim snagama. No, i pored toga štab 5. brigade odlučio se upravo za ovu varijantu. U tome su veliku ulogu odigrali obavještajni organi, koji su štabu brigade prikupili solidne i iscrpne podatke o rasporedu neprijateljskih snaga u Lijeve-polju, o svim gazovima na r. Vrbasu, i o rasporedu četnika na desnoj obali Vrbasa¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Ove podatke prikupio je tadašnji obavještajni oficir 5. brigade Drago Mažar preko ilegalne organizacije NOP-a u Lijeve-Polju. Prema sjećanju Đurđa Pavića, koji se tada nalazio u tom kraju kao ilegalni partijski radnik, Mažar se sa njim sastao početkom maja 1943. u s. Karaizovci i tražio od njega da se za potrebe 5. brigade prikupe detaljni podaci o rasporedu neprijateljskih snaga na liniji Banja Luka — Bosanska Gradiška, o snazi četnika na desnoj obali Vrbasa i o gazovima na Vrbasu. Za nekoliko dana ovi podaci su prikupljeni. Naročito su bili iscrpni i pouzdani podaci o neprijateljskim jedinicama na relaciji Banja Luka — Gradiška, jer su poticali od Ledinek Miloša koji je u to vrijeme bio domobranski oficir na službi u Klačnicama. Ledinek je kao Slovenac protjeran od Nijemaca i 1941. nastanio se u s. Razboj u Lijeve-Polju, gdje je radio kao učitelj. Još tada se povezao sa aktivistima KPJ i aktivno radio za NOP, a kada je kao rezervni oficir pozvan u domobranstvo zatražio je da ide u partizane. Međutim, po odluci partijske organizacije otišao je u domobranstvo i nastavio sa radom za NOP kao oficir. Zahvaljujući ovoj činjenici, Ledinek je kao za-

Paralelno sa izviđanjem i prikupljanjem podataka o neprijatelju u dolini Vrbasa vršene su i ostale pripreme jedinica za predstojeći pokret. Dotadašnji 5. bataljon¹⁵⁵ (koji je samo privremeno bio u sastavu brigade) izdvojen je i prerastao u Kozarački odred. Iz ostalih bataljona izdvojeno je oko 100 boraca i starješina, uglavnom onih koji još nisu bili sposobni za veće napore i marševe i ostavljeni u odredu.

Po izvršenom prikupljanju jedinica, 25. maja 1943,¹⁵⁶ otpočeo je pokret brigade ka rijeci Vrbasa iz rejonu s. Koturovi — s. Vojskova — s. Rakovica (sjeverni obronci planine Kozare). Kako je od presudnog značaja za uspješan prelaz preko r. Vrbasa bila tajnost, pokret je vršen uglavnom noću pravcem s. Koturovi — s. Rakovica — s. G. Podgradci — s. Turjak, tj. sjevernim i sjeveroistočnim padinama Kozare. Dvadesetdevetog maja jedinice su predanile u šumi sjeverno od s. Turjak, da bi po padu mraka usiljenim maršem, noću 29/30. maja, prešle oko 30 km i stigle u širi rejon s. Bakinici, na domak Klačnica. Ovaj dan brigada je predanila u rejonu Zmajevac (k. 212) — Mali Vis (k. 421) — Vilenik (k. 307) — Ceriška kosa (k.

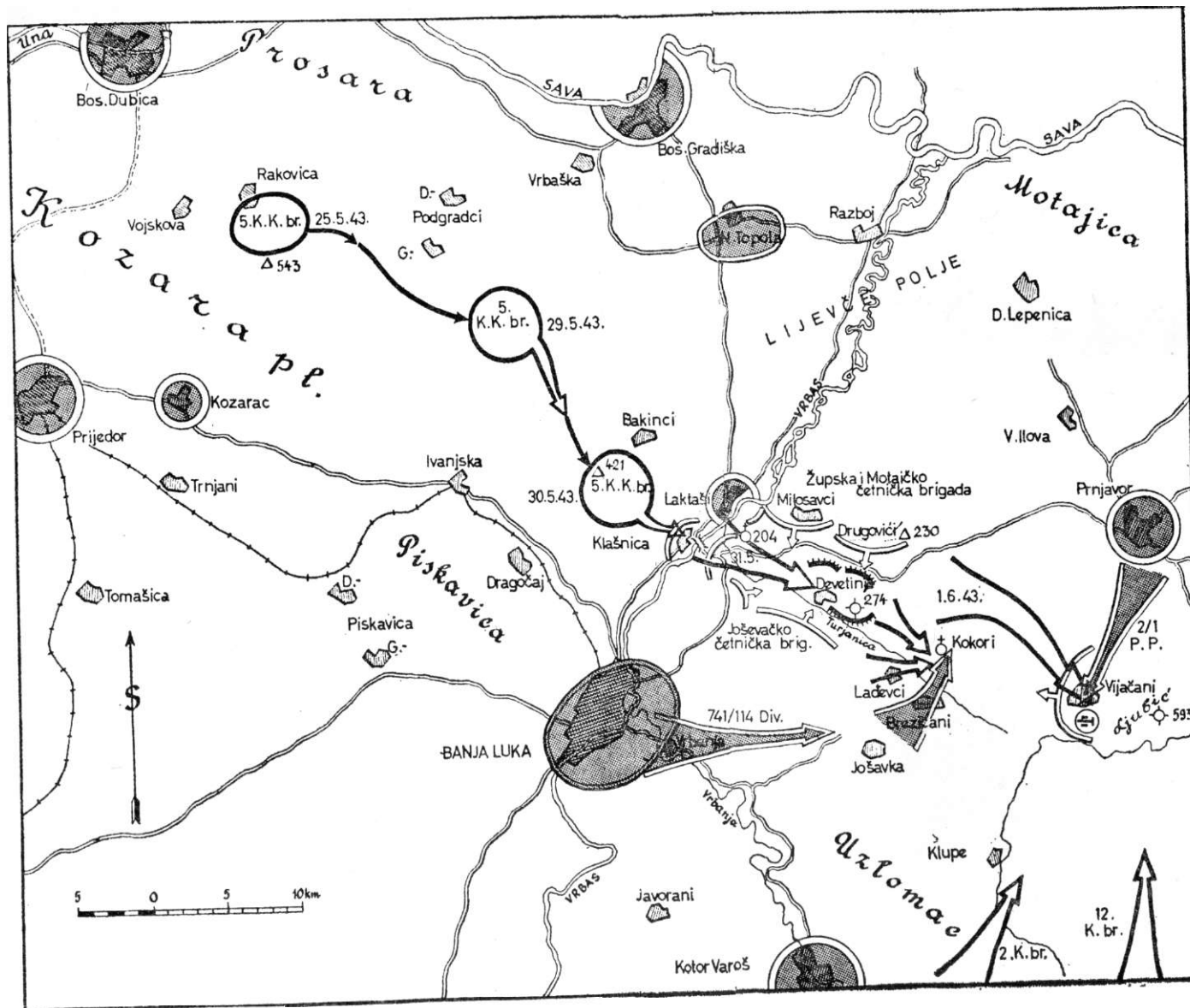
povjednik uporišta Klačnice i Laktaši ne samo bio u situaciji da prikupe i pruži iscrpne podatke o rasporedu neprijatelja već je, i sam uticao na taj raspored. On je u dogovoru sa našim obavještajcima cjelokupnu posadu iz Klačnica poslao u Banja Luku na „Smjenu“, što je olakšalo prelaz 5. brigade preko Vrbasa.

¹⁵⁵ Arhiv instituta za radnički pokret BiH Sarajevo, kat. br. 1446 — Izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Kozaru od 20. 6. 1943. Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu.

Po odlasku 5. brigade na teren Podgrmeča oktobra 1942. na Kozari je ostavljena grupa boraca jačine voda koja je logorovala u rejonu Bukovice. Njen zadatak je bio da čuva grupu ranjenika koji su bili sklonjeni u podzemna skloništa. Koncem oktobra iz Rujiške je na Kozaru i Karan vraćena još jedna jača patrola, kao i grupa terenskih partijskih radnika. Ubrzo su ove partizanske grupe narasle na dvije jake samostalne čete — jedna na Kozari, a druga na Karanu. Početkom 1943. godine, od ovih snaga formiran je samostalni bataljon koji je privremeno stavljen pod komandu štaba 5. brigade kao njen 5. bataljon, ali on nije napuštao područje Kozare već je djelovao po principu partizanskog odreda.

Po odlasku 5. brigade u centralnu Bosnu ovaj bataljon je prerastao u Kozarački odred. U stalnim borbama odred je vrlo brzo jačao, tako da već sredinom juna 1943. ima tri bataljona. Od naraslih snaga odreda 8. 9. 1943. formirana je 11. krajiška brigada, koja u momentu formiranja ima 1260 boraca.

¹⁵⁴ Isto kao pod 155.

Prelaz 5. krajiške-kozaračke brigada preko r. Vrbasa, koncem

266). Ova brda, gdje je brigada bila razmještena na predanak, pokrivena su niskim rastinjem (šikarom), te nisu pružala siguran zaklon od izviđanja iz vazduha i sa zemlje. Zato je po svitanju dana bilo zabranjeno svako kretanje. Isturena su samo neposredna osiguranja i osmatrači. Komandama bataljona i četa saopšten je postupak u slučaju da nas neprijatelj otkrije. Brigada je bila koncentrisana na malom prostoru, udaljena od Klačnica i komunikacije Bosanska Gradiška — Banja Luka 1,5 — 2 kilometra, a od Banje Luke, svega 12 km. U neposrednoj blizini razmještaja jedinica, seljaci iz obližnjih sela, izvodili su poljske radove. Cestom Banja Luka — Bosanska Gradiška, neprijatelj je obavljao vrlo živ saobraćaj.

Međutim, i pored svih mjera predostrožnosti, u popodnevnom časovima ka prostoru razmještaja jedinica brigade krenule su iz okolnih sela grupe žena i omladine, noseći hranu borcima. Poslije kontakta sa prvim grupama, ispostavilo se da mještani već cio dan znaju za nas. Članovi štaba brigade bili su preneraženi ovom činjenicom, ali se više nije moglo ništa preduzeti. Za svakog borca brigade bio je ovo dirljiv i nezaboravan trenutak.

U sumrak, 30. maja, brigada je produžila pokret ka Vrbasu. Prelaz je izvršen pošto je prethodno razoružana manja žandarmerijska posada preko mosta u Klačnicama. Za obezbjeđenje prelaza bila su isturena osiguranja prema garnizonima Banje Luke i Bosanske Gradiške. Po izvršenom prelazu most je srušen.

U ranim jutarnjim časovima 31. maja 1943.¹⁵⁷ brigada je bila u pokretu od Klačnica ka s. Devetine, na desnoj obali Vrbasa. Usput je bez borbe razoružala nekoliko četničkih patrola. U s. Devetine, istoga dana, zarobljeno je oko 30 četnika, među kojima je bio i Luka Radić, četnički komandant pozadine za zapadnu Bosnu.

Time se brigada čvrsto dohvatila prvih terena u centralnoj Bosni, odmakavši iz doline Vrbasa na istok oko 15 km. Prva faza zadatka izvršena je u potpunosti i to bez gubitaka. Pojava 5. brigade u ovom dijelu centralne Bosne, koju su četnici smatrali svojom sigurnom teritorijom

¹⁵⁷ Arhiv VII, reg. br. 5/5, kut. br. 213 (četnički fond) — Raspis komande četničkog odreda »Borija« od 19. 6. 1943. predsjednicima opština.

i pozadinom, izazvalo je kod njihovih jedinica veliku zabunu i iznenađenje. Međutim, i 5. brigada je bila u nezavidnoj situaciji. Borci su bili krajnje premoreni od višednevnih marševa i nespavanja. Jedinica se našla na nepoznatom terenu, bez jasnih podataka o snazi i rasporedu neprijatelja i bez bilo kakve veze sa ostalim našim snagama i pretpostavljenom komandom.

Poslije prvog iznenađenja četnici su se brzo snašli. Već oko 12 časova, istoga dana, počeo je njihov organizovan napad na sve jedinice brigade i to iz pravca Klašnica, iz doline rječice Turjanica i s. Jošavke i sa sjevera od s. Dragović i Milosavci. Četničkom napadu, prethodilo je i dejstvo avijacije iz Banje Luke, ali bez nekog naročitog efekta. Pored četnika napadala je i veća masa mobilisanih civila na konjima i pješke uz veliku viku i galamu. I pored velikih gubitaka, četnici su bjesomučno jurišali na naše položaje uz pjesmu, trube i sa zastavama, ali su bili odbijeni. Borci naše brigade prvi put u ratu sreli su se sa ovom vrstom neprijatelja. Uz stalno odbijanje četničkih napada, brigada se, postavljena kružno, poput vatrenog ježa, postepeno pomjerala na istok ka s. Kokori.

Istoga dana intervenisale su i jače njemačke snage iz Banje Luke (741. i dijelovi 721. puka 114. lovačke divizije)¹⁵⁸. Predveče 31. maja 1943. dok je još trajao pritisak četnika, prvi naši dijelovi sukobili su se i sa njemačkim jedinicama u selu Kokori. U napad na Kokore prešao je čitav 1. bataljon, no kako je dobio vatru i u leđa, iz pravca s. Ladevci i Brežičani, naš napad je uz znatne gubitke bio odbijen. Nijemci su imali 2 poginula (od kojih 1 oficir) i 7 ranjenih¹⁵⁹. U ovoj borbi sa četnicima i sa Nijemcima brigada je imala 6 poginulih i 15 ranjenih boraca. Poginuli su: Ostoja Zeželj, pomoćnik političkog komesara 1. bataljona, Mladen Durić, komandir voda, Vukašin Bera. desetar, Krsto Gvozden, Dragoljub Toroman, i Ljuban Škpnđrić, borci.¹⁰⁰

¹⁵⁸ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 111, 117, 123 i 127 — Dnevni izvještaj njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj od 1, 2, 3. i 5. 6. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

¹⁵⁹ Isto, kao pod 158, dok. br. 117.

¹⁰⁰ o Arhiv VII, RPK 15 t-1 i RPK 16—1/6 — Spisak poginulih boraca i starješina 5. krajiške NOU brigade.

Po padu mraka, jedinice su izvučene iz borbe i nastavljen je pokret pravcem s. Crkvina — s. Vršani — s. Šarinci. U svitanje 1. juna, brigada je stigla u s. Vijačane ispod sjeverozapadnih obronaka planine Ljubić.

Poslije kraćeg odmora održana je po jedinicama kratka i skromna svečanost. Ponovo je u 5. brigadi formiran 3. bataljon, u čiji sastav su ušle dotadašnja 3. četa 1. bataljona i 4. četa 2. bataljona. Stab bataljona sačinjavali su: komandant Mlado Obradović, zamjenik komandanta Sreto Đenadija, politički komesar Borde Vučenović i zamjenik političkog komesara Zdravko Saničanin Braco. Komandir 1. čete bio je Dragoljub Resan Ciko, politički komesar Dragan Knežević. Komandir 2. čete Dušan Bašić, a politički komesar Florijan Vidović.

Poslije borbe na Devetinama i Kokorima, sutradan 1. juna, neprijatelj je prema pravcu našeg nastupanja uveo u borbu 2. bataljon 1. domobranskog lovačkog puka iz Prnjavora, ojačan baterijom topova.¹⁶¹

Sa ovom neprijateljskom jedinicom sukobio se 4. bataljon, oko 12 časova u rejonu Lavovo brdo (k. 363) — južni dio sela Vijačani, a potom je u borbu uveden i tek formirani 3. bataljon. Očita namjera ove neprijateljske jedinice bila je da presječe parvac nastupanja 5. brigade ka planini Ljubić. Istovremeno su i njemačke snage bile u pokretu od s. Kokora na istok za brigadom.

Poslije tročasovne žestoke borbe (neprijateljska artiljerija je tukla kartečom jednu četu 4. bataljona pri njenom jurišu na topove), ova neprijateljska jedinica je potpuno razbijena. Gubici neprijatelja bili su 38 poginulih i 66 zarobljenih. Zaplijenjene su 3 haubice, 105 mm sa 600 granata, 3 teška mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 1 mali bacač, 25.000 metaka, 30 konja, 1 radio-stanica i više kola raznog materijala. Gubici 5. brigade bili su: 2 poginula i 3 ranjena borca.¹⁶² Poginuli su borci Radovan Božikić i Boško Baštinac.

¹⁶¹ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 117 — Dnevni izvještaj komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 2. 6. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

¹⁶² Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 67 — Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u centralnoj Bosni, vođenim od maja do avgusta 1943. godine.

O ovoj borbi u dnevnom izvještaju njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj za 2. juni 1943. kaže se:

»... ojačan 2. bataljon prvog lovačkog hrvatskog puka, angažovan od Prnjavora u pravcu oblasti k. 320 — 281 j. i jz. 12 km od Prnjavora razbijen od komunističke grupe, koja se povlači pred Njemcima. Ostaci bataljona povukli se ka Prnjavoru. Razbijena je njemačka radio stanica koja je bila pridata radi veze. 3 Nijemca su poginula, a 5 su ranjeni.«¹⁶³

U dnevnom izvještaju 4. pješadijske domobranske divizije za 5. juni 1943. o ovoj borbi, između ostalog, stoji »... partizani koji su 1. VI 1943. godine raspršili kod Lavovog Brda 2. bojnu 1. lov. puka uzmakli su u Ljubić planinu.«¹⁶⁴

Po završenoj borbi, komandant 4. bataljona 5. brigade, Rade Kondić, sakupio je sve artiljerce iz brigade, improvizovao posade i okrenuo cijevi zaplijenjenih topova u pravcu Prnjavora i ceste, koja iz ovog gradića vodi ka Derventi. Sve dok je trajalo granata, topovi su tukli brzom paljbom. Artiljerci nisu vodili računa o režimu vatre. Kad je nestalo granata, topovi su uništeni. Poslije toga, jedinice brigade nastavile su pokret ka Ljubić-planini. Mada nam ovog puta nije bio cilj napada Prnjavor, neprijateljska posada i okupatorsko-kvislinška vlast pobjegli su iz Prnjavora na sjever. Tako je Prnjavor bio tri dana bez ičije vlasti i vojske.

Za dva dana boravka u centralnoj Bosni brigada je bila u vrlo teškoj, pa čak i u kritičnoj situaciji. Danonoćno rvanje sa četnicima, mobilisanim stanovništvom, ustaško-domobranskim jedinicama i Njemcima, impresioniralo je stanovništvo ovog kraja. Rezultat ove pobjede bio je da su se mjesecima u ovom kraju među stanovništvom i četnicima o 5. brigadi pronosile nevjerovatne priče.

Narednih deset dana 5. brigada dejstvovala je na ovom terenu samostalno bez veze sa štabom 12. divizije, u čijem sastavu je sada bila. Po uspostavljanju kontakta sa štabom

¹⁶³ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 117 — Dnevni izvještaj komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 2. 6. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

¹⁶⁴ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 130 — Dnevni izvještaj 4. pješadijske domobranske divizije od 5. 6. 1943. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

divizije, 10. juna 1943. brigada je dobila zadatak¹⁶⁵ da zaposjedne prostoriju Šnjegotina — Dubrave — Branešci — Vijačani. Sa te prostorije, brigada je pristupila energičnom čišćenju četnika na sektoru Liplje-Uzlomac-Jošavka, obuhvatajući svojim dejstvom sela južno i ona sjeverno od komunikacije Klačnice-Prnjavor. Peta brigada je održavala vezu sa 2. krajiškom brigadom (koja je u to vrijeme samo privremeno u centralnoj Bosni) preko prnjavorskog partizanskog odreda, a sa 12. krajiškom brigadom direktno, patrolama na Uzlomcu.

Prelaskom na novi teren 5. brigada je u svakodnevnom kontaktu i borbama sa njemačkim, ustaško-domobranskim i četničkim snagama.

Prema zapovjesti štaba¹⁶⁶ 12. divizije od 19. juna 1943. 5. brigada u sadejstvu sa 12. brigadom i banjalučkim odredom dobili su zadatak da likvidiraju četničke jedinice Laze Tešanovića na terenu Kotor-Varoša. Međutim, značajniji uspjeh nije postignut, pošto su četnici izbjegavali sukobe i bježali u ustaške garnizone.¹⁶⁷ Oni su napadali samo naše patrole i kurire. Tako su poginula dva kurira iz 1. bataljona 5. brigade. Iz Kotor-Varoša je jednom prilikom sa četnicima izvršila ispad jedna četa Nijemaca i u s. Viševica iznenadila štab 1. bataljona. 4. bataljon pritekao je u pomoć štabu 1. bataljona i prisilio Nijemce na povlačenje u Kotor-Varoš.

Prilikom pretresa sela na ovoj prostoriji uništeni su samo neki manji dijelovi četnika. Pojava 5. brigade i ostalih snaga 12. divizije na ovom terenu i kontakti, kao i pravilan odnos prema stanovništvu, djelovali su demoralizirajuće na četnike. Činjenica da su morali da bježe ispred jakih partizanskih snaga, da napuštaju svoja sela i svoje domove, ubrzavala je raslojavanje u njihovim redovima i pospješila osipanje kolebljivih elemenata. Pretres

¹⁶⁵ Zbornik, t. IV, knj. 14 dok. 20 — Naređenje štaba 12. NOU divizije od 10. 6. 1943. potčinjenim jedinicama za posjedanje novih prostorija i sređivanje stanja u jedinicama.

¹⁶⁶ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 50. — Zapovjest štaba 12. divizije potčinjenim jedinicama od 19. 6. 1943. za napad na četnike na sektoru Zivinice, Radici, Javorani, Bokani i Mokri Lug.

¹⁶⁷ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 66 — Izvještaj štaba 12. divizije od 23. 6. štabu 1. bosanskog korpusa o borbama protiv neprijatelja, vođenim između r. Vrbasa i Vrbanje.

ovih sela trajao je od 20. do 30. juna 1943. Prvog jula održano je savjetovanje štabova brigada u štabu divizije.¹⁶⁸

Prvih **dana jula** 1943, 5. brigada je u duhu prethodne **zamisli štaba 12. divizije** bila u stalnom pokretu. Sa **prostora Maslovare — Garići** prebacila se na prostoriju Lipje-Klupe-Pribinić-Buletić, sa ove prostorije 8. jula na Ljubuški.¹⁶⁹ 9. jula 1943. brigada je dobila zadatak da u sadejstvu sa dijelom snaga 2. krajiške brigade i prnjavorskim partizanskim odredom izvrši napad na ustaško-domobranski garnizon Prnjavor i okolna četnička uporišta. Nakon slabijeg otpora, u noći 9/10. jula, Prnjavor je oslobođen.

O rezultatima akcija u prvih deset dana jula, u izvještaju štaba 12. divizije, štabovima 1. i 2. bosanskog korpusa od 11. jula 1943. stoji:¹⁷⁰

»Poslije završene akcije na četnički sektor Javorana, gde su neprijatelju naneseni gubici od oko 40 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, sa djelovima divizije krenuli smo na sektor Prnjavora i u pokretu bataljon 5. brigade naišao "je na Uzlomcu na četnički bataljon Rade Radića, koji je u naletu razbio. Tom prilikom ubijeno je pet, a ranjena su četiri četnika.

U noći 9/10. jula u 23 časa napadnut je ustaško-domobranski garnizon jačine jedne bojne u Prnjavoru, kao i četnički položaji na Ceru, Vučjaku i Glogovcu, koji su sačinjavali vanjsku odbranu Prnjavora. Napad smo izvršili prema priloženom planu i odbrana garnizona je likvidirana nakon kratke, ali žestoke borbe na 20 minuta. Tom prilikom ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika, zarobljeno G domobrana i 10 četnika. Zaplijenjeno je nešto pušaka, pušćane i mitraljeske municije...«

Narednih deset dana brigada se nalazi u širem rejonu oslobođenog Prnjavora, zatvara pravce Derventa — Prnjavor i Klačince — Prnjavor i sa uspjehom odbija napade udruženih snaga neprijatelja iz Dervente i Banje Luke, koje pokušavaju da povrate Prnjavor.

¹⁶⁸ Zbornik, t. IV, knj. 14, dok. 107 — Naređenje štaba 12 divizije od 30. 6. 1943. štabovima brigada o odlaganju sastanaka u štabu divizije i novom razmještanju 5. brigade.

¹⁶⁹ Zbornik, t. IV, knj. 15 dok. 46 — Naređenje štaba 5. krajiške brigade od 8. 7. 1943. potčinjenim jedinicama za pokret ka Ljubuški.

¹⁷⁰ Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. 55 — Izvještaj štaba 12. divizije od 11. 7. 1943. štabu 1. i 2. bosanskog korpusa o oslobođenju Prnjavora.

U ovim borbama je zarobljeno 60 neprijateljskih vojnika, od kojih je 10 dobrovoljno ostalo u našim jedinicama. Zaplijenjeno je 50 pušaka i 6 sanduka municije.¹⁷¹

Poslije ovih borbi 5. brigada je dobila zadatak upada u Župu sa ciljem razbijanja četničke grupacije na prostoru Careva gora — Motajica — Srbac. Četnici kao i Nijemci iz Banje Luke i legionari iz Dervente, koncentričnim napadom na naše snage, pokušali su da pruže pomoć četnicima. sa ovog terena i povrate Prnjavor, ali bržim i energičnim dejstvom tri bataljona 5. brigade njihov je pokušaj bio osujećen. Bataljoni 5. brigade prokrstarili su sva sela Zupe, nailazeći usput na veoma dobar prijem kod naroda. Četnička grupa, pod komandom Nikole Forkape, potpuno je razbijena, a on se spasao u zadnji čas bjekstvom. Pohod 5. brigade u Zupi (područje sjeverno od Prnjavora), pored toga što je za rezultat imao razbijanje četničke koncentracije, odjeknuo je i izvanredno politički u narodu. U borbama od 13. do 20. jula 1943. značajno je da su četnici pretrpjeli osjetne gubitke. Ubijeno je preko 50 četnika, zarobljena su 23, dok ih se 85 predalo a potom stupilo u 5. brigadu. Među četnicima koji su se predali bio je i jedan zamjenik komandanta bataljona i jedan komandir čete. Zaplijenjeno je 90 pušaka i 1 puškomitraljez, zatim veće količine žita, koje su četnici opljačkali od naroda, i koje je odmah podijeljeno siromašnom stanovništvu.¹⁷²

Boravak jedinica 12. divizije na ovom terenu u trajanju više od mjesec dana, uz stalne borbe sa Nijemcima, ustašama i četnicima, snažno se odrazilo na narod i dao je dobre političke rezultate. Za ovo iako kratko vrijeme u jedinice 12. divizije stupilo je oko 250 boraca sa ovog terena.

Dok su 1, 2. i 4. bataljon 5. brigade boravili u Zupi i vodili borbe sa pomenutim neprijateljskim snagama, dotle je 3. bataljon 13, 14. i 15. jula vodio borbe sa četnicima na liniji Previja-Reljevac-Novo Brdo — Braneška crkva.¹⁷³

¹⁷¹ Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. 129 — Izvještaj štaba 12. divizije štabu 1. i 2. bosanskog korpusa o akcijama izvedenim u vremenu od 1. do 20. 7. 1943. godine.

¹⁷² Isto kao pod 171.

¹⁷³ Zbornik, t. IV, knj. 15, dok. 159 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 12. divizije o izvedenim akcijama od 13. do 29. 7. 1943.

Na ove položaje napadalo je oko 400 četnika, koje je podržavala jaka minobacačka i artiljerijska vatra. Drugog dana borbe četnici su uspjeli da potisnu 3. bataljon sa pomenute linije, ali poslije preduzetog protivnapada, on je uspio da ponovo uspostavi stare položaje. U ovim borbama četnici su imali 15 poginulih i 18 ranjenih. Naši gubici bili su 1 poginuo (komandir voda Miloš Marjanović) i 3 ranjena.

Petnaestog jula 5. brigada se nalazila na prostoriji Vijačani — Branešci — Cer — Mačino Brdo — Karač — Glogovac — Vučjak — Popovići sa zadatkom čišćenja ovih sela od četnika i odbrane Prnjavora.¹⁷⁴

Šesnaestog jula 5. brigada je na istim položajima s tim što je 3. bataljon, sa jednom četom 2. bataljona, izvršio pokret na prostoriju Kokori-Brežičani-Dubrave — Branešci, s ciljem razbijanja nekih četničkih jedinica. Međutim, četnici nisu primili borbu, nego su odstupili prema Jošavci. Zarobljen je 1 četnik, a 1 ranjen. Zaplijenjen je 1 karabin, 1 konj i vojnička kuhinja. Po izvršenom zadatku, jedinice su se vratile na svoje ranije položaje.¹⁷⁵

Sedamnaestog jula 5. brigada je ostala na istom položaju.¹⁷⁶

Osamnaestog jula raspored jedinica mijenja se utoliko što snage Prnjavorsko-partizanskog odreda preuzimaju sektor Vijačani — Vršani, a 5. brigada raspoređuje se na položajima Gušak-Lišnja-Cer-Mačino Brdo-Glogovac-Vučjak-Popovići.¹⁷⁷

Devetnaestog i 20. jula brigada ostaje na istom položaju.¹⁷⁸

Dvadeset prvog jula 3. i 4. bataljon, ostali su na položaju Lišnja-Cer-Mačino Brdo-Glogovac s ciljem zatvaranja pravaca prema Klašnicama i prema Derventi. Sa ovim bataljonima ostali su zamjenik komandanta i zamjenik političkog komesara brigade, dok su komandant i politički komesar brigade sa 1. i 2. bataljonom izvršili pokret preko Krnjina i Pojezine do Stanara. U Stanarima su

¹⁷⁴ Isto, kao pod 173.

¹⁷⁵ Isto kao pod 173.

¹⁷⁶ Isto kao pod 173.

¹⁷⁷ Isto kao pod 173.

¹⁷⁹ Isto kao pod 173.

bili dočekani od manjih četničkih grupa, koje su nakon kraće borbe bile protjerane u Bukovicu. Tom prilikom zarobljen je jedan četnik i zaplijenjena 1 puška sa 40 metaka.¹⁷⁹

Dvadeset drugog jula 1. i 2. bataljon vrše pokret iz Stanara za Ljeskove Vode, gdje su stigli oko podne i sukobili se sa oko 150 četnika i većim brojem mobilisanih civila. Poslije kratke ali oštre borbe neprijatelj je protjeran. Njegovi gubici su nepoznati. Mi smo imali teže ranjenog borca.¹⁸⁰

Noću 22/23. jula 3. i 4. bataljon ostavili su po jedan vod za zatvaranje pravaca prema Klašnicama i Derventi a sa glavninom snaga napadali su četničke grupe na prostori Grabik-Kalabe-Sereg-Smrtići-Sibovska-Tabak-Ilova. Neprijatelj je pobjegao. Nešto oštrija borba, u trajanju od 15 minuta, vođena je u Smrtiću. Neprijatelj je razbijen i pretrpio je osjetne gubitke. Zarobljeno je 13, a poginulo je 7 četnika. Zaplijenjeno je 9 pušaka, 2.000 metaka, 6 mina za mali bačać, 3 pištolja, tri konja, dva sedla i ostala ratna oprema.¹⁸¹

Dvadeset trećeg jula 1943. 3. i 4. bataljon nalazili su se na ranijim položajima. Prvi bataljon stigao je iz Ljeskovih Voda u Cerovicu, a 2. u Vitkovce.¹⁸²

Noću 24/25. jula 1943. 3. bataljon i 2 čete 4. bataljona sa snagama prnjavorskog partizanskog odreda izvršili su pokret sa ciljem da napadnu i razbiju četnike jošavačke brigade, koji su se nalazili na prostori Dubrave-Branešci-Kokori-Lađevci-Brezičani. Stab brigade raspolagao je podacima o snagama i rasporedu jošavačkih četnika i namjeravao je da ih obuhvatnim manevrom okruži i razbije. Međutim, vjerovatno obavješteni o pokretu jedinica 5. brigade, promijenili su svoj prvobitni položaj i utvrdili se na visovima, na lijevoj obali rječice Turjanice. Jedinice brigade bile su prinuđene da pristupe frontalnom nastupanju, pri čemu su naišle na kraći otpor na Turjanici i na Divanu, a zatim na liniji Kozja glava — Brezičani. Poslije slabijeg otpora četnici su se povukli u Jošavku. Za-

¹⁷⁹ Isto kao pod 173.

¹⁸⁰ Isto kao pod 173.

¹⁸¹ Isto kao pod 173.

¹⁸² Isto kao pod 173.

robljen je 1, a poginuo 1 četnik. Zaplijenjene su 4 puške, nešto municije i ostala ratna oprema.¹⁸³

Dvadeset petog jula uveče, 1. bataljon izvršio je pokret ka željezničkoj stanici Tešanjka da bi učestvovao u napadu na grad Tešanj. Jednovremeno 2. bataljon bez 1 čete krenuo je u-napad na neprijateljsko uporište Jelah. Treći i 4. bataljon ostali su na starim položajima.¹⁸⁴

Noću 25/26. jula 1943. u jedan sat poslije ponoći 1. bataljon sa dvije čete uspeo je da likvidira uporište u željezničkoj stanici Tešanjka nakon borbe koja je trajala jedan sat. Zarobljena su 4 domobrana, a zaplijenjene tri puške, 500 metaka i ostala ratna oprema. Jedna četa 1. bataljona, sa 2. krajiškom brigadom, učestvovala je u napadu na grad Tešanj, i uspjela da prodre u centar grada. U isto vrijeme, dvije čete 2. bataljona vodile su borbu na uporištu Jelah, ali nisu uspjele da ga likvidiraju. Neprijatelj se žilavo branio iz tvrdih zgrada (škole i žandarmerijske kasarne) automatskim oružjem i bombama. Zarobljena su 2. domobrana i zaplijenjene 2 puške. Jedna četa 2. bataljona, koja je učestvovala u napadu na grad Tešanj nije imala rezultata. Uporište nije zauzeto, jer se neprijatelj držao u Kuli sve do stizanja pojačanja, kada su se naše snage povukle. Treba dodati da su jedinice 1. i 2. bataljona u toku ove noći porušile oko tri kilometra pruge i minirale dva mosta preko kojih vode željeznička i putna komunikacija.¹⁸⁵

Naši gubici u ovoj akciji bili su 1 poginuo i 3 ranjena. Takođe su nestala 2 borca iz 2. bataljona.

U toku 26. jula, na povratku iz akcije 1. i 2. bataljon 5. brigade, napadnuti su od nekoliko neprijateljskih aviona. Tom prilikom 1 borac je poginuo, a 1 teže ranjen. Predveče je 1. bataljon stigao u s. Vukovo, a 2. bataljon u Miljanovce. Treći i 4. bataljon, zadržali su se na istim položajima. Kod njih je vladala aktivnost patrola. Jedna patrola 4. bataljona sukobila se sa četničkom patrolom u s. Lišnja. Tom prilikom poginuo je 1, a ranjena 2 četnika.¹⁸⁶

Isto kao pod 173.

¹⁸¹ Isto kao pod 173.

¹⁸⁵ Isto kao pod 173.

¹⁸⁸ Isto kao pod 173.

Dvadeset sedmog jula 1943. 1. bataljon je izvršio pokret u s. Gojakovac i usput uhvatio 1 četnika (komandira Gojakovačke četničke čete). Zaplijenjena je 1 puška, 120 metaka, 1 bomba i 1 pištolj. Drugi bataljon nalazio se toga dana na liniji Miljakovci-Gerovica i vodio borbu sa ustaškom milicijom. Noću 27/28. jula 1943. ovi bataljoni izvršili su napad na neprijateljska uporišta Lončari i Križ. Pošto su uporišta zauzeta, izvršen je pretres sela- oko njih. Neprijatelj je imao 5 mrtvih i 1 zarobljenog. Zaplijenjeno je 7 pušaka, 1200 metaka, 5 poljskih kazana, 7 pari cipela, telefonska centrala sa dva kilometra kabla i druga oprema. Naši bez gubitaka. 3. i 4. bataljon i dalje su na istim položajima.¹⁸⁷

Dvadeset osmog jula 1943. 1. i 2. bataljon nalazili su se na liniji Gojakovac — Gerovica — Križ. 3. i 4. na ranijim položajima. Toga dana uveče, oko 150 četnika, zauzeli su liniju Braneška crkva — Lavovo brdo — Reljevac. 2. četa 3. bataljona, poslije kraće borbe protjerala je četnike i ovladala ovim položajima.¹⁸⁸

Noću 28/29. jula 1943, 3. i 4. bataljon izvršili su napad na četnike koji su vršili prikupljanje na prostorijski, Gusak-Potočani-Jasik-Orašje-Mračaj-Mujinci-Čorle-Careva gora, sa namjerom da sutradan, uz podršku njemačke avijacije, povrate grad Prnjavor. Bataljoni su izvršili zadatak i protjerali četnike sa navedene prostorije. Neprijatelj je dao nešto jači otpor na Jasiku, ali je poslije kraće borbe potisnut i natjeran u bijeg. U ovoj akciji zarobljeno je 5 četnika i 2 četnička žandarma. Zaplijenjene su 4 puške i nešto municije. Naši gubici 2 lakše ranjena. Ovom akcijom su 3. i 4. bataljon preduhitрили neprijatelja i osujetili njegove namjere da povрати grad Prnjavor.¹⁸⁹

Čitavog jula jedinice brigade su danonoćno u stalnom pokretu i borbi na relativno velikoj prostorijski. Čas su na sektoru Kotor-Varoša, čas na sektoru Tešnja i Teslića, ali najviše su se zadržavale u širem rejonu Prnjavora, naročito poslije njegovog oslobođenja. Kako se radi o prvim mjesecima boravka na ovom terenu, brigada ga još nije

¹⁸⁷ Isto kao pod 173.

¹⁸⁸ Isto kao pod 173.

¹⁸⁹ Isto kao pod 173.

dovoljno upoznala, nije se iz više objektivnih razloga dovoljno povezala sa narodom i nije stvorila, razvila i učvrstila svoju obavještajnu i izviđačku delatnost. Nije još uvijek u dovoljnoj mjeri upoznala taktiku i sve metode borbe neprijatelja. Četnici još nisu bili razbijeni kao vojnička organizacija, oni su povremeno vršili koncentracije većeg broja jedinica i preduzimali i ofanzivne akcije na pojedinim pravcima. Ali, stalna ofanzivnost jedinica 5. brigade, kao i ostalih jedinica 12. divizije, njihova manevarska sposobnost, optimizam i hrabrost Kozarčana, politička svijest i odanost borbi, koju oni ispoljavaju na svakom koraku, izdržljivost i upornost koju pokazuju u neprekidnim borbama i pokretima, iz temelja su poljuljali moral četnika i otvorili proces diferencijacije u narodnim masama ovog kraja. Ovome je najznačajnija potvrda oko 250 novih boraca sa ovog terena u našim jedinicama, i uopšte sve bolji i srdachniji odnos stanovništva prema partizanima. Svojim prisustvom, držanjem, vojničkom i političkom aktivnošću, naše jedinice neposredno i na najočigledniji način pokazuju ko su istinski borci za slobodu, a ko sluge okupatora. Budući da su pod stalnim pritiskom naših jedinica, četničke vođe su prisiljene da se sklanjaju pod okrilje ustaških i njemačkih jedinica. Prisiljeni su da izvode operacije zajedno sa ustašama i Nijemcima, otkrivajući na taj način do kraja svoje izdajničko lice. Ovo je potrebno istaći i zbog toga što je među zavedenim i lakovjernim seljacima ovoga kraja bilo nemalo onih koji su vjerovali da četnici nisu u savezu sa Nijemcima i ustašama, i da je to samo »komunistička propaganda«. U mnogim akcijama protiv četnika tokom jula 1943. 5. brigada im je u svakoj od njih nanosila manje ili veće gubitke. Masovnijeg zarobljavanja i predaje četnika još nije bilo. Ali, pogrešno bi bilo cijeniti značaj ovih akcija samo po gubicima koje su četnici trpjeli. Uslijed ovakve aktivnosti, četnici su bili prisiljeni na stalno bježanje, stalno doživljavaju iznenađenja i trpe poraz za porazom. U njihove redove definitivno se useljava nesigurnost i demoralizacija. Njihove jedinice počinju da se osipaju i taj proces se ničim više nije mogao zaustaviti. Ovome doprinosi i njihova vezanost za teritoriju na kojoj su formirani, pa se nerado udaljavaju od svojih kuća i porodica, uslijed

čega se često javljaju slučajevi dezerterstva i ostajanja kod kuća sa oružjem, što je slabilo njihove jedinice.

I moralno-politički efekat ovih naših akcija bio je nesumnjivo velik. Njegovi puni rezultati tek su se kasnije pokazali i izrazili se u vojničkom i političkom osvajanju ovog terena.

Početkom avgusta 1943. jedinice 5. brigade nalazile su se i dalje na položajima oko Prnjavora, sa osnovnim zadatkom zatvaranja pravaca, koji prema Prnjavora vode od Dervente i Klačnica.¹⁰⁰ U rasporedu bataljona vršena su stalno pomjeranja, pri čemu štab brigade nastoji da jedinice ostanu u stalnom borbenom kontaktu sa četnicima. Inicijativa je uglavnom bila u rukama naših jedinica i četnici su se na čitavom prostoru centralne Bosne osjećali ugroženi i nesigurni. Međutim, prvih dana avgusta oni su pokušali da se oslobode pritiska 5. brigade i povrate grad Prnjavor. U tom cilju koncentrišu veći broj svojih jedinica i 4. avgusta 1943. u 4 sata izjutra napadaju položaje 3. i 4. bataljona. Iako napad nije uslijedio sinhronizovano i jednovremeno na sve položaje, štab brigade je konstatovao da je ovaj četnički poduhvat i pokušaj preuzimanja inicijative bio nešto organizovaniji od njihovih ranijih napada. Četnici su pokazali neubičajenu upornost u borbi i pokušavali su da se udarnim grupama od po 40 do 50 vojnika ubace u pozadinu naših bataljona i iz pozadine ugroze naše položaje. Jedna grupa četnika izvršila je direktan napad na štab 3. bataljona. Ali, bataljoni su se snašli i prešli u protivnapad u kome su uspjeli da razbiju četničke jedinice i vrate ih na polazne položaje. U napadu je učestvovalo oko 1000 naoružanih i više stotina nenaoružanih četnika. U ovoj borbi do izražaja je došla efikasna vatra našeg teškog naoružanja (bacača, teških mitraljeza i protivkolskog topa). Četnici su imali 15 poginulih i 1 ranjenog. Naši gubici bili su 5 ranjenih od kojih jedan teže.¹⁹¹

¹⁰⁰ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 3 — Naređenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 1. 8. 1943. potčinjenim jedinicama za novi raspored i zadatke.

¹⁸¹ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 12 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1943. štabu 12. divizije o odbijanju četničkog napada na Prnjavor.

Šestog avgusta 1943. 1. bataljon sa Prnjavorskim partizanskim odredom i jednim bataljonom 2. krajiške brigade dobili su zadatak da prokrstare prostorijom između Doboja i Dervente i da izbiju na liniju Velika Sočanica — Mala Sočanica — Tisovac. Cilj je bio pronalaženje engleskih padobranaca koji su se dan prije prinudno spustili na tu teritoriju.¹⁹² Prvi bataljon dospio je bez borbe do Male Sočanice i Malog Prnjavora, gdje se nalazila ustaška milicija. Oko sela su bili podignuti bunker. U 7 časova 1. bataljon je izvršio napad i poslije kraće i žestoke borbe uspio da ih protjera do pruge Doboje-Derventa. Oko 9 časova poslije pretresa kuća, 1. bataljon je poseo položaj na Crnči. Izvlačenje na ovaj položaj uslijedilo je zbog toga što sadejstvjujuće jedinice (Prnjavorski partizanski odred i bataljon 2. brigade) nisu bile stigle do ugovorenog vremena na određene položaje. Neprijatelj je iz Male i Velike Sočanice dobio pomoć iz okolnih, ustaški raspoloženih sela i pokušao protivnapad, ali je koncentričnom vatrom 1. bataljona odbijen i vraćen nazad uz gubitke. Neprijatelj je imao 9 mrtvih i više ranjenih. Zaplijenjene su 2 puške, 350 metaka, jedan pištolj i nešto opreme. U toku ove akcije u 1. bataljon je stupilo nekoliko dobrovoljaca mještana.¹⁹⁵

Osmog avgusta 1943. štab 5. brigade koncentrisao je brigadu u rejonu jugozapadno od Prnjavora sa zadatkom čišćenja od četnika prostorije s obje strane komunikacije Klačnice — Prnjavor. Devetog avgusta do 9 časova brigada je izbila na liniju Dubrave — Branešci — Kokori — Devetine — Dragović — Milosavci. U Milosavcima je zarobljen 1 četnik, koji je razoružan i pušten kući. Zarobljen je i Luka Vrhovac, četnički vodnik, koji je kao poznati zločinac strijeljan. Istoga dana u pet sati po podne otpočeo je pokret svih bataljona radi napada na četničko uporište Jošavku. U pokretu ka ovom četničkom gnijezdu 1. i 4. bataljon, noću 9/10. avgusta, na liniji Karač — Jošavka, susreli su se sa jedinicama 1. proleterske brigade. Ovaj susret bio je neočekivan i iznenađan i samo zahvaljujući prisebnosti bataljonskih rukovodstava i jedne i

¹⁹² Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 43 — Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 12. divizije o akcijama od 29. 7. do 14. 8. 1943. godine.

¹⁹⁵ Isto kao pod 192.

druge brigade nije došlo do međusobnog sukoba. Umjesto međusobne borbe, pošto su se prepoznali, proleter i Kozarčani su se izgrlili i izljubili, a zatim nastavili zajednička dejstva protiv četnika.¹⁹⁴

U izvještaju štaba 1. proleterske brigade za ovu akciju se kaže:¹⁹⁵

»... Oko 2 časa izvršen je napad, ali su se četnici na vreme izvukli bez borbe, preko Skatavice za Javorane. Jednovremeno je 5 kozarska brigada vršila napad na Jošavku sa severa od Brezičana i Lađevaca ...«

U toku ovog pokreta samo je 4. bataljon imao kraći sukob sa četnicima u Jošavci, jer su se oni blagovremeno povukli prema Kotor-Varošu, Banjoj Luci i Klašnicama. Desetog avgusta 1943. bataljoni su ostali na liniji Karač — Tromeda — Jošavka — Radovići — Štrbe. Istog dana predveče oko 6 sati 3 neprijateljska aviona bombardovala su položaje 3. bataljona 5. brigade. Tom prilikom poginuo je Dušan Bašić, komandir 2. čete ovog bataljona, a nekoliko boraca je ranjeno. Takođe je izvršen detaljan pretres kuća u Jošavci i pronađeno nešto municije i bombi.¹⁹⁶

Trinaestog avgusta 1943. brigada je izvršila pokret preko Snjegotine, Liplja i Uzlomca da bi posjela nove položaje na liniji Rastuša — Ukrinjica — Pribinić — Buletić — Maslovare — Obodnik, sa zadatkom zatvaranja pravca od Teslića i Kotor-Varoša i razbijanja manjih četničkih grupa na tom području.¹⁹⁷ Četrnaestog avgusta u 12 sati brigada je bila na novim položajima.

U drugoj polovini avgusta 1943. 3. i 4. bataljon uglavnom su na zatvaranju pravca prema Kotor-Varošu i Tesliću. 1. i 2. bataljon pretežno su u pokretu i dosta angažovani u borbama sa neprijateljem oko Dervente. Evo kako izgleda aktivnost bataljona po danima.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Isto kao pod 192.

¹⁹⁵ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 20 — Izvještaj štaba 1. proleterske brigade štabu 1. divizije.

¹⁹⁶ Isto kao pod 192.

^{K7} Isto kao pod 192.

¹⁹⁸ Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 115 — petnaestodnevni izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 12. divizije o akcijama od 15. do 31. avgusta 1943. godine. Zbornik, t. IV, knj. 16, dok. 47-Naredbom VS NOV i POJ od 19. 8. 1943. 12. divizija preimenovana je u 11. krajišku diviziju.

Jesen 1943. u Centralnoj Boxai. Komandant 11. divizije Josip Mažar Sosa i njegov kurir Duricci- Pavić sa grupom boraca

Petnaestog avgusta 1. i 3. bataljon nalazili su se na liniji Ukrinjica — Rastuša sa zadatkom zatvaranja pravca od Tešnja. Toga dana jedna četa 3. bataljona sukobila se sa četničkom patrolom jačine 10 ljudi. U sukobu je poginuo jedan četnik. Zaplijenjena je 1 puška i 50 metaka.

Četvrti bataljon je zatvarao pravac od Kotor-Varoša, dok se 2. bataljon nalazio na liniji Klupe — Pribinić — Buletić.

Šesnaestog avgusta kod svih bataljona bez promjene.

Sedamnaestog avgusta 2. i 3. bataljon ostaju na istim položajima. Četvrti bataljon je sa jednom četom držao zasjedu prema s. Vrbanjci, a sa ostalim četama evakuisao žito iz s. Večići. Neprijatelj je izvršio ispad iz Kotor-Varoša, snagama jačine oko dvije satnije, s ciljem da spriječi ovu evakuaciju. Međutim, pošto je dočekan jakim vatrom, on se vratio u garnizon. Prvi bataljon je ovog dana držao zasjedu na liniji Pivaševići — Previja, međutim, neprijatelj nije naišao. Uхваćen je 1 četnik.

Osamnaestog avgusta 3. i 4. bataljon ostaju na istim položajima. Prvi bataljon vrši pokret za Stanare, a 2. za Čečavu.

Devetnaestog avgusta 1. i 2. bataljon na položajima Rastuša — Stanari sukobili su se sa četnicima jačine oko 150 ljudi i zaplijenili 3 puške i jedan pištolj. Na mjestu borbe neprijatelj je ostavio 1 mrtvog i 4 ranjena. Četvrti bataljon je toga dana vodio odbrambene borbe sa neprijateljem jačine jedne bojne, koji je vršio ispad iz Kotor-Varoša. U napadu su ga podržavali 4 aviona i artiljerija, ali je odbijen uz gubitke od 7 mrtvih i više ranjenih.

Dvadesetog i 21. avgusta nije bilo promjena kod bataljona. Predah je korišćen za politički rad sa borcima.

Dvadeset drugog avgusta 1. bataljon je u s. Drijen kod Detlačkog groblja opkolio i uništio grupu od 7 četnika, budući da nisu htjeli da se predaju. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 4 puške i 1 pištolj. Istog dana 3. bataljon je stigao u Pribinić radi zatvaranja pravca prema Tesliću, a 4. bataljon je izvršio pokret iz Maslovara u Vršane. Drugi bataljon je u međuvremenu vodio borbu sa neprijateljem oko Dervente i tom prilikom zarobio 1 četnika i 1 domobrana, a zaplijenio 2 puške i 50 metaka. Drugi bataljon je imao 1 teže ranjenog borca, koji je kasnije podlegao ranama.

Dvadeset trećeg avgusta 1. i 2. bataljon 5. brigade učestvovali su u napadu na neprijateljska uporišta oko Dervente. Prvi bataljon je napadao na Staniće i Nožice. Neprijatelj je napustio Nožice bez borbe, dok se u Stanićima branio. Borba za ovo uporište trajala je oko pola sata,

nakon čega je neprijatelj likvidiran. U međuvremenu 2. bataljon je vodio teške borbe sa neprijateljem koji je protivnapadima pokušavao da zaustavi naše snage u napredovanju prema Derventi. Međutim, naši bataljoni su uspjeli da prodru do periferije grada i zauzmu prve kuće. Predveče je neprijatelju stiglo pojačanje od tri satnije vojske, dva tenka i jedan oklopni voz. Poslije toga, oko 7 sati uveče bataljoni 5. brigade su se povukli prema Kalendarovcima. U borbama oko Dervente neprijatelj je imao gubitke od 17 poginulih od kojih i 1 oficir. Zarobljeno je 19 vojnika. Zaplijenjeno je 20 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1 automat i 2000 metaka. Istog dana 4. bataljon je imao kraći sukob sa četnicima na Karaču, protjerao ih i produžio preko Branešaca pokret da bi uveče istog dana izbio na položaje Lavovo brdo — Vršani — Gusak — Lišnja, iadi zatvaranja pravca Prnjavor — Klačnice.

Dvadeset četvrtog avgusta 2. bataljon je stigao u Vučjak, a 1. u Palačkovce.

Dvadeset petog avgusta 2. bataljon je izvršio pokret do Čečave, a 1. se prebacio u Sibovsku na odmor.

Dvadeset šestog avgusta 3. i 4. bataljon ostaju na istim položajima i taj predah koriste za vojnički i politički rad. Prvi bataljon sa Prnjavorskim partizanskim odredom vodio je kraću borbu protiv četnika koji su napadali na ovaj odred. Četnički napad je odbijen. U borbi je poginuo 1 a 3 četnika su ranjena. Istog dana 1. bataljon je krenuo za Glogovac, a 2. iz Čečave za Maslovaru.

Dvadeset sedmog avgusta 2. bataljon se prebacio iz Maslovara u Kotor-Varoš, kojega su u međuvremenu oslobodile snage 12. brigade. Istoga dana, 1. bataljon se prebacio iz Glogovca u Pojezinu, 3. bataljon iz Pribinića u Čečavu, a 4. je ostao na ranijim položajima.

Od 28. avgusta do 5. septembra 1943. 1, 3. i 4. bataljon učestvuju u većoj akciji čišćenja četnika na prostoru sjeverno od komunikacije Prnjavor — Klačnice, između rijeka Ukline, Vrbasa i Save.

Prvi i 3. bataljon iz šireg rejona Prnjavora otpočeli su nastupanje ujutru 29. avgusta 1943. godine. Bataljoni su se kretali u četnim i vodnim kolonama na sjever, preko s. Velika Ilova i Careva gora ka planini Motajici (na desnom krilu kretali su dijelovi 2. krajiške brigade). U

međuvremenu 4. bataljon je posio položaje na liniji s. Prosjek-Oštra glava (k. 250) — Bijelo brdo (k. 223) — r. Vrbas, sa zadatkom da spriječi izvlačenje četnika iz Motajice ka Crnom vrhu i Banja Luci.

Na ovom terenu, tih dana, nalazile su se »Motajička« i »Župska« četnička brigada, čije je ukupno brojno stanje bilo oko 700 četnika. Do 5. septembra 1943. naše jedinice su pretresle ovo područje, uključujući i planinu Motajicu, ali do ozbiljnijih sukoba sa četnicima nije došlo. Akcija je uspjela samo djelimično. Zarobljeno je 8 četnika, a poginulo 11. Zaplijenjeno je 15 pušaka, nešto municije i jedna pisaća mašina sa arhivom.¹⁹⁹

Trideset prvog avgusta grupa boraca 1. bataljona, (28 dobrovoljaca — plivača) izvršila je prepad na ustašku posadu u s. Davor na lijevoj obali Save. Prvi su rijeku prešli Miloš Popović, zamjenik političkog komesara 2. čete, Radan Raičić i Neđo Kukavica, a potom, pod njihovom zaštitom, i ostali. Za prelaz Save korišteno je nekoliko malih čamaca. Mada je akcija izvedena usred dana, po lijepom i sunčanom vremenu, postignuto je potpuno iznenađenje, jer se neprijatelj nije nadao napadu u to vrijeme i is tog pravca. Nakon kraće borbe, ustaška posada je razbijena i partizani su ušli u selo. U borbi je poginulo 8 ustaša, među njima i ustaški tabornik, a nekoliko ih je ranjeno. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 1 pisaća mašina, 1 radio-aparat i znatna količina sanitetskog materijala, što je bilo od osobitog značaja, jer je sanitet 5. brigade oskudijevao u lijekovima i zavojima. Pošto je politički komesar 1. bataljona, Joco Marjanović, održao govor okupljenim stanovnicima s. Davor, udarna grupa se predveče vratila

¹⁹⁹ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 75 — Petnaestodnevni izvještaj 2. bataljona štabu 5. krajiške NOU brigade o pokretima i borbama od 23. 8. do 13. 9. 1943;

Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 90 — Petnaestodnevni izvještaj 4. bataljona štabu 5. krajiške NOU brigade o pokretima i akcijama od 1. do 15. 9. 1943.

Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 92 — Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11, divizije o izvedenim akcijama od 1 do 16 9 1943

na desnu obalu Save, bez ikakvih gubitaka.²⁰⁰ Iako skromna u pogledu materijalnog i vojničkog efekta, ova akcija je po načinu i vremenu izvođenja vrlo dobro odjeknula u narodu. Mještani s. Davor prvi put su tada u svojoj sredini vidjeli partizane. Impresionirala ih je odvažnost i smjelost naših boraca, pa su ih darivali raznim poklonima. Akcija je ostavila snažan utisak, čak i na stanovnike Srpcia i okolnih sela koji su nas još primali sa rezervom i po-dozrenjem. Štab brigade je pohvalio ovu grupu boraca i starješina.

Tokom avgusta 1943. 5. brigada nije imala krupnijih akcija, osim nešto jačih borbi na uporištima oko Dervente. Međutim, bataljoni su i dalje u stalnom pokretu i svakodnevno u borbenom dodiru sa neprijateljem, naročito sa četnicima. Manevarska sposobnost bataljona stalno je jačala. Četnici više nisu imali sigurnog kutka u centralnoj Bosni. Zbog stalnog pritiska naših jedinica, demoralizacija se u redovima četnika vidno produbljivala. Međutim, višemjesečne borbe sa četnicima imale su, na određen način, i negativnih posljedica na moral i borbenu sposobnost 5. brigade. Stalni pokreti bili su naporni i iscrpljujući. Redovno izmicanje četnika ispod udara naših jedinica, stvaralo je kod jednog dijela naših boraca mit o nevidljivosti i neuhvatljivošći četnika. Osim toga, redovno neznanat plijen, do koga se dolazilo u borbama sa četnicima, izazivao je takođe nezadovoljstvo kod boraca, koji su, progoneći četnike, cijepali odijelo i trošili municiju, što se plijenom od njih nije moglo nadoknaditi. Borci su bili raspoloženi i često su isticali da se borba protiv četnika kombinuje sa napadima na jača uporišta, ustaško-domobranska, kako bi se došlo do većeg plijena, a time i do sigurnijeg izvora u snabdjevanju opremom i municijom. O toj činjenici štab brigade je morao ubuduće da vodi računa.

U avgustu 1943. bio je aktivniji i vojno-politički rad u jedinicama. U svim bataljonima Održana su savjetovanja sa komandnim kadrom. Pojačan je politički rad kako sa

²⁰⁰ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 42 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o izvedenim akcijama od 28. 8. do 5. 9. 1943.

borcima, tako i sa narodom. Počeli su pristizati i novi borci sa terena centralne Bosne u sve jedinice 5. brigade, mada taj proces još uvijek nije bio radikalno otvoren.

Stab 1. bosanskog korpusa zaključio je 3. septembra 1943.²⁰¹ da bi oslobođenje Teslica imalo višestruki značaj za naše snage u centralnoj Bosni. Ako bi se u tome uspjelo to bi snažno ojačalo naše pozicije i proširilo oslobođenu teritoriju, ubrzalo mobilizaciju novih boraca i efikasnije bismo tukli četnike, koji su prilikom svakog našeg napada nalazili utočište i zaštitu u ovom uporištu.

Grad Teslić i neposrednu okolinu branile su u to vrijeme ustaško-domobranske snage jačine oko 2000 vojnika, kompletna 4. lovačka pukovnija, dvije »Domdo« bojne (bataljona), domaća milicija, dijelovi jedne željezničke bojne i izvjesne policijske snage.²⁰²

Spoljnu odbranu grada činilo je jedanaest uporišta, postavljenih na dominantnim tačkama od 1 do 3 km ispred periferije grada, posednutih snagama, od jednog voda do čete. Sva uporišta bila su fortifikacijski uređena za kružnu odbranu. Glavni zadatak ovih uporišta je bio da svojim otporom blagovremeno alarmiraju posadu grada i da potom djeluju u leđa onim našim snagama koje bi eventualno napadale grad.

Druga linija odbrane izgrađena je na ivici grada, takođe dobro fortifikacijski uređena i sa bodljikavom žicom ispred rovova kroz koju je puštena struja visokog napona. Ovo je bila i glavna odbrambena linija. Bila je podijeljena na tri odsjeka i posjedale su je jedinice 4. lovačke pukovnije.

Sve čvršće zgrade u centru grada (pošta, apoteka, opština, hrvatski dom i dr.) bile su uređene za odbranu i posjednute. To je istovremeno bila treća i posljednja linija odbrane.

²⁰¹ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 14 — Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa od 3. 9. 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o situaciji u istočnoj i centralnoj Bosni.

²⁰² Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 40 — Zapovjest štaba 11. divizije od 6. 9. 1943. potčinjenim jedinicama za napad na Teslić.

Štab 11. divizije izdao je 6. septembra 1943. zapovjest za napad na Teslić. U napadu učestvuju 2. krajiška i 5. krajiška brigada²⁰³ (ukupno 8 bataljona). Zapovješću je bilo predviđeno učešće i jednog bataliona 12. krajiške brigade, ali on nije stigao.

Osnovna ideja plana napada sastojala se u sljedećem: dva bataljona (po jedan iz svake brigade) da likvidiraju tri uporišta sjeverno od Teslića, poruše prugu i cestu Teslić — Doboj i putem zasjeda spriječe eventualno pristizanje pojačanja i njihovu intervenciju iz pravca Doboja;

ostale snage (6 bataljona) napadaju na grad i to tako da svaka jedinica na svom pravcu sa 1/3 snaga likvidira spoljna uporišta, a istovremeno glavninom snaga neopazeno se provuče između spoljnih uporišta i napadne glavnu liniju odbrane grada. Znači štab divizije je predviđao istovremen napad na spoljnu i glavnu odbrambenu liniju; Peta brigada sa 1, 3 i 4 bataljonom napada grad sa sjevera, zapada i juga na drugi i treći odsjek glavne odbrambene linije, koji se nalaze na lijevoj obali rijeke V. Usora i istovremeno dijelom snaga likvidiraju spoljna uporišta Borići, Brdaci, Kaćun (k. 286) i Križ (k. 352). Drugi bataljon 5. brigade dobio je zadatak da likvidira uporišta Vrela i Straženicu (k. 317), potom da poruši prugu i cestu Teslić — Doboj i postavi se u zasjedu, ka uporištu Jelah radi sprečavanja intervencije iz pravca Doboja. U izvršenju zadatka usko saraduje sa 2. bataljonom 2. krajiške brigade, koji izvršava zadatak na desnoj obali rijeke V Usora.

Druga krajiška brigada napada grad sa istoka, na desnoj obali V. Usore.

Sve jedinice pristupile su izvršenju zadatka prema dobijenoj zapovjesti. Već u prvom naletu likvidirana je većina spoljnih otpornih tačaka (sem Kaćuna i Križa). Istovremeno je otpočeo napad i na glavnu liniju odbrane. Pojedine jurišne grupe, sastavljene od bombaša i boraca, posebno određenih za sječenje elektrizirane žice, uspjele su stvoriti nekoliko breša u neprijateljskoj glavnoj liniji odbrane, ali su bile odbačene snažnim protivnapadima. Ne-

²⁰⁵ Isto kao pod 202.

prijatelj je pružao žestok otpor i u svitanje sve jedinice prema naređenju štaba brigade povučene su iz grada.

Mada nije uspio da likvidira uporišta Vrela i Straženica, 2. bataljon je u osnovi izvršio dobijeni zadatak. Manjim dijelom snaga, on je blokirao ova uporišta, a sa ostalim dijelom jedinice pristupio rušenju komunikacija. U toku noći porušeno je oko 3 km željezničke pruge i jedan most. U svitanje 9. septembra 1943, neprijatelj je sa 3 tenka i nešto pješadije krenuo iz pravca Jelah ka Tesliću, ali je bio odbijen od 2. bataljona 5. brigade i bataljona 2. krajiške brigade. Zarobljena su 4 vojnika sa opremom i nekoliko ih je poginulo.

Noću 9/10. septembra 1943. u 21.00 napad je ponovljen. Zadaci jedinica bili su isti. Poslije pola časa borbe likvidirana su i preostala uporišta spoljne odbrane i sve snage 1, 3. i 4. bataljona 5. brigade izvršile su juriš na glavnu liniju odbrane. I ovog puta neprijatelj je dočekaao naše jedinice snažnom streljačkom i artiljerijskom vatrom uz intenzivno osvjtljavanje terena. Druga četa 4. bataljona ipak je uspjela da napravi brešu u bodljikavoj žici i prodre na groblje, gdje su bili topovi, ali je snažnim protivnapadom odbačena uz velike gubitke. I dijelovi 1. bataljona (dvije grupe bombaša i mitraljezaca) uspjeli su prodrijeti u neprijateljski borbeni raspored, ali su u svitanje takođe bili odbačeni nazad.

Po naređenju štaba brigade, 10. septembra 1943. u jutarnjim časovima, napad je obustavljen i sve su jedinice izvučene iz grada na obližnje visove. Neprijatelj nije vršio nikakve pokrete za našim snagama, sem što je čitav prostor oko grada obilato zasipao artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

Gubici brigade u borbama za Teslić su veliki, 7 poginulih i 26 ranjenih. Svi poginuli i ranjeni, sem jednog poginulog borca, izneseni su iz borbe. Najveće gubitke pretrpio je 4. bataljon, 6 poginulih i 19 ranjenih boraca i rukovodilaca. Poginuli su: Miloš Bera, iz s. Strigove, Milan Vranješ, iz s. Orlovaca, Nikola Veselinović, iz s. Miljakovaca, Ljubo Gvozden, iz s. Usorci — Sanski Most, svi borci, Radoje Tadić, komandir čete iz s. Saničani, Petar Bur-

sać, desetar, iz s. Božici, Perkan Vranješ, desetar iz s. Orlovci i Stojanović Mitar, komandir 1. čete, 4. bataljona, iz V. Palančišta.

Plijen naših jedinica bio je skroman, 13 pušaka, 1 puškomitraljez i izvjesna količina municije i ručnih bombi. Zarobljena su 4 neprijateljska vojnika. Nema podataka o gubicima neprijatelja. Međutim, karakteristično je da je komanda 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa (sa sjedištem u Banji Luci), depešom od 9. septembra 1943. izvjestila 2. oklopnu armiju da je Teslić pao. U njoj se kaže: »Poslije neuspjelog napada noću 8. 9. 1943. godine neprijatelj je noću 9. 9. 1943. godine ponovio napad i zauzeo grad Teslić«. ²⁰⁴ Mada je brigada pretrpjela neuspjeh na Tesliću, ovaj podatak ukazuje na posredan način o žestini borbe i osjetnim gubicima kod protivnika.

U popodnevnim časovima 10. septembra 1943. svi bataljoni su napustili rejon Teslića i krenuli na nove zadatke. Prvi bataljon u s. Glogovac, 2. se zadržao na položajima prema Jelahu i Križu, gdje je odbio manji ispad neprijatelja iz Jelaha, 3. u s. Ukrinjicu, a 4. u s. Stanari.

Prije pokreta u 4. bataljonu održana je mala svečanost. Od boraca su se oprostili komandant bataljona Rade Kondić i politički komesar Rade Bašić, koji su otišli na nove dužnosti (Kondić na dužnost zamjenika komandanta 5. brigade, a Bašić na dužnost političkog komesara 12. krajiške brigade). Na dužnost komandanta 4. bataljona postavljen je Mihajlo Gačić, a za političkog komesara Jovo Mišljenović Pop.

Jedanaestog septembra 1943. otpočeli su pokret u s. Stanare i 2. i 3. bataljon. Prije toga, 2. bataljon je vodio jednočasovnu borbu na svojim dotadašnjim položajima sa neprijateljem jačine oko jedne čete, koji je uz pomoć 5 tenkova pokušao da prodre iz Jelaha ka Tesliću. Tenkovi su uspjeli da se probiju cestom za Teslić, dok je neprijateljska pješadija odbačena u Jelah.

U vezi sa prelaskom 2. krajiške brigade preko r. Bosne u istočnu Bosnu, 2, 3. i 4. bataljon 5. brigade dobili su

Arhiv VII, mikrofilm, NAV-NT-554/837 — Depeša 15. njemačkog armijskog korpusa od 9. 9. 1943. štabu 2. oklopne armije.

zadatak²⁰⁵ da napadom na željezničku prugu Derventa — Doboju, na odsjeku između željezničkih stanica Kotorsko i Rudanka obezbijede njen nesmetan prelaz. U vezi s tim, u popodnevnim časovima 12. septembra 1943, bataljoni su krenuli na zadatak. Drugi bataljon u pokretu ka r. Bosni razbio je grupu četnika u s. Ljeskove Vode, protjerao četnike iz s. Bukovica i Stanovi i izvršio napad na prugu kod uporišta Rudanka. Pruga je prekinuta na tri mjesta i srušena su dva mosta ali napad na Rudanku nije uspio, jer je neprijatelj bio dobro utvrđen i davao jak otpor. Bataljon je posio položaje prema Doboju kako bi spriječio eventualnu intervenciju neprijatelja iz tog pravca.

Četvrti bataljon je razbio miliciju u s. Mali Prnjavor i potom napao uporište Kotorsko, obezbjeđujući tako prelaz 2. brigadi od pravca Derventa. Posada u Kotorskom je savladana. Zapaljane su zgrade žandarmerijske stanice i željezničke stanice. Pruga je porušena na tri mjesta, srušena su tri manja mosta na pruži i cesti. U željezničkoj stanici Kotorsko spaljena je jedna kompozicija voza, u kojoj se nalazio, na jednoj platformi, tenk koji je takođe izgorio. Zarobljeno je 11 vojnika, a 10 ih je poginulo. Zaplijenjene su 33 puške, oko 3000 metaka, 100 ručnih bombi, 100 pari-odijela, 20 pari cipela, 20 šinjela, 40 fišeklija.²⁰⁶ Iz voza, prije paljenja, evakuisane su veće količine duvana, što je posebno obradovalo pušače u brigadi. Izvjesne količine zaplijenjenog duvana upućene su i ostalim jedinicama, štabu divizije, 12. brigadi i Prnjavorskom odredu.

U svitanje, 13. septembra 1943, 4. bataljon je, pri povratku sa zadatka, bio napadnut od milicije u s. Mali Prnjavor. Poslije kraćeg sukoba, milicija je razbijena. Poginulo je 5 neprijateljskih vojnika. Bataljon je imao 3 ranjena borca.

²⁰⁵ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 92 — Petnaestodnevni izvještaj 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o izvedenim akcijama od 1. do 16. 9. 1943.

²⁰⁶ Zbornik, t. II, str. 347 — Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ br. 32 za septembar 1943. o ovoj borbi kaže »... Na Johovcu komandir 1. čete 4. bataljona 5. brigade Đuro Ljubičić, sa nekoliko drugova, srušio je oklopni voz. Zarobljeno je 25 domobrana, zaplijenjeno 30 pušaka, 2 puškomitraljeza, nekoliko četnika je ubijeno i ranjeno ...«

Dok su 2. i 4. bataljon obezbjeđivali prelaz na bokovima, 3. bataljon kretao se sa 2. krajiškom brigadom do r. Bosne obezbjeđujući neposredno prelaz na desnu obalu rijeke. Po izvršenom zadatku, ova tri bataljona vratili su se u s. Stanare, gdje su prenoćili.

Za ovo vrijeme, 1. bataljon se nalazio u s. Glogovac, nedaleko od Prnjavora. Predah je korišćen za odmor boraca (po smjenama), za kulturno-prosvjetni rad i sređivanje jedinica. Dvanaestog septembra 1943. borci 1. bataljona, sa omladinom sa terena, dali su uspjelu priredbu u Prnjavoru, koja je bila vrlo dobro posjećena. Priredbu je, mimo očekivanja, u velikom broju posjetila i omladina poljske i ukrajinske nacionalnosti iz Prnjavora i Mačinog Brda.

Četnici su ponovo napali Prnjavor 14. septembra 1943. koga je neposredno obezbjeđivao Prnjavorski partizanski odred. Četnici su uspjeli da prodru u Prnjavor, ali po intervenciji 1. bataljona 5. brigade oni su odbijeni. Predveče su 1. bataljonu i Prnjavorskom odredu stigli u pomoć 3. i 4. bataljon 5. brigade, koji su, krećući se usiljenim maršem, odmah iz pokreta bili uvedeni u borbu. Našim protivnapadom četnici su odbačeni ka Carevoj gori i Motajici.

Od 14. do 23. septembra, bataljoni su raspoređeni na sljedećim prostorijama: 1. u s. Pojezna, 2. i 3. na prostoru Careva gora — s. Velika Ilova, a 4. u širem rejonu s. Lišnja. Jedinice nisu imale većih pokreta, mada su, sa manjim dijelovima (jače patrole, vodovi, čete), bile u stalnom borbenom dodiru sa neprijateljem. Za ovo vrijeme poginulo je 15 četnika (među kojima 1 komandir četničke čete i komandant četničke Ljubičke brigade, a 8 zarobljeno. Zaplijenjena je 21 puška, izvjesna količina municije i nešto opreme.²⁰⁷ Ovaj kratak predah od većih marševa i po-

²⁰⁷ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 135 — Izvještaj štaba 2. bataljona 5. krajiške NOU brigade štabu brigade o pokretima i akcijama od 13 do 27. 9. 1943;

Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 140 — Izvještaj štaba 1. bataljona štabu 5. krajiške NOU brigade o pokretima i akcijama od 19. do 29. 9. 1943; i

Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 18 — Izvještaj štaba 5. brigade štabu 11. divizije o akcijama od 15. do 19. 9. 1943.

kreta, sve jedinice su iskoristile da (po smjenama) operu rublje, izvrše dezinfekciju odijela, kao i za intenzivniji politički rad i vojničku obuku sa mlađim borcima. Intenzivno se radilo i na mobilizaciji uz političko djelovanje u narodu. Tako je štab 1. bataljona 17. septembra 1943. organizovao uspjo narodni zbor u s. Pojezni, kome je prisustvovalo oko 600 ljudi iz Pojezne, Osinje i drugih sela. Na zboru je govorio politički komesar bataljona Joco Marjanović. Potom je održano narodno veselje omladine sa terena i boraca. Samo tog dana stupilo je dobrovoljno u 1. bataljon 15 omladinaca.

Naredbom štaba brigade od 19. septembra 1943,²⁰⁸ umjesto dotadašnjih kuhinja po četama, formirani su po bataljonima radni vodovi sa komandirima i političkim delegatom voda na čelu. Ova mjera učinila je jedinice pokretljivijim i efikasnijim u borbi i na maršu.

Istom naredbom regulisana su, bolje nego do tada, neka pitanja saniteta u bataljonima i četama.

Pošto je bila završena akcija čišćenja od četnika prostora između komunikacije Prnjavor — Klačnice i planine Motajice, po odluci štaba 11. divizije 23. septembra 1943. 5. brigada je izbila na desnu obalu r. Vrbasa s ciljem likvidacije uporišta Razboj. Po padu mraka 1. i 4. bataljon krenuli su na zadatak s ciljem da 2. četa 4. i 1. četa 1. bataljona napadnu uporište Razboj (na lijevoj obali r. Vrbasa), a 1. četa 4. bataljona da obezbijedi akciju zasjedama prema N. Topoli. Ostale čete 1. bataljona imaju zadatak da pošto zauzmu most na Vrbasu, pređu na lijevu obalu i obezbjeđuju kako most tako i pravac od s. Trnjačani. Drugi i 3. bataljon zadržani su na desnoj obali Vrbasa, obezbjeđujući eventualno povlačenje jedinica koje su prešle u Lijevče-Polje. Napad na Razboj počeo je 24. septembra 1943. u 2 sata po ponoći. Zandarmi su davali žestok otpor i tek ujutru su se predali. U borbi je poginulo 6 žandarma, a 60 zarobljeno. Zaplijenjena su: 2 puškomitraljeza, 58 pušaka i dva sanduka municije i izvjesne količine ručnih bombi. U ovoj borbi naročito se istakao borac Mačak Gojko iz s. Prusci, rudar, zvani Čaruga koji je, pod

²⁰⁸ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 105 — Naredenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 19. 9. 1943. štabovima bataljona za formiranje radnih vodova.

zaštitom vatre naših puškomitraljeza, uspio da se probije do zida kasarne i kroz prozor ubaci eksploziv, poslije čega se neprijatelj predao.

Istog dana četa 4. bataljona koja je obezbjeđivala pravac od N. Topole imala je po danu kratak ali žestok sukob sa grupom Nijemaca kulturbundovaca (oko 150), koji su pokušali da iz pravca Nova Topola priteknu u pomoć napadnutim žandarmima u Razboju. U ovom sukobu poginulo je 9 Nijemaca, od kojih 2 oficira, a zaplijenjen je 1 teški mitraljez, 1 automat, 3 pištolja i 3 puške. Neprijatelj je odbačen ka Novoj Topoli.

Po zauzimanju Razboja, izjutra 24. septembra 1943. na lijevu obalu Vrbasa u Lijeve-polje prešao je i 3. bataljon. Samo je 2. bataljon zadržan na desnoj obali rijeke sa zadatkom da spriječi eventualni četnički napad u leđa iz pravca Motajice.

Ova tri bataljona 5. brigade (1, 3. i 4.) ostali su u Lijeve-Polju tri dana. Skoro sva sela u trouglu koji čine r. Vrbas — r. Sava i komunikacija Bosanska Gradiška — Banja Luka, bila su očišćena od neprijatelja. Zandarmerijske posade i patrole protjerane su ka Topoli i Bosanskoj Gradišci, a razoružano je i nekoliko desetina Nijemaca, kulturbundovaca. Prvi put u ovom dijelu Lijeve-Polja boravile su jače snage NOV. Narod je naše borce primio oduševljeno. Za ova tri dana u 5. brigadu je stupilo dobrovoljno oko 200 novih boraca. To je, uostalom, bio jedan od glavnih ciljeva ove akcije. Pored toga, evakuisane su na desnu obalu Vrbasa znatne količine životnih namirnica i raznovrsnog materijala, potrebnih za život vojske.

Ujutru, 26. septembra 1943. neprijatelj je prešao, u protivnapad jačim snagama iz pravca Banja Luka, Nova Topola i Bosanska Gradiška. Podržavan je avijacijom, koja je dejstvovala sa banjalučkog aerodroma. Mada nenaviknuti na borbu u ravnici, naši borci pokazali su visok stepen borbenog morala i prisebnosti. Glavni teret borbe, ovog dana, podnio je 1. bataljon. Treća četa ovog bataljona bila je u jednom momentu napadnuta istovremeno sa fronta od neprijateljske pješadije i iz pozadine od nekoliko tenkova, ali se vještim manevrom, uz minimalne gubitke, uspjela izvući.

Cio dan su se jedinice održale u Lijevo-Polju, pružajući žestok otpor neprijatelju i postepeno se povlačeći ka Vrbasu. Pod zaštitom prvog mraka brigada se povukla na desnu obalu Vrbasa. Tokom ova tri dana najžešće borbe vođene su 26. septembra 1943. godine. U ovim borbama brigada je imala 5 poginulih i 34 ranjena. Za ovo vrijeme na lijevom krilu naše brigade, takođe u Lijevo-Polju, operisala je i 12. krajiška brigada.

O upadu snaga 11. divizije u Lijevo-polje, kotarska oblast NDH u Bosanskoj Gradišci, u svom izvještaju od 29. septembra 1943. piše:

»... U noći 24. rujna 1943. godine napala je V udarna kozarska partizanska brigada u jačini od oko 1500 ljudi iz prnjavorskog Kotara na oružničku postaju Razboj i ovu postaju savladala. Broj oružnika bio je 65 i borba je trajala od 01,30 do 10,00 sati, kada su se oružnici, u pomanjkanju streljiva, morali predati.

Po savlađivanju ove postaje partizani su zauzeli više sela ovoja kotara i došli pred selo Windhorst (N. Topola) na 2 km. O ovom događaju obavještene su njemačke vojne vlasti i vojne vlasti u Banja Luci.«²⁰⁹

O istom ovom događaju komanda nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa 25. septembra 1943. u svom izvještaju upućenom 2. oklopnoj armiji kaže:

»... Jake snage partizana prešle su sa desne na lijevu obalu Vrbasa i potisle žandarmerije koji su se uz gubitke povukli ka Topoli i Gradiškoj. Topola ugrožena. Iz Banja Luke upućena kombinovana borbeno motorizovana grupa radi zaštite njemačkog naselja Topola.

Po povlačenju iz Lijevo-Polja, sve jedinice 5. brigade zadržale su se u dolini Vrbasa na desnoj obali još tri dana (27, 28. i 29. septembra 1943), razmještene u selima Nožičko, Selište i Cukala. Za ovo vrijeme nije bilo značajnijih sukoba sa neprijateljem, izuzev što su dijelovi 3. bataljona 27. septembra 1943, u popodnevnim časovima,

²⁰⁹ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 221 — Izvještaj kotarske oblasti u Bos. Gradišci od 29. 9. 1943. o borbama jedinica NOV na teritoriji kotara.

²¹⁰ Arhiv VII, mikrofilm NAV-NT-313, 191/745 1760-1 — Dnevni borbeni izvještaj 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa od 25. 9. 1943. štabu 2. oklopne armije o prodoru partizana u Lijevo-Polje.

odbili njemačke izviđačke dijelove, koji su pokušali iz Razboja da preko mosta na Vrbasu prođu na desnu obalu. Ovaj predah iskorišćen je za odmor i sređivanje jedinica. Po četama je organizovano pranje veša i dezinfekcija odijela. Sa novim borcima izvođena je intenzivna vojna obuka, prvenstveno u rukovanju oružjem, a na kraju i gađanje. Uporedo sa ovim, po svim četama održane su četne konferencije na kojima su analizirane posljednje borbe i održana predavanja o političkoj situaciji kod nas i u svijetu.²¹¹

Na osnovu naređenja štaba 11. divizije od 27. septembra 1943.²¹² početkom oktobra su sve snage NOV u centralnoj Bosni (5. i 12. brigada i postojeći odredi) pristupile intenzivnom pretresanju i čišćenju terena na prostoru sjeverno od Crnog vrha i Ljubić-planine do r. Save i Vrbasa. Ovim naređenjem 5. brigada je bila podijeljena u dvije borbene grupe. 1. bataljon je predstavljao jednu grupu ali je privremeno bio pridodat pod komandu 12. brigade, dok su ostala tri bataljona činili zasebnu borbenu grupu. Akcija je otpočela 1. oktobra 1943. i sa manjim prekidima, radi odmora pojedinih jedinica, trajala je skoro mjesec dana. Za ovo vrijeme sve jedinice su po nekoliko puta prokrstarile ovaj prostor i zarobile 35, a ubile 22 četnika. Zaplijenjeno je 36 pušaka, 2 puškomitraljeza, 4 pištolja i oko 10.000 metaka. Na pruzi Brod — Sarajevo 13. oktobra 1943. srušen je jedan teretni voz od 26 vagona i jedna lokomotiva. Tom prilikom zaplijenjene su i evakuisane za potrebe naših bolnica veće količine meda, dok je kompozicija sa ostalim materijalom spaljena.²¹³

O ovoj akciji u depeši 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa, upućenoj 2. oklopnoj armiji, kaže se:

²¹¹ Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 18 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o akcijama od 15. do 29. 9. 1943.

²¹² Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 129 — Naređenje štaba 11. divizije od 27. 9. 1943. štabu 5. i 12. brigade za uništenje četnika u centralnoj Bosni.

²¹³ Arhiv VII, reg. br. 5/5, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 1. bataljona 5. brigade štabu 12. brigade o pokretima i akcijama od 8. do 15. 10. 1943.

»... Neprijatelj pojačao svoj pritisak na prugu Derventa — Doboj. Voz zapaljen. Pruga privremeno prekinuta... Zelj. uporište savladano. 6 Nijemaca i 35 domobrana pobijeno. Naredene su mjere odmazde.«¹¹⁴

U ovom mjesecu jedan od neuspjeha jedinica 5. brigade predstavlja slabo pripremljen i propao napad na uporište Kuljanovci,²¹⁵ nedaleko od Dervente, koji su izvodili 2. i 3. bataljon, noću 3/4. oktobra 1943. Uslijed nedovoljnog poznavanja terena došlo je do zamjene zemljišnih objekata, pa su se jedinice razvile za borbu i otvorile vatru sa velike udaljenosti, otkrivši se prije vremena. Neprijatelj je ovo iskoristio i naše jedinice sačekao snažnom minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Naši gubici bili su veliki, poginulo je 12, a ranjeno 20 boraca i starješina. Između ostalih, u ovoj borbi poginuo je proslavljeni komandir čete u 5. brigadi Mirko Mačak iz s. Prusci kod Bosanskog Novog.

Sedmog oktobra 1943. u s. Mravića, nedaleko od Prnjavora, u 3. bataljonu formirana je treća četa²¹⁶. Od svog formiranja, 1. juna 1943, pa do sada ovaj bataljon je imao samo dvije čete. Za komandira čete postavljen je Jovo Vranić, a za političkog komesara Mirko Burazer.

Drugom polovinom oktobra 1943. dva bataljona 5. brigade (2. i 3.) po naređenju²¹⁷ štaba 11. divizije operisali su na prostoru s. Jošavka — Kotor-Varoš — Čelinac — Vrbanja. Prvenstveni zadatak ovih bataljona bio je da svojim dejstvima raščiste ovaj teren od četnika i pstalih neprijateljskih snaga i tako omogućće prihvata veće grupe ko-

²¹⁴ Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 176 — Dnevni izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 13. 10. 1943. štabu 2. oklopne armije.

^{2,5} Arhiv VII, reg. br. 9/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o akcijama od 1. do 15. 10. 1943.

⁸¹¹ Isto kao pod 215.

²¹⁷ Zbornik, t. IV, knj. 18, dok. 34 — Naređenje štaba 11. divizije od 6. 10. 1943. štabovima 5. i 12. brigade da formiraju udarne grupe za dejstva na komunikacijama Doboj-Teslić i Banja Luka-Kotor-Varoš; Arhiv VII, reg. br. 13—6, kut. br. 869 — Izvještaj 2. bataljona štabu 5. krajiške brigade o akcijama u vremenu od 13. do 27. 10. 1943.

munista i ostalih simpatizera NOP-a koji su tih dana izašli iz Banje Luke na slobodnu teritoriju i stupili u jedinice 11. divizije. Bataljoni su ovaj zadatak sa uspjehom izvršili. Pojedine jače patrole i odjeljenja iz 2. bataljona silazili su čak u s. Vrbanju, u neposrednoj blizini Banje Luke i razoružavale manje neprijateljske grupe.

Poslije petomjesečnog boravka snaga 11. divizije na ovom terenu, situacija se u centralnoj Bosni iz osnova promijenila u korist NOP-a. Kao rezultat dejstava 11. divizije, kod četnika je nastala duboka kriza i kolebanje. U jedinicama divizije sredinom oktobra 1943. nalazilo se već više stotina boraca iz ovog kraja. Razbijenim četničkim jedinicama i grupama uspijevalo je da se održe, isključivo naslonom na okupatorsko-ustaške garnizone. U očima naroda nije više moglo biti dileme o četničkoj saradnji sa okupatorom, što je ubrzavalo njegovo definitivno opredjeljenje za NOP.

Kako Nijemci, tako i vlasti NDH, procijenili su da četnici na ovom području nemaju više jačeg uticaja. Zato župna redarstvena oblast u Banjoj Luci u izvještaju²¹⁸ od 12. septembra 1943. pored ostalog, kaže:

»... Na području Kotara Banja Luka, koje je do sada bilo isključivo četnički sektor, u ovom razdoblju osjetila se partizanska djelatnost u tolikoj mjeri da je skoro isto područje postalo partizansko operativno područje. To se naročito osjeća poslije pada Kotor Varoša u partizanske ruke. Partizanske brigade koje su operisale od Jajca drže sada vezu kod Kotor Varoši i dalje preko Crnog Vrhra do planine Motajice. Linija na kojoj partizani vrše napade moglo bi se povući ovako: s desne strane Vrbasa — preko Crne Rijeke — dolinom Vrbasa do ispod Karanovca — s. Ponir — Čelinac — Jošavka, gdje prelazi u prnjavorski kotar, te skoro u pravoj liniji na pl. Motajicu.

Na potezu Kotor-Varoš — Čelinac — Ponir nalazi se 12. partizanska brigada i Banjalučki odred, čija jačina nije poznata. Na potezu Kotor-Varoš — Crni vrh — Motajica nalazi se V (najjača) partizanska brigada i Prnjavorski partizanski odred, čija jačina je takođe nepoznata ...

Četnici: na području kotara Banja Luka sva četnička djelatnost svodi se uglavnom na pljačkanje hrvatskog pučanstva...«

¹¹⁸ Zbornik, t. IV, knj. 17, dok. 191 — Izvještaj župne redarstvene oblasti u Banji Luci od 12. 9. 1943. o ras»oredu jedinica NOV na području Župe.

Sličnu ocjenu stanja u centralnoj Bosni daje i komanda 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa u izvještaju²¹⁹ od 27. septembra 1943. u kome, između ostalog, piše:

»... situacija u Centralnoj Bosni jako se zaoštrila usled dolaska na taj teren 12. divizije (12. i 5. kozaračke brigade), što zahteva preduzimanje opsežnijih vojnih mjera... «

Da bi se ubrzao proces raspadanja četničkih formacija i priliv novih boraca u redove Narodnooslobodilačke vojske sa ovog terena, štab 11. divizije donio je odluku 16. oktobra 1943. da se u diviziji formira 14. srednjobosanska udarna brigada.²²⁰ U novoformiranu brigadu ušao je najveći dio boračkog i starješinskog sastava Banjalučkog i Prnjavorskog partizanskog odreda, kao i znatan broj boraca i starješina iz 5. kozaračke brigade. Sedamnaestog oktobra 1943. na Ceru, nedaleko od Prnjavora, održan je veliki narodni zbor i smotra tek formirane brigade. Ovoj svečanosti prisustvovala je 12. krajiška i dva bataljona 5. kozaračke brigade. Bio je to, od dolaska 11. divizije na ovaj teren, najznačajniji vojno-politički događaj u centralnoj Bosni.

Krajem oktobra 1943. brigada je bila podijeljena u dvije grupe bataljona²²¹. Prvu grupu sačinjavali su 1. i 3. bataljon, koji su dobili zadatak da dejstvuju u rejonu Kotor-Varoši, štite divizijsku bolnicu i magacine u Šipragama i obezbjeđuju karavane na putu Maslovar — Šiprage — Petrovo Polje — Jajce. Drugu grupu činili su 2. i 4. bataljon, koji su operisali u dolini r. Bosne i r. Usore. Dobili su zadatak da napadaju željezničku prugu Brod — Sa-

⁸¹⁸ Arhiv VII, mikroflim NAV-NT-559/628 — Izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 27. 9. 1943. štabu 2. oklopne armije o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

²²⁰ Zbornik, t. IV, "knj. 18, dok. 71 — Naređenje štaba 11. divizije od 15. 10. 1943. štabovima 5. i 12. brigade za smotru jedinica povodom formiranja 14. srednjobosanske brigade; Arhiv instituta za proučavanje radničkog pokreta Beograd, reg. br. 5218/V-1-3 — Naređenje štaba 11. divizije od 16. 10. 1943. o formiranju 14. srednjobosanske brigade.

²²¹ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije o dejstvima u drugoj polovini novembra 1943.

rajevo i Doboj — Teslić sa ciljem njenog rušenja i ometanja saobraćaja. U ovakvom rasporedu brigada je dejstvovala do kraja novembra 1943.

Treći bataljon se nalazio u rejonu Kotor-Varoša još od druge polovine oktobra. 1. bataljon je otpočeo pokret 1. novembra 1943. iz s. Novi Martinac, u dolini Vrbasa, pravcem s. Dragović — s. Srednja Šnjegotina — s. Klupe — planina Borja — s. Maslovare — s. Vrbanjci — Kotor-Varoš, gdje je stigao 5. novembra 1943. godine. Za vrijeme ovog marša bataljon je imao nekoliko sukoba sa neprijateljem. Noću 1/2. novembra 1943. štab bataljona sa dvije čete zanoćio je u školi u s. Dragović, gdje ga je iznenada napala jedna njemačka diverzantska grupa (trup).. Mada su bile iznenađene, ove čete su se brzo snašle i primile borbu. Sukob je bio kratak, ali žestok. Nekoliko Nijemaca je poginulo, a 7 zarobljeno. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 2 automata, 1 puška — snajper i nešto municije²²². Naša dva borca su ranjena. Iste noći, jedna četa ovog bataljona, razbila je kod škole u s. Devetine jednu grupu četnika. Zarobljeno ih je 5, a nekoliko ranjeno i poginulo. Zaplijenjeno je 5 pušaka.²²³ Drugog novembra 1943. u s. Srednja Šnjegotina bataljon je rastjerao jednu četničku grupu.

26-godišnjica Velike oktobarske socijalističke revolucije proslavljena je svečano u Kotor-Varošu. Tim povodom, 7. novembra 1943. u 8.00 1. i 3. bataljon bili su postrojeni pred Domom kulture. U stroju je bilo oko 600 boraca. Smotru jedinica izvršio je komandant brigade Ranko Šipka, a potom je ispred improvizovane tribine održan defile. Smotra i defile jedinica ostavili su snažan utisak na građane Kotor-Varoša, koji su u velikom broju izašli na ulicu i toplo pozdravljali vojsku. Na svečanost su došli u znatnom broju i stanovnici okolnih sela, osobito omla-

²²² Arhiv VII, reg. br. 11/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima u prvoj polovini novembra 1943.

Lj. Borojević: Dnevnik »U petoj kozarskoj« izd. »Prosveta« Beograd 1957. godine (u daljem tekstu Dnevnik Lj. B.).

²²³ Zbornik, t. IV, knj. 19, dok. 87 — Izvještaj štaba 11. divizije od 20. 11. 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama 5. brigade tokom novembra 1943.

*Grupa rukovodilaca 1. i 3. bataljona sa komandantom 5. brigade
7. novembra 1943. u Kotor-Varošu*

dina. Svečanost je završena mitingom naroda i vojske, a potom se u centru ovog gradića razvilo veliko kozaračko kolo.

Naveče je omladina Kotor-Varoša organizovala kulturno-umjetničku priredbu u Domu kulture za borce i narod. U izvođenju programa učestvovali su i naši bataljonski horovi, koji su za tu priliku spojeni u jedan.

Osmog novembra 1943. bataljoni su izvršili pokret. Prvi bataljon ka s. Svinjare s ciljem zatvaranja pravca od Banje Luke ka Kotor-Varošu, a 3. bataljon da obezbjeđuje bolnicu i magacine u Sipragama. U ovakvom rasporedu ovi bataljoni ostali su do 16. novembra 1943. Za to vrijeme borbe i pokreta nije bilo, izuzev aktivnosti jačih patrola u određenim pravcima.

Osmog novembra 1943. u Kotor-Varošu je održana sreska omladinska konferencija, kojoj je prisustvovalo i 10 delegata iz 1. i 3. bataljona kao gosti. Pored izbora omladinskog rukovodstva na konferenciji je glavno pitanje bilo mobilizacija omladine u NOV. Kako je uskoro u Sipra-

gama trebalo da otpočne sa radom omladinski vojno-politički kurs, to se kao jedan od zadataka pred omladinskom organizacijom postavljalo i pitanje agitacije za javljanje omladine na ovaj kurs.

Tih dana 11. divizija je dobila iz Jajca od Vrhovnog štaba 2000 pari odijela i 1000 pari cipela engleskog porijekla. Od tih količina 1. i 3. bataljon dobili su 250 pari odijela i 130 pari cipela. Mada se radilo o skromnim količinama, ipak je dobrodošlo zbog zime koja je uveliko počela. Ovo je bio prvi slučaj da 5. brigada dobije materijal iz savezničke pomoći.

Rano ujutro, 17. novembra 1943,²²⁴ pošto su ih smijenile jedinice 12. brigade, i 1. i 3. bataljon 5. brigade izvršili su pokret preko planine Uzlomec i Skatavica prema s. Jošavki, gdje su se istog dana sukobili sa jačim četničkim snagama. Poslije jednočasovne borbe, četnici su odstupili ka Crnom vrhu. Poginuo je 1 četnik i zaplijenjene su 2 puške sa nešto municije. Prvi bataljon je ostao na položaju prema Crnom vrhu, a 3. je produžio za s. Dubrave na odmor. Osamnaestog novembra 1943. jedna jača četnička grupa napala je sa pravca Crni vrh 3. četu 1. bataljona. Napad je odbijen, četnici su na mjestu okršaja ostavili 2 mrtva. U ovoj borbi poginuo je desetar iz ove čete Đuro Kotur, stari i prekaljeni borac 5. brigade, rodnom iz sela Koturova ispod Kozare.²²⁵

Devetnaestog novembra 1943. 1. i 3. bataljon napali su i razbili većii četničku grupaciju u s. Boškovići i Devetine. Poginulo je 9 četnika, a više ih je ranjeno. Pored četnika sa ovog terena (Župske i Crnovrške četničke brigade), u ovoj grupaciji, nalazila se i treća četnička brigada »Kočić« iz Drenovićevoog korpusa sa lijeve obale Vrbasa, a koja je ovamo došla sredinom 1943. u pomoć četnicima centralne Bosne.²²⁶ Poslije ove borbe, komandant četničke brigade »Kočić« u pismu komandantu »korpusa« Drenoviću žalio se na teško stanje u svojoj jedinici i na ovom terenu uopšte da su goli i bos, da stalno vode borbe sa par-

²²⁴ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije.

²²⁵ Dnevnik Lj. B.

²²⁶ Arhiv VII, reg. br. 39/6, kut. br. 234 (četnički fond) — Izvještaj komandanta 3. četničke brigade o borbama u novembru 1943. sa jedinicama NOV.

tizariima, da su moral i disciplina popustili u tolikoj mjeri da on ne može ništa učiniti, već traži da lično on, Drenović, dođe i sredi stanje. Naročito se žali na to da ih niko ničim ne snabdijeva, pa je u redovima njegove brigade zavladała opšta pljačka.²²⁷

Od 20. do 25. novembra 1943. ova dva bataljona (1. i 3) provela su na odmõru u Prnjavoru. Za to vrijeme izvršen je kompletan ljekarski pregled i vakcinacija ljudstva protiv trbušnog tifusa²²⁸. Organizovano je kupanje, pranje rublja i dezinfekcija odijela. Dvadeset petog novembra 1943. bataljoni su izvršili pokret ka s. Pojezna, gdje su se spojili sa 2. i 4. bataljonom.

Za čitavo ovo vrijeme 2. i 4. bataljon nalazili su se u Pojezni i Jelanjskoj, odakle su izvodili stalne napade na neprijateljska uporišta i rušili prugu Doboj-Derventa. Oni su tokom novembra 1943. izveli niz uspješnih akcija na četnike i ostala neprijateljska uporišta oko pruge Doboj-Derventa, kao i na samu prugu.²²⁹ Sedmog novembra 1943. vođena je ogorčena borba ova dva bataljona sa udruženim snagama Nijemaca, ustaša i četnika u s. Foča (dobojska) i Dažnica. Borba je trajala cio dan. Poginulo je 6 Nijemaca i 7 pripadnika ustaške milicije. Naši gubici bili su 3 poginula i 1 ranjen. Osmog novembra bataljoni vrše čišćenje Vel. Sočanice i Crnče. Tom prilikom zarobljeno je 25 četnika sa oružjem, a poginula su 2 pripadnika ustaške milicije. Četnici su razoružani i pušteni kućama, što je u narodu vrlo dobro primljeno. Devetog novembra 1943. 2. bataljon ojačan jednom četom 4. bataljona izvršio je pretres s. Bukovica i Stanovi. U tim selima nalazili su se četnici Ljubičke brigade Ilije Malića. Zarobljeno je 37 četnika sa oružjem, od kojih je 30 ostalo u našim jedinicama, a ostali su razoružani i pušteni kućama. Sljedeće noći dvije čete 4. bataljona izvršile su ponovni napad na s. Velika Sočanica i Cer. Zarobljeno je 19 četnika iz Ljubičke

²²⁷ Arhiv VII, reg. br. 34/5, kut. br. 208 (četnički fond) — Izvještaj komandanta 3. četničke brigade »Kocić« od 9. 12. 1943. komandantu korpusa Urošu brenoviću.

²²⁸ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije.

²²⁹ Arhiv VII, reg. br. 11/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima u prvoj polovini novembra 1943.

četničke brigade, a zaplijenjeno je 29 pušaka. Poslije ovih akcija 2. i 4. bataljona cio jedan »bataljon« četničke brigade Ilije Malica raspao se. Većina njegovih pripadnika, koji su u četnike bili silom mobilisani, stupili su u naše redove. Kod preostalih četničkih grupa zavladała je panika do te mjere, da su se mnogi od njih sami predavali našim borcima, a oni koji to nisu smjeli učiniti slali su našim jedinicama oružje po svojim rođacima, a oni i dalje ostajali sakriveni. Sto je još važnije, za ovih nekoliko dana borbi u 2. i 4. bataljon 5. brigade stupilo je 150 novih boraca, većinom iz s. Vel. Bukovica, Vel. Sočanica i Grabovica.

Desetog, 11. i 12. novembra 1943. bataljoni nisu imali borbenog dodira sa neprijateljem. Oba bataljona su se odmarala u s. Pojezna, gdje je 11. novembra 1943. održana svečanost na kojoj su novi borci, u prisustvu nekoliko stotina mještana, položili zakletvu.

Bataljoni vrše uspješan napad na željezničku prugu Doboj-Derventa 13. novembra 1943. na odsjeku s. Foča — s. Mali Prnjavor. Ovom prilikom uništen je 1 teretni voz, a pruga prekinuta na više mjesta. Uništene su 2 lokomotive i 22 teretna vagona. Poginulo je 12 pripadnika ustaške milicije, a 4 su zarobljena. Zaplijenjeno je 11 pušaka. Iz voza je evakuisano 1300 kg duvana, a ostali materijal spaljen.

Između 13. i 20. novembra 1943. 2. i 4. bataljon nalazili su se u s. Pojezni, odnosno s. Crnči, i izvodili intenzivnu vojnu obuku sa novomobilisanim borcima. Vršeni su lekarski pregledi i sređivanje jedinica. Istovremeno, jačim patrolama i odjeljenjima vršeno je izviđanje i hvatanje pojedinaca i manjih grupa četnika.

Noću 20/21. novembra 1943. 4. bataljon je izvršio napad na prugu Doboj — Derventa kod s. Opsine. Uništena je 1 lokomotiva i 5 teretnih vagona, poginulo 6, a zarobljen 1 njemački vojnik. Zaplijenjeno je 6 pušaka, oko 12.000 metaka, veća količina opreme i nešto stoke.

U noći 25/26. novembra svi bataljoni 5. brigade izvode napad na prugu Doboj — Derventa, ali bez nekog naročitog uspjeha. Citavu noć padala je jaka kiša i duvao vjetar. Na pravcu kretanja jedinica neki potoci i rječice bili su nadošli do te mjere da su ih jedinice savladavale uz velike napore. Usled toga, neke jedinice zakasnile su sa na-

padom, pa je akcija uspjela samo djelimično. Na nekoliko mjesta oštećena je pruga, zarobljeno je 7, a poginulo 9 neprijateljskih vojnika.²³⁰ Naše jedinice imale su 2 poginula i 3 ranjena borca. Poginuli su desetari iz 3. čete 1. bataljona Mirko Mirčetić i Kojo Borojević. Mirko Mirčetić je mitraljezom štitio odstupanje svog voda i pao je pokošen rafalom u momentu kad je pokušao da se prebaci u drugi zaklon. Kojo Borojević je pokušao da izvuče poginulog druga i njegovo oružje, ali je i on na istom mjestu smrtno pogođen.

Poslije ove borbe, 1, 2. i 4. bataljon prebačeni su u dolinu r. Usore na nove zadatke, a 3. bataljon upućen u Šiprage na obezbjeđenje divizijske bolnice.

Drugog decembra 1943. 2. i 4. bataljon uništiti su njemački oklopni voz²³¹ na pruzi Brod — Sarajevo, između željezničkih stanica Zavidović — Maglaj. Zarobljeno je i poginulo 20 neprijateljskih vojnika, većinom Nijemaca. Dok je 4. bataljon izvodio napad na voz, 2. bataljon je obezbeđivao akciju. Saobraćaj na pruzi Brod — Sarajevo bio je prekinut tri dana. Poslije ove akcije 4. bataljon je upućen u Maslovare i Šiprage, gdje se već nalazio 3. bataljon, a 1. i 2. zadržani su u rejonu s. Kulaši, Poiezna, Stanari, odakle su vršili manje akcije na prugu Doboj — Teslić. Uporedo sa izvršavanjem borbenih zadataka, u jedinicama je izvođena vojna obuka i politička nastava. U banji Kulaši za 1. i 2. bataljon organizovano je kupanje, pranje rublja i dezinfekcija odijela.

Osmog decembra 1943. održano je u s. Kulaši vojno-političko savjetovanje rukovodećeg kadra 1. i 2. bataljona. Prethodno su po bataljonima održani sastanci članova KPJ i kandidata. Neposredan povod ovom savjetovanju bio je što su koncem novembra 1943. jedna veća grupa starih boraca, Kozarčana, iz 2. i nekolicina iz 1. bataljona samovoljno napustili jedinice i otišli u Kozaru.²³² Među

²³⁰ Arhiv VII, reg. br. 12/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 1. 12. 1943. štabu 11. divizije.

²³¹ Arhiv VII — filmoteka, film br. 4 dok. br. 34, 35, 41 i 44 — Dnevni izvještaj MNO Zagreb br. 338 od 4. 12. 1943. godine.

²³² Arhiv VII, reg. br. 13/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o akcijama u vremenu od 29. 11. do 14. 12. 1943. Dnevnik Lj. B.

njima je bilo i nekoliko nižih starješina i članova KPJ. Savjetovanjem je rukovodio komandant brigade Ranko Sipka.

Detaljno je analizirana situacija u jedinicama, sagledan uzrok ovoj pojavi, analizirane naše posljednje akcije i propusti u njima. Iznesen je podatak da je od prelaska brigade u centralnu Bosnu do sada samovoljno napustilo jedinice i vratilo se u Kozaru 64 borca, među kojima i 22 člana KPJ.²³³ Učesnici savjetovanja su jednodušno osudili ovu pojavu koja je ozbiljno narušavala ugled brigade. Kako bi se ovome odlučno stalo na put, zaključeno je da štab brigade uputi u Kozaru jednu patrolu sa zadatkom da u tamošnjim jedinicama pokupi sve pripadnike naše brigade koji su samovoljno napustili jedinicu i vrate ih nazad.²³⁴

Ove pojave su nalažale da se bolje osvijetli politički profil 5. kozaračke brigade. Osnovna odlika boračkog sastava 5. brigade bila je da su oni duboko vezani za ideje NOP-a i duboko odani borbi. To se pokazalo i u danonoćnim i iscrpljujućim borbama brigade na terenu centralne Bosne. U brigadi je postojala brojna partijska i skojevska organizacija, koje su svojom aktivnošću stalno upotpunjivale politička znanja boraca. Težište u političkom radu sa borcima u tom periodu bilo je na razobličavanju četničke izdaje i na shvatanju potreba borbe protiv njih. Politički komesari, članovi KPJ i SKOJ-a, brinuli su na svakom koraku, posebno o odnosu boraca prema narodu. U tom pogledu pred brigadom, pred svakim njenim borcem, sta-

²³³ Arhiv VII, reg. br. 10/5, kut. br. 865; — Spisak dezertera 5. krajiške NOU brigade sačinjen u štabu 11. divizije 9. 12. 1943. godine;

Arhiv CK SKJ, reg. br. 301/1943. — Izvještaj politodjela 11. divizije od 21. 12. 1943. Centralnom komitetu KPJ o stanju u 5. krajiškoj NOU brigadi.

²³⁴ Dnevnik Lj. B. — Ova patrola pošla je u Kozaru odmah sutradan, 9. 12. 1943. i uspješno je obavila zadatak. Njen rukovodilac bio je Miloš Popović, zamjenik političkog komesara 2. čete 1. bataljona. Međutim, interesantno je da se jedan dio ovih drugova u međuvremenu sam vratio u brigadu, ne čekajući patrolu i ne znajući za nju. Svi ovi »povratnici«, kako smo ih u šali nazivali, časno su se borili u 5. brigadi do kraja rata, a mnogi od njih su hrabro pali na daljnjem borbenom putu brigade.

Ova pojava se ubuduće nikad više nije ponovila čak ni u pojedinačnom obliku.

jao je osjetljiv, delikatan i veoma konkretan politički zadatak, koji se u suštini svodio na to da borci svojom hrabrošću u akcijama i svojim postupcima na svakom mjestu afirmišu lik narodnog borca i time postepeno uklanjaju sve prepreke i sve barijere stvorene dugotrajnom i otvorenom četničkom propagandom. Peta brigada je imala tada takav kadar i takve borce da je mogla da primi na sebe ovaj zadatak.

U izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Pokrajinskom komitetu za BiH od 12. novembra 1943. za 5. brigadu se, između ostalog, kaže:²³⁵

»V kozarska brigada. To je jedna od najstarijih naših brigada koje su ostale na terenu Krajine (Brigada je u to vrijeme bila na terenu Centralne Bosne). Ljudstvo u toj brigadi odano je NOB-u i našoj Partiji, borbeno i dosta iskusno u ratovanju.

Partijska organizacija, koju sačinjava zdrav elemenat nije uspjela da postane pravi rukovodilac. Partijske ćelije još ne rješavaju goruće vojne probleme kao što su: akcije, odjelo, obuća, ishrana itd. Nadalje nije se uspjelo u potpunosti prevladati nostalgija koja kod tog ljudstva postoji za Kozarom, što nije slučaj u ostalim našim brigadama. Nadalje u partijskoj organizaciji osjeća se hababluk, nepravilan odnos komandnog kadra prema borcima i nedovoljno zalaganje da se borci i polit, komesari politički uzdignu...«

U istom izvještaju daje se i podatak da u brigadi ima 291 član KPJ, 67 kandidata i 322 člana SKOJ-a, ukupno 680 organizovanih, što predstavlja preko polovine sastava brigade.

Izvjesne prolazne slabosti iz rada partijske organizacije, o kojima je riječ u navedenom izvještaju, savladane su i otklonjene daljim radom u narednom periodu.

Kada se 5. brigada našla na terenu centralne Bosne, u uslovima stalnog pokreta, napornih marševa i neprekidnih borbi sa četnicima, na terenu gdje je narod bio zatrovan četničkom propagandom, zaplašen četničkim terorom, pljačkom i prijetnjama, borci 5. kozarske, ponosni na svoj kraj i opjevano junaštvo Kozarčana, naviknuti na podršku naroda Krajine, u svim akcijama koje su ranije izvodili, suočili su se sada sa jednom potpuno drugom sredinom. Dočekivani su nijemim pogledima punim nepo-

²³⁵ Zbornik, t. IX, knj. 4, dok. 103 — Izvještaj Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. 11. 1943. Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH o stanju na terenu i u jedinicama NOV u Bosanskoj krajini.

vjerenja, pa i mržnje. I pored političkog rada sa borcima i razotkrivanja teških posljedica četničke vladavine i propagande, i pored ukazivanja na potrebu razumijevanja svih tih složenih uslova u kojima se brigada na novom terenu našla, ipak je dolazilo do pojedinačnih »dezertiranja«. Ti postupci se, naravno, ne mogu ničim opravdati, ali je potrebno potražiti objašnjenje za ovu pojavu. Prije svega, brigada je poslije mjesec-dva boravka na terenu centralne Bosne imala u svojim redovima već desetine novih boraca sa ovog terena. Među njima je bio i jedan broj kolebljivih i nesigurnih, koji su obično prilikom pokreta bataljona ostajali u svojim selima i krili se kod svojih kuća. Bilo je i pojedinaca koji su sa oružjem prebjegavali četnicima. Kad je riječ o novom ljudstvu, to je bilo donekle razumljivo i takvih pojava je bilo sve do sredine 1944, tj. do odlaska 5. brigade sa ovog terena. Zanimljivo je napomenuti da se dešava*} da i stari borci rodом iz Kozare samovoljno napuštaju jedinice i odlaze u Kozaru. Na primjer, slučaj jednog komandira voda koji je u jesen 1943. napustio jedinicu i otišao u Kozaru. U svom selu Vojskovi ostao je desetak dana, a potom se vratio u brigadu.

Kažnjen je tako što je pošao u svoju četу za borca, ali je ipak ubrzo postavljen za komandira čete, da bi na sremskom frontu poginuo kao zamjenik komandanta bataljona. Bilo je sličnih slučajeva više. Ti su se »dezerteri«, poslije obilaska porodice i kraćeg odmora, ponovo vraćali u brigadu ili su se priključivali našim jedinicama na terenu Kozare.

Ovo »dezerterstvo«, koje više liči na samovolju i nedisciplinu pojedinaca, nego na napuštanje borbe i dezertiranje sa pozicija borbe protiv neprijatelja, nije u početku nailazilo na dovoljno oštru osudu u brigadi. Zato se ova pojava i razvila u svojevrstan problem koji je dobio i svoje ime: »Nostalgija Kozarčana za Kozarom«.

*

Dvanaestog decembra 1943. u s. Vučjak održana je u 1. bataljonu skromna svečanost. Dotadašnji komandant ovog bataljona, major Veljko Stojaković, otišao je na novu dužnost (za komandanta 9. krajiške brigade). Na njegovu

mjesto postavljen je poručnik Mirko Šiljak, dotadašnji zamjenik komandanta 2. bataljona. Borci su se toplo oprostili od svog komandanta, koji je uspješno komandovao 1. bataljonom preko godinu dana.

Sve do 16. decembra 1943. jedinice brigade nišu imale ozbiljnijih borbi sa neprijateljem. Prvi i 2. bataljon nalazili su se na terenu s. Pojezna — s. Cerani — s. Glogovac, odakle su isturali jače patrole i zasjede ka komunikaciji Doboju — Derventa. Treći i 4. bataljon su bili u pokretu od Maslovara preko planine Borje ka Čečavi i Kulašima. Jedna četa 2. bataljona imala je 16. decembra, u s. Ljeskove Vode, kraći sukob sa »čerkezima«²³⁶. Poslije kraće borbe neprijatelj je odbijen ka Doboju i Rudanki uz nepoznate gubitke. Zaplijenjen je 1 pištolj, 1 automat i nešto municije. Neprijateljski vojnici su bježeći pobacali i 9 šinjela. Oni su pripadali 2. kozačkoj konjičkoj brigadi,²³⁷ koja je u to vrijeme obezbjeđivala komunikaciju Derventa — Doboju. Bio je to prvi sukob 5. brigade sa ovom vrstom neprijatelja. Dva dana docnije, 18. decembra 1943. na istom ovom mjestu odigrao se veći sukob između snaga 5. brigade i ove neprijateljske jedinice. Zahvaljujući blagovremeno otkrivenom pokretu neprijatelja iz pravca Rudanke i Doboja, 1. i 2. bataljon postavili su zasjedu iznad s. Ljeskove Vode u vidu potkovice. Neprijatelj je u jačini od oko 300 vojnika upao u zasjedu i nakon kraće ali žestoke borbe potpuno razbijen.²³⁸ Na mjestu sukoba neprijatelj je ostavio 25 mrtvih vojnika, dok se njih 17 predalo. Zaplijenjena su 3 minobacača,

²³³ Radi se o bivšim pripadnicima Crvene armije koje su Nijemci zarobili i raznim mjerama prinude mobilisali u tzv. kozačke jedinice pod komandom njemačkih oficira za borbu protiv NOV. Ove jedinice neprijateljske vojske, u narodu poznate pod imenom »čerkezi«, ubrzo su postale po zlu poznate jer su činile mnoge zločine nad civilnim stanovništvom, pljačke, pokolje i silovanja.

²³⁷ Zbornik, t. VI, knj. 20, dok. 197 i 202 — Izvještaj komande 69. njemačkog rezervnog korpusa od 3. odnosno 8. 12. 1943. o borbama protiv jedinica NOV oko Doboja i Majevice.

²³⁸ Arhiv VII, reg. br. 14/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške (kozarske) NOU brigade štabu 11. divizije o borbama vođenim od 15—28. decembra 1943.

5 puškomitraljeza »šarac«, 30 konja sa 28 kožnih sedala, 3 mazge, dvojka kola razne opreme, 1 radio-stanica, 1 automa, 2 tromblona, 8 pušaka, 9 pištolja, 170 minobacačkih granata i 5000 metaka.

U ovoj borbi poginuo je borac Mladen Bijeljac, a 5 boraca je ranjeno. Svi iz 1. bataljona.

Pored značajnog plijena, ova borba je imala i veliki neposredan politički efekat u narodu. Dok su naši borci izlazili na položaj, njima u susret bježala je veća grupa mještana iz s. Ljeskove Vode, noseći najnužnije stvari. I od samog pomena riječi »čerkez«, mještane je spopadala panika i strah. Ovog puta oni su našli zaštitu iza borbenog položaja boraca 5. kozaračke brigade, a nakon završene borbe vratili su se kućama. Poslije ove borbe, stav mještana s. Ljeskove Vode iz osnova se promijenio prema našim borcima. Konačno su nas primili kao svoju vojsku. Toga dana borci 1. i 2. bataljona bili su primljeni i počašćeni kao u Kozari. Politički komesari i članovi Partije nisu propustili da seljacima objasne kako četnici, dok mi vodimo borbu, drže predstraže u Doboju, Rudanki i drugim okupatorsko-ustaškim garnizonima.

Zarobljeni »čerkezi« bili su nemalo iznenađeni. Izjavili su da nisu imali pojma protiv koga se bore. Kada je prošao prvi šok, mnogi od njih su i plakali. Većina je izrazila želju da se dobrovoljno bore u redovima naše vojske i tako, bar djelimično, speru sramotu koju su, stupanjem u njemačku vojsku, nanijeli svojoj zemlji i armiji. Poslije sprovedene istrage svi oni za koje je ustanovljeno da nisu vršili zločine odlukom štaba 11. divizije primljeni su u NOV i raspoređeni u jedinice 5. brigade.²³⁹

Na inicijativu Okružnog komiteta KPJ za Banju Luku, 21. decembra 1943, otpočeo je u Maslovarama sa radom

²³⁹ Narednih mjeseci predalo se jedinicama o. brigade još nekoliko grupa pripadnika ovih neprijateljskih formacija. U jedinicama 5. brigade borilo ih se oko 100 sve do decembra 1944. kada su, na traženje sovjetske vojne misije, povučeni iz naše armije i vraćeni u SSSR. Većina njih su se pokazali neobično hrabri u borbi. Mnogi od njih izginuli su kao pripadnici 5. brigade, međutim, malo je ostalo dokumenata o njima u našoj ratnoj arhivi. Za većinu njih nisu sačuvana ni imena.

*Bozo Zvijerac, jedan od naj-
mlađih boraca, proslavljeni
kurir Pete brigade sa Mirkom
Šiljkom*

niži partijski kurs, na koji je iz 5. brigade upućeno 12 članova Partije sa raznih rukovodećih dužnosti.²⁴⁰

Sve jedinice 5. brigade bile su 19. decembra 1943. prikupljene u rejonu Ljeskove Vode — Pojezna. Vršene su pripreme za napad na neprijateljska uporišta uz komunikaciju Doboj — Derventa. U noći 19/20. decembra 1943. napadnuta su uporišta Rudanka, Bukovica i Stanovi, koja su branile kozačke jedinice, potpomognute četnicima i ustaškom milicijom. Čitavu noć vođena je vrlo žestoka borba ali uporišta nisu zauzeta. Brigada je pretrpjela gubitke od 9 poginulih i 14 ranjenih.²⁴¹ U noći 24/25. decembra 1943. I. i 3. bataljon ponovili su napad na uporišta Bukovicu i Stanove, ali bez značajnijih rezultata. Jedinice su uspjele likvidirati sve rovove, ali nekoliko

²⁴⁰ Arhiv VII, reg. br. 12/1—9, kut. br. 877 — Spisak polaznika kursa. Kurs je pohađalo 45 drugova i drugarica iz 11. divizije i sa terena. Uslijed otpočinjanja 6 neprijateljske ofanzive, kurs je prekinuo rad 5. januara 1944. a završen je u s. Cečavi od 27. 3. do 18. 4. 1944. u istom sastavu. Rukovodilac kursa i glavni predavač bio je Ljubo Babić.

²⁴¹ Arhiv VII, reg. br. 14/2, kut. br. 869 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o borbama vođenim od 15. do 28. 12. 1943.

utvrđenih zgrada nisu mogli, jer im je ponestalo bombi. Sopstveni gubici u ovoj borbi bili su 2 poginula i 13 ranjenih.

Kako je predstojao napad na Banju Luku, brigada je u popodnevnim časovima 25. decembra 1943. otpočela sa pokretom ka rejonu s. Kulaši — s. Dragović — s. Osredak, gdje su se dan docnije koncentrisale i ostale snage 11. divizije. Dvadeset sedmog decembra brigada se pomjerila u s. Stare Dubrave i Jošavku.

Naredna četiri dana jedinice 5. brigade nisu imale borbenog dodira sa neprijateljem, izuzev sporadičnih čarki sa četnicima u rejonu s. Jošavke i Crnog vrha. Ovo vrijeme iskorišćeno je za intenzivniji političko-partijski rad u jedinicama. Po bataljonima i četama održane su konferencije i sastanci partijskih organizacija i aktiva SKOJ-a. Tih dana brigada je brojala oko 1300 boraca, od kojih je 301 član KPJ, 22 kandidata i 323 članovi SKOJ-a.²⁴² Na ovim skupovima vršene su temeljite pripreme za izvršenje predstojećeg zadatka. I pored svoje brojnosti, udarnost brigade u to vrijeme je znatno smanjena uslijed dotadašnjih gubitaka, odlaska većeg broja starih boraca na rukovodeće dužnosti van brigade i prilivom novih boraca. Ova činjenica uočena je kako od strane štaba divizije i politodjela divizije, tako i od štaba brigade, radi čega je i poklonjena velika pažnja širim i svestranijim pripremanama novih boraca za naredne zadatke. Štab brigade, štabovi bataljona i komande četa radili su neprekidno. Sređivani su i proučavani podaci o neprijatelju, proučavana su na savjetovanjima i sastancima dosadašnja iskustva u borbi, pripremane flaše sa zapaljivom smješom za borbu protiv tenkova i bunkera, čišćeno je i dovođeno u ispravnost oružje i oprema.

Prema zapovjesti²⁴³ štaba 5. bosanskog korpusa NOV, napad na Banja Luku i Bosansku Gradišku imao je za cilj

²⁴² Arhiv CK SKJ, reg. br. 301/1943. — Izvještaj politodjela 11. divizije od 21. 12. 1943. Centralnom komitetu KPJ o stanju u 5. krajiškoj NOU brigadi.

²⁴⁵ Zbornik, t. IV, knj. 20, dok. 137 — Zapovjest štaba 5. korpusa NOV i POJ od 20. 12. 1943. za napad na Banju Luku i Bosansku Gradišku.

da rastereti snage NOV u istočnoj Bosni, koje su bile zahvaćene VI neprijateljskom ofanzivom. U ovom napadu učestvovala su cjelokupne snage 5. bosanskog korpusa, ojačane 3. krajiškom i 3. ličkom proleterskom brigadom. Zadatak 11. divizije bio je da likvidira sva neprijateljska uporišta u Banji Luci i okolini na desnoj obali rijeke Vrbasa, a zatim da dijelom snaga pređe na nekoliko mjesta na levu obalu i sadejstvuje ostalim snagama korpusa u definitivnom uništenju neprijateljskog garnizona. Neposredno u izvršavanju divizijskog zadatka učestvovala su 5, 12. i 14. brigada, dok su ostale snage divizije (12. slavonska brigada i grupa srednjobosanskih odreda) bile raspoređene u širem rejonu Prnjavora sa zadatkom da zaštite slobodne teritorije.²⁴⁴

Stab 5. brigade izdao je zapovjest za napad 31. decembra 1943. godine.²⁴⁵ Brigada se nalazila u centru divizijskog borbenog poretka sa zadatkom da likvidira uporišta na desnoj obali Vrbasa od manastira Trapisti, do ušća r. Vrbanje u Vrbas, te s. Vrbanju i s. Čelinac. U vezi sa ovim bataljoni su dobili sljedeće zadatke:

Prvi bataljon, ojačan sa dvije čete 2. bataljona, topovskim odjeljenjem i minerskim vodom, napada blok zgrada samostana Trapisti, zauzima most na Vrbasu i organizuje mostobran na lijevoj obali rijeke. Uporište je branilo oko 300 Nijemaca;

Treći bataljon dobio je zadatak da likvidira uporišta u s. Vrbanji i Čelincu i da po izbujanju u visinu Rebrovca obrazuje divizijsku rezervu;

Četvrti bataljon imao je zadatak da očisti s. Česmu, zauzme skelu u Kumselima, a potom, koristeći skelu i nekoliko gumenih čamaca, pređe na lijevu obalu Vrbasa, zauzme pilanu i prodre ka predgrađu i vojnom logoru u gradu.

²⁴⁴ Zbornik, t. IV, knj. 20, dok. 149 — Naređenje štaba 11. divizije od 27. 12. 1943. potčinjenim jedinicama za likvidaciju spoljne odbrane Banje Luke na desnoj obali Vrbasa.

²⁴⁵ Arhiv VII, reg. br. 28/1, kut. br. 869 — Zapovjest štaba 5. krajiške NOU brigade od 31. 12. 1943. za napad na Banju Luku;

Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/819-21 mikrofilm (njemački fond) Interesantno je da su Nijemci došli do ove zapovjesti tokom borbe za Banju Luku i 3. 1. 1944. preveli je na njemački jezik. Radi se o primjerku koji je upućen 1. bataljonu.

U brigadnoj rezervi nalazila se jedna četa 2. bataljona. Napad je otpočeo 31. decembra 1943. u 22.00

Snage 1. i 2. bataljona u prvom naletu uspjele su da prodru u blok zgrada samostana Trapisti.²⁴⁶ Neprijatelj je, koristeći čvrste zidane zgrade, pružao ogorčen otpor. Međutim, naši borci su, upotrebljavajući ručne bombe i flaše sa zapaljivom smješom, uspjeli da prodru kroz kapiju i preko samostanskog zida i nastavili sistematsko čišćenje zgrada. Najžešća borba vođena je oko parnog mlina i električne centrale u samostanskom krugu. Ove objekte naši borci su likvidirali paleći ih benzinskim flašama. Borba za ovo uporište trajala je skoro čitavu noć. Neke zgrade po nekoliko puta prelazile su iz ruku u ruke, borbe su vođene po sobama i hodnicima. U svitanje, 1. januara 1944, bio je očišćen samostan Trapisti i okolne zgrade. Ostaci neprijatelja iz ovog uporišta uspjeli su da se povuku preko mosta na lijevu obalu r. Vrbasa. Pored znatnog plijena u oružju i municiji, snagama 1. i 2. bataljona u Trapistima palo je u ruke i skladište odjeće i obuće, tako da su se 1. i 2. bataljon kompletno obukli u nove njemačke uniforme. Veće količine opreme izgorjele su u požaru koji je izazvan tokom borbe.

O žestini borbe u samostanu Trapisti govore i njemački dokumenti. Tako se u depeši²⁴⁷ 15. armijskog brdskog korpusa, upućenoj 1. januara 1944. u 03.35, štabu 2. oklopne armije, pored ostalog, kaže:

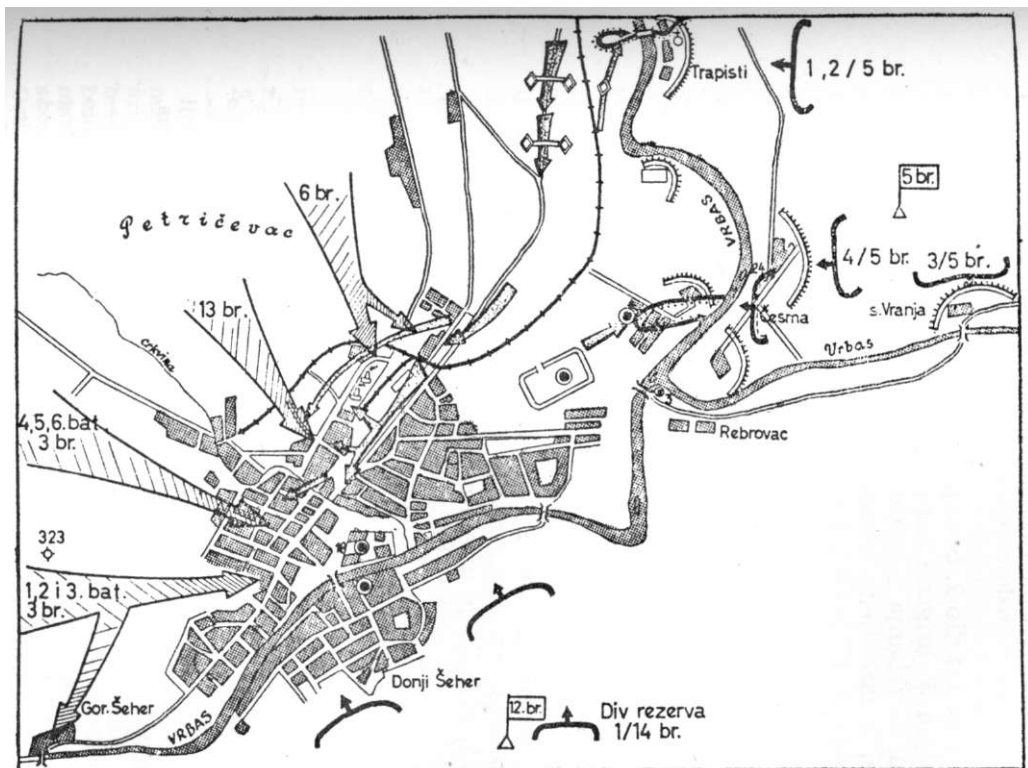
»... U Trapistima — samostanu, vode se žestoke borbe sa neprijateljem koji je uspio prodrijeti. Sa uporištima Karanovac i Celinac, veza je prekinuta«.

U sumarnom borbenom izvještaju²⁴⁸ o odbrani Banja Luke od 4. januara 1944. ista komanda konstatuje:

²⁴⁶ Arhiv VII, reg. br. 11/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 15. 1. 1944. štabu 5. korpusa o borbama za Banju Luku i o operacijama od 1. do 15. 1. 1944.

²⁴⁷ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/974 (mikrofilm, njemački fond) — Depeša štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 1. 1. 1944. u 03. 35 časova štabu 2. oklopne armije.

²⁴⁸ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/805 (mikrofilm, njemački fond) — Sumarni borbeni izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 4. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije o odbrani Banje Luke.

Učešće 5. brigade u napadu na neprijateljski garnizon Banja Luka, 31. decembra 1943. do 3. januara 1944;

»... 1. 1. 1944. godine u samostanu Trapisti razvile su se ogorčene berbe. Po gubitku samostana, koji je deo po deo napušten poslije žestokog otpora, a kojega je branila jedinica majora Beklea, ostaci jedinice pod komandom poručnika Kirhnera uspjeli su se izvući, zaposjesti položaje iza mosta (na lijevoj obali Vrbasa — P. A.) i zaustaviti prednje dijelove protivnika...«

Dok su 1. i dio 2. bataljona vodili borbu u Trapistima, 3. bataljon 5. brigade napao je i razbio veću grupu četnika u s. Vrbanja i zauzeo ovo mjesto. Poginulo je 30 četnika, 5 zarobljeno i veći broj je ranjen. Zaplijenjeno je 15 pušaka, 20 bombi, 1 radio-stanica i izvjesne količine odjeće i obuće.²⁴⁹

Tako je 3. bataljon još u toku noći uspješno izvršio svoj zadatak bez sopstvenih gubitaka.

Očistivši s. Česmu od četničkih grupa, 4. bataljon sa dvije čete pred svitanje, 1. januara 1944. uspio je preći na lijevu obalu Vrbasa, poslije čega je produžio nadiranje ka pilani i vojnom logoru. Poslije žestoke borbe, čete su uspjele da zauzmu pilanu, nanevši neprijatelju osjetne gubitke. Kako nisu imale veze sa susedima lijevo i desno, one nisu mogle produžiti dalje nadiranje. To je, izgleda, uočio i neprijatelj, pa ih je energičnim protivnapadom odbacio nazad na desnu obalu Vrbasa. Za to vrijeme četa 4. bataljona, koja je ostala na desnoj obali Vrbasa, odbila je napad 3. četničke brigade Drenovićevog korpusa,²⁵⁰ koja je pokušala da s leđa ugrozi 4. bataljon. U ovom sukobu poginulo je 5 četnika, dok su ostali protjerani preko r. Vrbanje.

"» Arhiv vn, reg. br. 38/2, kut. br. 205 (četnički fond) — Izvještaj sudskog kapetana Ilije Jevtića četničkoj komandi »Zapadna Bosna« o borbama sa partizanima u s. Vrbanja 31. 12. 1943. Kapetan Jevtić ovu borbu opisuje dramatično i katastrofalno po četnike, jer je i on sam jedva uspio pobjeći, ali je u toj gužvi bježeći izgubio pušku. Za ovaj poraz okrivljuje Nikolu Forkapu koji me nije izvestio da je V kozaračka brigada prešla preko Crnog vrha, pa su četnici u Vrbanji bili iznenađeni i doživeli katastrofu«.

⁸⁵⁴ Arhiv VII, reg. br. 34/5, kut. br. 208 — (četnički fond) — Ovo je bila tzv. 3. četnička brigada »Kočić« čiji je komandant bio Mitar Trjvunčić, a nalazila se pod komandom bosansko-krajiškog četničkog korpusa Uroša Drenovića. Ova četnička jedinica je od sredine 1943. operisala u centralnoj Bosni, pa u nekim našim dokumentima pogrešno stoji objašnjenja da se radi o Ljubičkoj četničkoj brigadi (vidi izvještaj komandanta 3. četničke brigade »Kočić« od 9. 12. 1943. komandant korpusa Urošu Drenoviću).

Prvog januara 1944. sve jedinice 5. brigade su na desnoj obali Vrbasa, koja je u toku noći očišćena od neprijatelja. Time je brigada izvršila prvi dio zadatka. Na čitavom frontu napada brigade razvile su se ogorčene borbe sa neprijateljem koji je zaposjeo i uporno branio lijevu obalu Vrbasa, sprečavajući prodor našim snagama preko Vrbasa. Pored snaga neprijatelja, koje su se u svitanje 1. januara 1944. uspjele izvući sa desne na lijevu obalu Vrbasa, on je u toku dana na pravac napada 5. brigade uputio kao pojačanje i dijelove 383. puka 373. divizije²⁵¹, ojačane sa nekoliko tenkova. Najžešće borbe vodile su jedinice 1. i 2. bataljona koje su pokušavale da zauzmu most preko Vrbasa u visini samostana Trapisti. Na most je preduzeto nekoliko juriša pod zaštitom vatre automatskog oružja. Predveče, 1. januara 1944, 3. četa 1. bataljona, uspjela je u jurišu preći most, ali je ona protivnapadom neprijateljskih tenkova odbačena nazad. Sa četom se nalazio i komandant brigade major Ranko Šipka. U ovom jurišu, između ostalih, poginuli su proslavljeni bombaši 5. brigade Dušan Kolundžija, Mirko Šteković i Branko Bašić.

I 4. bataljon je pokušao predveče 1. januara 1944, koristeći improvizovane splavove i gumene čamce, da pređe na lijevu obalu Vrbasa, ali je i taj pokušaj propao. Borbe su nastavljene i noću 1/2. januara i tokom 2. januara 1944, ali bez značajnijih rezultata.

Neprijatelj je već u prepodnevним časovima 1. januara 1944. uspio privući u Banju Luku znatnija pojačanja iz Prijedora (dijelove 373. grenadirske divizije)²⁵², a 2. januara 1944. oko 13.00 časova iz Bosanske Gradiške

²⁵¹ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/805, 815 i 944 (mikrofilm, njemački fond) — Sumarni borbeni izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog korpusa od 4. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije o odbrani Banje Luke. 3. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije probio se iz pravca Prijedora u Banju Luku ujutru 1. 1. 1944. U momentu otpočinjanja napada jedinica NOV na Banju Luku u gradu se već nalazio štab 383. puka čiji je komandant bio major Ristov. Ostale snage 373. njemačke divizije bile su raspoređene duž komunikacija Sunja — Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka.

²⁵² Isto kao pod 251.

901. oklopno-grenadirski školski puk koji je odmah uveden u borbu. U toku noći 2/3. januara 1944. u Banju Luku je stigao i 92. motorizovani njemački puk.²⁵³

U ovakvoj situaciji, štab 5. korpusa odlučio je da se dalji napad na grad obustavi i da se jedinice izvuku iz borbe. Na osnovu naređenja štaba divizije, 5. brigada je u noći 2/3. januara 1944. otpočela povlačenje prema Kotor-Varoši.²⁵⁴

Mada Banja Luka nije bila oslobođena ipak su ovim napadom radikalno poremećeni neprijateljski planovi na širem području, a banjalučkom njemačko-ustaškom garnizonu naneseni znatni gubici. Prema izvještaju 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa od 9. januara 1944. (prilog br. 4)²⁵⁵ ukupni gubici njemačkih i ustaško-domobranskih snaga u borbama za odbranu Banje Luke bili su: 129 poginulih, od čega 7 oficira, 319 ranjenih, od čega 20 oficira i nestalih 420 od čega 8 oficira.

I ovog puta četnici su ostali dosljedni saradnji sa okupatorom i ustašama. Pored direktnog učešća u odbrani pojedinih uporišta oko Banje Luke, oni su redovno obavještavali njemačku komandu o koncentraciji i pokretima naših snaga. Već od 29. decembra 1943. oni u više navrata uporno obavještavaju Nijemce da snage NOV namjeravaju napasti grad. Nijemci u prvi mah nisu pridavali ovim obavještenjima veći značaj, smatrajući da četnici u tome preteruju.²⁵⁰ U izvještaju 4. lovačke brigade NDH o učešću četnika u borbama za odbranu Banje Luke, kaže se:

»... izvjestan broj četnika došao je u Banja Luku, uzeo učešća u odbrani logora i omogućio zauzimanje Karanovca, odnosno

²⁵³ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/901, 913, 914 i 918 (mikrofilm, njemački fond) — Depeša štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa upućena štabu 2. oklopne armije 2. i 3. januara 1944.

²⁵⁴ Arhiv VII, reg. br. 11/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 15. 1. 1944. štabu 5. korpusa o borbama za Banju Luku i o operacijama od 1. do 15. 1. 1944.

²⁵⁵ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/816 (mikrofilm, njemački fond) — Izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 9. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije o odbrani Banje Luke, prilog broj 4.

²⁵⁸ Arhiv VII, NAV-NT-314, 558/816 (mikrofilm, njemački fond) — Depeše štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa štabu 2. oklopne armije.

odstupanje naših snaga ka Banja Luci držanjem puta. Osim toga, četnici su redovno dostavljali izvještaje o kretanju neprijatelja».²⁵⁷

Peta brigada se povlačila uz r. Vrbanju pravcem Banja Luka — Kotor-Varoš — Obodnik — Siprage; zadržavajući u povlačenju nadiranje 901. oklopnog njemačkog puka, ojačanog jednim bataljonom 383. puka.²⁵⁸ Istovremeno i dijelovi njemačkih, 1. brdske i 187. divizije,²⁵⁹ nadiru iz suprotnog pravca od Teslića ka Maslovarama preko pl. Borje, težeći da spriječe odstupanje naših jedinica ka Sipragama i Petrovom polju. Situacija za 11. diviziju bila je utoliko kritičnija, što su se u s. Borci, kod Maslovara i na Petrovom polju, nedaleko od Sipraga, nalazile divizije bolnice sa nekoliko stotina ranjenika. Borci su bili krajnje premoreni i iscrpljeni višednevnim borbama u Banji Luci, a sem toga jedinice su odstupajući nosile i ranjenike, koji su ranjeni u posljednjim borbama.

Neprijateljsko nastupanje od Teslića ka Maslovarama bilo je opasnije, jer se na tom pravcu, sem malobrojnog i slabo naoružanog Tesličko-tešanjskog partizanskog odreda, nisu nalazile nikakve druge snage, koje bi mogle spriječiti njegov prodor. Sem toga, situacija je bila krajnje nejasna i neizvjesna, jer se nije raspolagalo sa dovoljno podataka o snazi i namjerama neprijatelja.

U takvoj situaciji 5. brigada je dobila zadatak da spriječi brz prodor neprijateljskih snaga od Banje Luke i Teslića kako bi stvorila potrebno vrijeme za evakuaciju 390 ranjenika. Pored ranjenika 11. divizije, u bolnici na Petrovom polju, nalazilo se i oko 150 ranjenika 1. proleterske divizije koje je takođe trebalo evakuisati. Uočavajući težinu situacije, štab 5. brigade naredio je štabovima bataljona da se ovaj zadatak otvoreno saopšti svim bor-

²⁵⁷ Arhiv VII, mikroteka, br. 5/1261—1262 (fond NDH) — Izvještaj 4. domobranskog lovačkog zdruza (brigade) o borbama za odbranu Banje Luke u vremenu od 31. 12. 1943. do 2. 1. 1944.

²⁵⁸ Arhiv VII, NAV-NT-314 558/750 (njemački fond) — Izvještaj štaba 15. njemačkog armijskog brdskog korpusa od 9. 1. 1944. štabu 2. oklopne armije.

Zbornik, t. IV, knj. 21, dok. 93 (primedba pod br. 4) — Izvještaj štaba 5. krajiške NOTJ brigade štabu 11. divizije o povlačenju iz Banje Luke i o borbama u vremenu od 2. do 16. 1. 1944.

cima, podvlačeći da se on mora izvršiti po cijenu i najvećih žrtava i samoodricanja²⁶⁰.

Dok se glavnina 5. brigade (2, 3. i 4. bataljon) povlačila ka Kotor-Varošu, uz istovremenu borbu sa njemačkim dijelovima koji su se za njom kretali i zaprečavanje komunikacija, dotle je 1. bataljon, 4. januara 1944, usiljenim maršem produžio pokret ka Maslovarama i planini Borja, sa zadatkom da doprati ranjenike do Maslovara, a potom izbije na prevoj Solile i spriječi prodor neprijatelja iz pravca Teslića. Bataljon je predveče stigao u s. Bebe nedaleko od s. Klupe, prihvatio odstupajuće dijelove Tesličko-tešanjskog partizanskog odreda i zauzeo položaj ka s. Klupe. Petog januara 1944. došlo je do sukoba sa neprijateljem. S obzirom na ispresecanost zemljišta i dubok snijeg, neprijatelj se uglavnom kretao komunikacijom, koju je Tesličko-tešanjski partizanski odred uz pomoć mještana iz obližnjih sela, nekoliko dana ranije solidno zaprečio obaranjem stabala na cestu.

Razvila se ogorčena borba. Prvi bataljon je postepeno uzmicao ka prevoju Solila, a u toku dana vršio nekoliko protivnapada, nanevši neprijatelju ozbiljne gubitke. Iako je neprijatelj bio višestruko i brojno i tehnički nadmoćan i mada su borci bili iscrpljeni do krajnjih granica, ipak je 1. bataljon izdržao na ovim položajima čitav dan. U prvi suton 5. januara 1944, 1. bataljon se povukao ka Maslovarama i kasno u noći stigao u sastav brigade u s. Borci. Neprijatelj je, 6. januara 1944. produžio pokret ka Maslovarama. U borbi na planini Borja 1. bataljon je imao gubitke od 7 poginulih i 8 ranjenih boraca. Između ostalih, poginuli su Mirko Stanić, politički komesar 3. čete i Milan Vasić, komandir voda, iz iste čete. Jedan vod iz ovog bataljona bio je odsječen u toku borbe od ostalih snaga. Međutim, zahvaljujući umješnosti komandira Steve Popovića, uspjeli su se održati u rejonu s. Očauše i poslije deset dana doći u sastav bataljona. Za to vrijeme su uspjeli izvesti i nekoliko manjih akcija na četnike.

U svitanje, 6. januara 1944. brigada se nalazila u s. Borci, sem 4. bataljona koji se nalazi na položaju kod s.

²⁶⁰ Zbornik, t. IV, knj. 21, dok. 32 — Naredenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 6. 1. 1944. potčinjenim jedinicama za sprečavanje neprijateljskog prodora ka pl. Borja i odbrani ranjenika.

Obodnika sa zadatkom da spriječi prodor neprijatelja od Maslovara i Kotor-Varoša ka pravcu odstupanja brigade. Od ovog dana brigada je, pored zadatka da borbom omogućujući evakuaciju, bila prinuđena da sa dijelom snaga i sama neposredno učestvuje u evakuaciji ranjenika i zaštiti bolnice. Neke jedinice su bile prinuđene da neposredno u toku nošenja teških ranjenika prihvataju borbu sa neprijateljem i po odbijanju napada opet produže nošenje. Pored ranjenika, brigada je morala da zaštiti i evakuiše i veću grupu civila, kao i organe narodne vlasti sa ovog terena, među kojima je bila i jedna grupa članova AVNOJ-a. Pokret je vršen pravcem s. Borci — Siprage — visoravan Petrovo polje — s. Zlovarići — s. Korićani — rijeka Ugar — s. Vitovlje — Jajce.

U noći 6/7. januara 1944. štab brigade, 1, 2. i 3. bataljon, sa divizijskom bolnicom, stigli su u širi rejon s. Zlovarići. Četvrti bataljon, međutim, koji je bio u zaštitnici, odsječen je predveče od glavnine i štab brigade nije sa njim imao vezu do 14. januara 1944. Naime, 4. bataljon u ulozu zaštitnice naših snaga uspješno je 6. januara 1944. sprečavao prodor neprijatelja od Kotor-Varoši ka Obodniku i Sipragama i tako omogućio glavnini 11. divizije i ranjenicima normalno povlačenje. Tog dana, gubici bataljona bili su 1 poginuo i 7 ranjenih. Predveče, bataljon je otpočeo povlačenje za glavninom brigade, ali se u selu Stopan — nedaleko od Sipraga, zaustavio na kraći odmor, pošto su borci bili premoreni. Bataljon se na zastanku obezbijedio samo od pravca s. Borci, odakle je jedino očekivao nailazak neprijatelja i gdje je taj dan vodio borbu. Međutim, štab bataljona, kao i štab brigade, tada nije znao za izvjesne neprijateljske snage koje su nastupale paralelno pravcem Teslić — Mladikovina — Bjelobučje — Kuzmanovići — Siprage, čiji je cilj bio da sadejstvuju svojim glavnim snagama na pravcu Teslić — pl. Borja — Maslovar — Siprage. Ove neprijateljske snage potpuno su iznenadile 4. bataljon u s. Stopan i u borbi koja se tom prilikom razvila nanijele mu teške gubitke. Poginulo je 35, a ranjeno 26 boraca i starješina.²"¹ Među poginulima su bili

Zbornik, t. IV, knj. 21, dok. 93 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o povlačenju iz Banje Luke i o borbama u vremenu od 2. do 16. 1. 1943.

i svi teški ranjenici bataljona, koji su pali u ruke neprijatelju i koje je on pobio. Naročito je stradao radni vod bataljona. I pored okolnosti što se bataljon našao odsječen od ostalih naših snaga, a borci bili krajnje iscrpljeni u višednevnim borbama i marševima, ipak štab bataljona snosi krivicu za ovaj težak poraz jedinice. Težina situacije u kojoj se bataljon našao nalagala je potrebu još veće budnosti i potpunijeg obezbjeđenja, što je štab bataljona u dobroj mjeri zanemario.

Majkritičniji trenuci za brigadu i ranjenike nastupili su u prepodnevnim satima 7. januara 1944. na Petrovom polju. Neprijatelj je nastupao iz više pravaca ka bolnici iz koje je trebalo evakuisati još 80 ranjenika. Prednji dijelovi neprijatelja bili su udaljeni od ranjenika svega oko 600 metara.⁶² Krajnjim zalaganjem jedinica, koje su primile borbu u izuzetno nepovoljnim okolnostima, neprijatelj je odbijen i ranjenici evakuisani.

Čitav dan, kao i naredna dva dana, brigada (bez 4. bataljona) vodila je niz uzastopnih zadržavajućih borbi sa neprijateljem sve do u visinu rijeke Ugar. Ove zadržavajuće borbe koje su izvodile 5. i 12. brigada 11. divizije imale su za cilj da, pored spasavanja ranjenika, omoguće blagovremenu i nesmetanu evakuaciju Jajca u kojem se tih dana, pored ostalih ustanova, nalazio i Vrhovni štab i AVNOJ.

Pošto su ranjenici u noći 9/10. januara 1944. bezbjedno evakuisani na lijevu obalu rijeke Vrbasa (od tada su brigu o njima preuzele druge naše jedinice), Peta brigada je 10. januara izvršila prikupljanje na prostorijski s. Božikovac — s. Gostilj — Ponir i noću 10/11. januara 1944. izvršila proboj pravcem Ponir — s. Vitovlje — s. Korićani i ubacila se neprijatelju za leđa. Pri proboju brigada je pretrpjela gubitke od 3 poginula i 5 ranjenih. Proboj je izvršen u saradnji sa 12. krajiškom brigadom 11. divizije i dijelovima 1. proleterske divizije.

Narednih dana svi bataljoni prikupljeni su u širem rejonu Maslovar. Četrnaestog januara 1944. u sastav brigade stigao je i 4. bataljon, koji je bio odsječen, kao i ostali dijelovi, koji su tokom ofanzive bili izgubili vezu sa jedinicom.

²⁸² Isto.

Tokom ovih desetodnevnih borbi, brigada je uspješno izvršila sve postavljene zadatke. Glavni zadatak, zaštitu i evakuaciju ranjenika, 5. brigada je, mada uz ogromne napore, u potpunosti izvršila, zbog čega je od štaba 11. divizije dobila zasluženno priznanje.²⁶³ Međutim, iz ovih borbi brigada je izišla znatno oslabljena, a pretrpjela je i značajne gubitke, 61 poginuo i 83 ranjena.²⁶⁴ Brojno stanje brigade po izlasku iz ofanzive iznosilo je 1161 borac i starešina, naoružani 751 puškom, 71 puškomitraljezom, 3 minobacača, 2 protivtenkovske puške, 22 automata, 74 pištolja, 303 ručne bombe.²⁶⁵

Drugu polovinu januara 1944. brigada je provela u rejonu s. Čečava — s. Ukrainjica — s. Rankovići — s. Osivica. U ovom periodu jedinice nisu imale ozbiljnijih sukoba sa neprijateljem, izuzev čišćenja nekih sela oko Teslića, od četnika i ustaške milicije. Vršeno je sređivanje i popuna jedinica, dotadašnji Tesličko-tešanjski partizanski odred rasformiran je a njegovo ljudstvo raspoređeno u jedinice 5. brigade. Po jedinicama su izvršene i izvjesne kadrovske promjene.²⁶⁶ Za komandanta 3. bataljona postavljen je Ljubomir Šević namjesto Dušana Bojanića, koji je otišao na dužnost van brigade. Smijenjeni su sa dužnosti komandir i politički komesar 2. čete 3. bataljona zbog grešaka počinjenih tokom ofanzive. Takođe je smijenjen komandant 4. bataljona Đorđe Vučenović i upućen na dužnost van brigade, a na njegovo mjesto postavljen Dmitar Polovina. Po četama i vodovima izvršena je popuna upražnjenih rukovodećih mjesta.

Sa cjelokupnim rukovodećim kadrom brigade izvršena je detaljna kritička analiza postupaka i rada štabova bataljona, komandi četa i nižih rukovodstava, i izvučeni

²⁶³ Arhiv VII, reg. br. 11/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije štabu 5. korpusa od 15. 1. 1944. o borbama za Banju Luku i o operacijama od 1. do 15. 1944.

²⁶⁴ Zbornik, t. IV, knj. 21, dok. 93 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o povlačenju iz Banje Luke i borbama od 2. do 16. 1. 1944.

²⁶⁵ Arhiv VII, reg. br. 10/3, kut. br. 870 — Dopuna izvještaja štaba 5. krajiške NOU brigade od 15. 2. 1944. štabu 11. divizije o napadu na Banju Luku.

²⁶⁶ Arhiv VII, reg. br. 1/5, kut. br. 870 — Naredba štaba 5. krajiške NOU brigade od 19. 1. 1944. o postavljenjima komandnog kadra u potčinjenim jedinicama.

potrebni zaključci. Ovom prilikom sagledani su i postupci neprijatelja u odnosu na civilno stanovništvo. Kako su Nijemci pri prolasku kroz sela vršili pljačke i zločine nad civilnim stanovništvom, to je štab brigade naredio²⁶⁷ da sve komande, prvenstveno politički komesari, prikupljaju podatke o ovome. Zajedno sa njemačkim jedinicama išli su i četnici, kao njihovi vodiči. Za stanovnike nekih sela, ovo je bila prva prilika da se na djelu uvjere o četničkoj izdaji i saradnji sa okupatorom. Ova činjenica iskorišćena je u političkom radu, kako sa borcima sa ovoga terena tako i sa stanovništvom, što je ubrzalo definitivno razobličavanje četničke politike i u očima onih seljaka koji su im do nedavno još vjerovali.

Privremeno napuštanje slobodne teritorije od strane naših jedinica, uslijed angažovanja u banjalučkoj operaciji i docnije u šestoj ofanzivi, i prisustvo jačih okupatorskih snaga, četnici su iskoristili da se oporave od poraza, koje su do tada trpjeli i da prinudnom mobilizacijom popune svoje redove. U ovo vrijeme (januar — februar 1944) snage Srednjobosanskog četničkog korpusa (komandant Lazo Tešanović) broje oko 3000 ljudi, svrstanih u šest »brigada« i jedan samostalni »bataljon«. Naoružani su bih sa 2841 puškom, 86 puškomitraljeza, 11 teških mitraljeza i sa 1 minobacačem.²⁶⁸ Za usluge koje su činili Nijemcima u toku ofanzive četnici su dobili znatne količine oružja i municije. Ove okolnosti omogućile su četničkim vođama da donekle omasove svoje jedinice i ponovo dignu glave. Oni, doduše, ni ovoga puta nisu bili sposobni za ozbiljnije vojne sukobe sa jedinicama NOV, već se njihova pojačana aktivnost ogledala prije svega u prepadima na naše kurire i karavane, ubijanju simpatizera i saradnika NOP-a, terorisanju porodica naših boraca sa ovog terena i bezobzirnoj pljački naroda. To ih je, međutim, vodilo u sve veću kompromitaciju, čak i u očima onog dijela seljaka koji su još gajili iluzije o njima. U svom cirkularnom pi-

²⁶⁷ Arhiv VII, reg. br. 3/1, kut. br. 870 — Naredenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 17. 1. 1944. štabovima 3. i 4. bataljona za raspored i dejstvo na prostoriji Pribinić — Buletić — Ukrinjica.

²⁶⁸ Arhiv VII, reg. br. 7/3, kut. br. 205 — četnički fond — Izvještaj četničkog komandanta komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića Draži Mihailoviću o stanju u zapadnoj Bosni (bez datuma) pisan u proljeće 1944. godine.

smu potčinjenim jedinicama komandant četničke komande »Zapadna Bosna« i sam priznaje da u ovom kraju pljačku nad civilnim stanovništvom isključivo vrše četnici.²⁶⁹

Poslije sređivanja, popune i odmora jedinica, pred 5. brigadom je stajao zadatak da zajedno sa ostalim snagama 11. divizije nastavi dejstva sa ciljem definitivnog vojničkog uništenja četničkih snaga i mobilizacije novih boraca u NOV.

Tokom februara 5. brigada uglavnom operiše na širem području Teslića i Dervente, gdje se zadržavaju četničke grupe iz tzv. Tesličke i Ljubičke četničke brigade, kao i jedinice ustaške milicije. Ni u ovom mjesecu nema većih borbi. Međutim, jedinice su u stalnom pokretu. Izvode se stalni prepadi na četnike i ustašku miliciju sa jačim patrolama i odjeljenjima. U mnogim sukobima poginulo je 12, a zarobljeno 9 neprijateljskih vojnika, uglavnom četnika. Zaplijenjeno je 14 pušaka, 1 automat i izvjesna količina municije. Naši gubici 1 poginuo.²⁷⁰

U međuvremenu 3. bataljon je sredinom februara 1944, po naređenju štaba 11. divizije, išao u istočnu Bosnu do Modriča, kao zaštita jednoj grupi članova AVNOJ-a.²⁷¹

U ovom mjesecu (pored borbenih dejstava, koja su izvođena dijelovima jedinica-patrole, desetine, vod i četa), u brigadi se intenzivno izvodila vojno-stručna obuka pod kontrolom i po posebnom planu²⁷² štaba brigade. Ovim planom postavljeno je precizno, šta, i u kojem vremenu, moraju preći iz vojno-stručne obuke sve jedinice. Uporedo s tim, predviđen je i sistem kontrole i praćenja šta je od predviđenog programa izvršeno u svakoj jedinici. Dokument je istovremeno trajnije regulisao mnoga pitanja u

²⁶⁹ Arhiv VII, reg. br. 34/2, kut. br. 205 — četnički fond — Naredba komandanta četničke komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića od 28. 2. 1944. potčinjenim jedinicama o suzbijanju pljačke.

²⁷⁰ Arhiv VII, reg. br. 16/4, br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o borbama vodenim u periodu od 29. 1. do 14. 2. 1944.

²⁷¹ Isto kao pod 270.

²⁷² Arhiv VII, reg. br. 4-1/1, kut. br. 870 — Naređenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 10. 2. 1944. potčinjenim jedinicama o sprovođenju plana vojničke obuke u brigadi.

jedinici od značaja za njihov red, disciplinu, kao i borbeno obezbjeđenje jedinica na odmoru, maršu i si.

U čast 26-godišnjice stvaranja Crvene armije 23. februara 1944. štab 11. divizije izvršio je smotru 5. i 14. brigade u Prnjavoru.²⁷³ Smotri je prisustvovalo i oko 600 mještana Prnjavora i okoline. Potom je održan narodni zbor, na kojem su govorili komandant i politički komesar 11. divizije i sekretar Okružnog komiteta KPJ. Grupa boraca — omladinaca iz 1. bataljona 5. brigade, pod rukovodstvom zamjenika komandanta Dragana Milašina, izvela je vježbe sa puškom i bila toplo pozdravljena od naroda. Naveče su borci 5. brigade izveli uspjo kulturno-umjetnički program. Najljepše su pozdravljene recitacije: »Stojanka-Majka Knežopoljka« i »Pjesma mrtvih proletera«.

Naredbom štaba 11. divizije²⁷⁴ od 25. februara 1944. 222 borca iz 5. brigade proizvedeni su u činove podoficira (u čin starijeg vodnika 53, vodnika 66, mlađeg vodnika 51 i u čin desetara 52). Bili su to prvi podoficirski činovi u 5. brigadi. Štab brigade preduzeo je mjere da ubuduće sve starješine nose propisane oznake činova.

Početkom marta 1944, 5. brigada je, bez 4. bataljona, na liniji s. Mačino Brdo — Cer — s. Ostružnja. Za to vrijeme 4. bataljon je u s. Čečavi sa zadatkom da štiti brigadnu ambulantu i zatvara pravac koji iz rejona Teslić izvodi ka slobodnoj teritoriji.

Po naređenju štaba 11. divizije²⁷⁵ 5. brigada, bez 4. bataljona, sa 12. slavonskom i dijelovima 1. proleterske brigade, krenula je u noći 5/6. marta u napad na četnike koji su se prikupili u selima na desnoj obali Vrbasa, od Srpca do Klačnice. Prema prikupljenim podacima, tu su se nalazile Motajnička, Župska i Jošavačka četnička brigada.

²⁷³ Arhiv VII, reg. br. 20/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 4. 3. 1944. štabu 5. korpusa o borbama u vremenu od 16. do 29. 2. 1944.

²⁷⁴ Arhiv VII, reg. br. 1/20, kut. br. 866 — Naredba štaba 11. divizije od 25. 2. 1944. o proizvođenju vojnih rukovodilaca u čin podoficira.

²⁷⁵ Arhiv VII, reg. br. 7/1, kut. br. 870 — Naređenje štaba 11. divizije od 4. 3. 1944. potčinjenim jedinicama za napad i uništenje četnika u sjevernom dijelu srednje Bosne.

Napad je otpočeo 6. marta 1944. u svitanje. Prije prelaska u napad naših glavnih snaga, 1. bataljon 5. brigade i jedan bataljon 1. proleterske neopaženo su se provukli i zauzeli položaje ispred s. Klašnice i s. Čardačani sa zadatkom da četnicima spriječe odstupnicu ka Klašnicama i Banji Luci. Drugi i 3. bataljon 5. brigade napadali su pravcem s. Otpočivaljka — s. Prosjek — s. Gumijera — s. Milosavci — s. Papažani. Četnici su potisnuti i otpočelo je gonjenje pri kom su imali gubitke od 11 poginulih. Zaplijenjeno je 8 pušaka i nešto municije. Ostaci razbijenih četnika natjerani su na rijeku Vrbas, gdje ih se veći broj podavio. Prvi bataljon sačekao je četnike koji su odstupali ka Klašnicama i u žestokom sukobu nanio im gubitke od 17 poginulih, među kojima je bio i komandant jednog njihovog bataljona.²⁷⁶ Izgleda da je tom prilikom poginuo ili se udavio u Vrbasu i zloglasni četnički vođa, komandant župske »brigade«, Ljubo Bundalo, jer mu se od tada gubi svaki trag. Naš napad je potpuno iznenadio četnike, jer je dan ranije i u toku noći vladalo veliko nevrijeme, pa nam se nisu nadali.

O stanju kod četnika, poslije ovog poraza, najrečitiije govori raspis komandanta četničke komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića upućen 21. marta 1944. potčinjenim jedinicama:

»... U posljednje vreme po pojedinim korpusima dešavaju se zaista čudne stvari, stvari, koje pokazuju, krajnju malodušnost — ne kod boraca, nego kod starešina. Ova malodušnost kod pojedinih starešina, verovatno dolazi zbog momentalnog jakog pritiska partizana na sektorima pojedinih jedinica. Ovu svoju malodušnost pojedine nesvesne starešine prenose i na svoje potčinjene, te od nekada najborbenijih jedinica stvorili su strašljive jedinice koje se potraše bežeći«²⁷⁷

Sem toga, tih dana u redovima četničkih vođa izbijaju na površinu svađe i međusobna optuživanja za po-

²⁷⁰ Arhiv VII, reg. br. 9/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 7. 3. 1944. štabu 11. divizije;

Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 1. do 14. 3. 1944.

²⁷⁷ Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 205 (četnički fond) — Raspis komandanta četničke komande »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića od 21. 3. 1944. potčinjenim jedinicama.

raz. Rade Radić za poraz optužuje oficire i pokušava pomoću »vođa iz naroda« da se stavi na čelo jednom dijelu četničkih snaga (Jošavačka, Župska i Motajnička »brigada«). U pismu Radi Radiću (koji tada nema vojne funkcije u četničkim redovima, već je član četničkog nacionalnog komiteta) od 22. marta 1944. major Vranješević Slavoljub, pored ostalog, kaže:

»... Zašto vi iznosite razne laži i klevete za mene, potpuno je jasno, jer vaša bolesna ambicija, ne može da miruje i nastojite svim silama, ne prezajući pri tome sredstvima, da dođete do cilja, tj. da ponovo zauzmete vodeći položaj u četničkim redovima u Bosni... Za vas je važnije kupiti rakiju po Potočanima i okolini, nego voditi borbu protiv neprijatelja...«²⁷⁸

Dok su se četničke vođe svadale oko vlasti, mada im je svima slabio uticaj u narodu, naše snage su nastavile tokom marta 1944. uništavanje razbijenih četničkih grupa. Sedmog marta 1944. 4. bataljon sa brigadnom ambulantom stigao je u sastav brigade, tako da se ovog dana cjelokupna 5. brigada nalazi na liniji s. Milosavci — s. Papažani — s. Kriškovci — s. Šeškovci — s. Martinac — s. Nožičko. U ovom rejonu Zupe brigada je ostala do početka aprila 1944. godine.²⁷⁹

Osnovni zadatak jedinica, u ovom vremenu, bio je da, pored likvidacije ostataka četnika, intenzivnim političkim radom u narodu vrše mobilizaciju novih boraca. U tom cilju svi bataljoni su noću upućivali jače patrole, odjeljenja, vodove, a ponekad i čete u Lijeve polje, sa zadatkom hvatanja četnika, razoružavanja manjih neprijateljskih posada po selima i mobilizacije novih boraca. Ove grupe i patrole su u selima Lijeve polje, uz pomoć terenskih radnika, održavale niz sastanaka i konferencija sa narodom na kojima su tumačene odluke AVNOJ-a i ostala vojno-politička zbivanja. Ovaj rad dao je vrlo dob-

²⁷⁸ Arhiv VII, reg. br. 5P/2, kut. br. 205 (četnički fond) — Pismo četničkog komandanta majora Slavoljuba Vranješevića od 22. 3. 1944. Radi Radiću članu četničkog nacionalnog komiteta.

²⁷⁹ Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 1. do 14. 3. 1944.

Arhiv VII, reg. broj 23/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. 3. 1944.

re rezultate. Samo u prvoj polovini marta 1944. iz ovih sela stupilo je u brigadu na dobrovoljnoj osnovi 152 omladinca²⁸⁰. Narod Lijevče-polja i ovoga puta je razvio široku akciju za prikupljanje odjeće, obuće i životnih namirnica, pa su naše grupe, uz pomoć omladine u povratku prevozile na desnu obalu Vrbasa i ovaj materijal.

Istovremeno, na desnoj obali Vrbasa, u svim jedinicama odvijao se intenzivan vojno-politički rad. Tako štab brigade o stanju u brigadi u svom izvještaju štabu divizije od 14. marta 1944. piše sljedeće:

»... Od VI ofanzive stanje u našoj brigadi se popravilo i ono je danas dobro. Neprekidnim i upornim radom, vojničkim i političkim, uspjelo se dovesti brigadu u dobro stanje. Disciplina, sa manjim izuzecima, je dobra. Ukoliko se pojavljuju slučajevi nediscipline to je, uglavnom, kod novomobilisanog ljudstva, ali nastojimo i taj problem savladati. Borbenost brigade dobra. Mržnja prema okupatoru, a specijalno prema četnicima, je velika, što dokazuje naša zadnja akcija...»²⁸¹

Za vrijeme boravka brigade u ovim selima, obnovljeni su razgovori i politički kontakti sa predstavnicima poljske nacionalnosti, kojih je u ovom kraju tada bilo oko 15.000. Još u jesen 1943.²⁸² bili su uspostavljeni prvi kontakti naših vojno-političkih organa sa predstavnicima organizacije »Savez Poljaka u emigraciji«. Još tada je kod Poljaka postojala volja da uzmu aktivnog učešća u NOB, ali zbog mnogih okolnosti (odsustva naših jedinica, četničkih represalija, ofanziva i si.) do praktične realizacije nije došlo ranije. Sada su, razbijanjem četnika i prisustvom naših snaga, bih stvoreni uslovi i za to. Devetnaestog marta 1944. u s. Novi Martinac održana je šira konferencija sa pripadnicima poljske nacionalnosti, na kojoj su govorili komandant 5. brigade major Ranko Šipka, politički komesar J. bataljona Joco Marjanović i njihov predstavnik učitelj Jan Kumuš, inače potpredsjednik organizacije »Savez Poljaka u Jugoslaviji«.²⁸³ Kao rezultat ovakvog političkog

²⁸⁰ Isto kao pod 279.

²⁸¹ Isto kao pod 279.

²⁸² Arhiv VII, reg. br. 4/2, kut. br. 865 — Izvještaj štaba 11. divizije od 20. 10. 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o stanju u diviziji i na terenu centralne Bosne.

²⁸³ Arhiv VII, reg. br. 17/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 20. 3. 1944. štabu 11. divizije.

rada među Poljacima, već narednih dana u 5. brigadu je stupilo nekoliko desetina pripadnika poljske narodnosti.

Sljedeći zadatak, na kome se brigada angažovala u ovom vremenu, bio je skupljanje žita i ostalih životnih namirnica za jedinice NOV i stanovništvo onih krajeva slobodne teritorije u zapadnoj Bosni koji su bili pasivni ili opustošeni ratnim "operacijama. Sumirajući rezultate realizacije ovog zadatka, štab 5. brigade u svom izvještaju²⁸⁴ od 17. marta 1944, između ostalog, kaže:

»... Prije nekoliko dana, poslali smo karavan sa 30 metara žita, 10 goveda i 10 svinja. Večeras upućujemo karavan sa ukupno vagonipo žita i graha, 80 kg. masti i drugo. Napominjemo da je sve to žito skupila naša intendantura na dobrovoljnom principu... Kao što vidite mi i sami izvršavamo svoje obaveze prema drugim našim jedinicama i bolnicama, a kao što se vidi prevazišli smo normu predviđenu za našu brigadu...«

Veliki značaj imala je tih dana i akcija naših sanitetskih organa, preduzeta u nekim selima oko r. Vrbasa na suzbijanju pjegavog tifusa i nekih drugih zaraznih bolesti među civilnim stanovništvom. Naime, posljednjih mjeseci ovdje su boravile četničke jedinice i kako su četnici bih pimi vaški zarazili su i mještane pjegavcem.²⁸⁵

Kako bi se ova zaraza suzbila, sanitet 5. brigade organizovao je liječenje oboljelih, a među stanovništvom razvio široku kampanju na higijenskom prosvječivanju naroda. Odštampano je i podijeljeno po kućama uputstvo koje je objašnjavalo kako se treba boriti protiv pjegavca i kako iskorijeniti vaške. Na objašnjavanju ovih mjera, pored sanitetskih organa, bih su angažovani i pismeniji borci. U ovom poslu naročito su se istakle drugarice. One se nisu sustezale da i same rade na uređenju seoskih kuća, pa su tako ličnim primjerom i živom neposrednom riječju, na njima svojstven način, prve zadobile povjerenje seljanki — domaćica. Poslije nekoliko dana složnog rada bofaca i mještana pod parolom »Smrt nečistoći i vaškama,

²⁸⁴ Arhiv VII, reg. br. 6/3, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 17. 3. 1944. štabu 11. divizije o prikupljanju hrane.

²⁸⁵ Arhiv VII, reg. br. 8/1, kut. br. 870 — Uputstvo saniteta 3. krajiške NOU brigade od 10. 3. 1944. jedinicama i civilnom stanovništvu o borbi protiv pjegavog tifusa.

smrt pjegavcu«, mnoge kuće su blistale. Seljake je impresionirala činjenica da se sa malo sredstava i truda može ovoliko učiniti. Tako su tih dana mnogi borci 5. brigade, mada i sami sa oskudnim znanjima, silom prilika postali u ovim selima borci za zdravstveno prosvjeđivanje naroda.

Dvadeset četvrtog marta 1944. 1. bataljon 5. brigade izvršio je pokret u Maslovare, radi zaštite divizijske bolnice, dok su ostale jedinice i dalje ostale na prvobitnim reionima sa istim zadacima. Istog dana, četnici potpomognuti okupatorsko-ustaškim jedinicama iz uporišta Klačnice, napali su na položaje 4. bataljona, ali su, poslije jednočasovne borbe odbijeni. Sličnu akciju neprijatelj je poduzeo i 28. i 29. marta 1944, ali je oba puta bio odbačen u Klačnice uz nepoznate gubitke.²⁸⁶

Drugi, 3. i 4. bataljon ostali su na ovim položajima do 7. aprila 1944. I dalje su vršili prelaz manjim djelovima u Lijevče-Polje, s ciljem mobilizacije novih boraca i hvatanja četnika. Noću, 3. aprila 1944, 2. i 4. bataljon preduzeli su akciju čišćenja s. Šušnjari i Tabla. Dvije grupe boraca — bombaša, iz ovih bataljona, njih 34, predvođene komandantom brigade, neopaženo su se privukle do dvije kuće u neposrednoj blizini mosta na Vrbasu kod Klačnica, gdje se nalazio štab četničkog korpusa. Naši borci su likvidirali stražara i pobacali ručne bombe u kuće. U ovoj borbi poginuo je 21 četnik, a 3 su zarobljena.²⁸⁷ Među zarobljenim nalazio se i zloglasni četnik Jovo Ceranić, tada komandant žandarmerije četničkog »Srednjobosanskog korpusa«. Kako je našim borcima bilo poznato da je Ceranić učestvovao u pokolju ranjenih krajiških proletera u proljeće 1942. u s. Jošavka i da je on lično ubio dr. Mladena Stojanovića, to je osuđen na smrt. O ovom prepadu na četnike, u izvještaju zapovjedništva 3. oružničke pukovnije NDH od 15. aprila 1944. se kaže: »... 3. IV 1944.

²⁸⁶ Arhiv VII, reg. br. 23/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. 3. 1944.

²⁸⁷ Arhiv VII, reg. br. 18/2, kut. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 3. 4. 1944. štabu 11. divizije.

godine u 01.30 sati na desnoj obali rijeke Vrbasa kod mosta s. Klašnice, partizani su napali četnički štab i razorili ga...²⁸⁸

Ukupan bilans²⁸⁹ dejstava brigade na ovom sektoru tokom marta i početkom aprila 1944. bio je: poginulo i zarobljeno 95 četnika, a zaplijenjeno 75 pušaka, 2500 metaka, 13 minobacačkih granata i izvjesna količina druge opreme. U brigadu je stupilo oko 250 novih boraca iz Lijeve-polja i župskih sela, među kojima i znatan broj Poljaka. Sem toga, sakupljeno je i otpremljeno drugim našim jedinicama i bolnicama nekoliko vagona žita i drugih životnih namirnica.

Sedmog aprila 1944. naređenjem²⁹⁰ štaba 11. divizije 5. brigada je dobila novi zadatak na osnovu koga 4. bataljon kreće u Maslovare i Siprage, gdje sa 1 bataljonom treba da pristupi čišćenju ovog terena od četnika i da pojačava osiguranja bolnice i drugih objekata. Sem toga imali su i zadatak da obezbjeđuju karavane, koji su tih dana prenosili životne namirnice i žito iz rejona Prnjavora ka Jajcu. 2. i 4. bataljon, sa ostalim snagama 11. divizije, orijentišu se ka dolini r. Bosne i Usore i komunikacijama Brod — Sarajevo i Doboj — Teslić.

U noći 10/11. aprila 1944. 2. bataljon 5. brigade očistio je od ustaške milicije sela Omanjsku, Sivšu i Alibegovce. Poginulo je 5 neprijateljskih vojnika i 1 oficir.²⁹¹

Dvanaestog aprila 1944. u svitanje neprijatelj, jačine oko dva bataljona²⁹², napao je iz pravca Teslić položaje

²⁸⁸ Arhiv VII, reg. br. 56/1-1, kut. br. 149-c (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 3. oružničke pukovnije od 15. 4. 1944.

²⁸⁹ Arhiv VII, reg. br. 23/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu divizije o dejstvima od 15. do 31. 3. 1944.;

Arhiv VII, reg. br. 6/3, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o prikupljanju hrane;

Arhiv VII, reg. br. 47/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade štabu 11. divizije o dejstvima od 1. do 14. 3. 1944.

²⁹⁰ Arhiv VII, reg. br. 12/1, kut. br. 870 — Naređenje štaba 11. divizije od 7. 4. 1944. potčinjenim jedinicama za rušenje željezničke pruge Derventa — Doboj — Teslić i komunikacija Čelinac — Banja Luka.

²⁹¹ Arhiv VII, reg. br. 26/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 15. 4. 1944. štabu 5. korpusa o borbama u periodu od 1. do 15. 4. 1944.

²⁹² Isto kao pod 291.

4. bataljona 5. brigade u s. Ostružnji. Bataljon je cio dan vodio borbu i postepeno uzmicao ka s. Osredak. Sutradan se neprijatelj povukao ka Tesliću. Narednih pet dana 2. i 4. bataljon zatvaraju pravce koji od Teslića i Jelaha izvode ka slobodnoj teritoriji. Ozbiljnijih sukoba nije bilo. Za to vrijeme 1. i 3. bataljon su na prostori Siplage — Petrovo polje, sa zadatkom zatvaranja pravca od Travnika i zaštite bolnice. Ni kod ovih bataljona nema sukoba sa neprijateljem.

U noći 18/19. aprila 1944. 4. bataljon sa jednom četom 2. bataljona postavio je zasjedu na željezničku prugu Derventa — Doboj, između stanica Rudanka i Kotorsko.²⁹³ Po već ustaljenom postupku, pruga je minirana a zasjeda organizovana uz potrebna obezbjeđenja na bokovima. U svitanje 19. aprila naišao je teretni voz sa 14 vagona. Po paljenju mina izvršen je juriš i pratnja voza je savladana. Zarobljeno je 7 neprijateljskih vojnika, a 5 ih je poginulo (od kojih dva oficira) i 3 ranjeno. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 7 pušaka, 2 automata, 4 pištolja i izvjesna količina municije. Od odjeće i obuće zaplijenjeno je i evakuisano 136 šinjela, 670 bluza, 770 pantalona, 320 pari vojničkih cipela, 250 košulja i 150 pari čarapa. Svi borci 4. bataljona, 2. čete 2. bataljona i brigadni minerski vod obukli su se u nova njemačka vojnička odijela. Pored toga, evakuisana su još troja kola odjeće. Sa evakuacijom ostalog materijala moralo se prekinuti jer je neprijatelj intervenisao iz pravca Dervente i Doboja. Zato su preostali materijal i kompozicija spaljeni. Naše jedinice nisu imale gubitaka.

Dotadašnji politički komesar brigade Niko Jurinčić otišao je na novu dužnost, a za novog političkog komesara 19. aprila 1944. postavljen je Mahmud Ibrahimpašić Mašo.

Narednih pet dana, od 19. do 23. aprila 1944, 5. brigada je imala sljedeći raspored: 1. bataljon je i dalje u Siplagama i Petrovom polju, a ostali (2, 3. i 4.) na liniji

Arhiv VII, reg. br. 17/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 20. do 4. 1944. štabu 11. divizije o uništenju neprijateljskog voza na pruzi između Rudanke i Kotorskog.

Arhiv VII, reg. br. 47387—389), fond NDH — Izvještaj operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH od 22. 4. 1944.

Cečava — Pojezna — Glogovac — Podgajci, sa zadatkom zatvaranja pravaca, koji od Teslića i Dervente izvode ka slobodnoj teritoriji.²⁹⁴

Dvadeset prvog aprila 1944. prije podne neprijatelj je (Ferizbegovićeve bojna i Teslićka četnička brigada)²⁹⁵ izvršio ispad iz Teslića i ugrozio divizijsku prihvatnu bolnicu u s. Cečava. „Na ovom pravcu branio se 2. bataljon, koji je u popodnevnim časovima izvršio protivnapad i ove neprijateljske snage protjerao ka Tesliću.

Budući da je neprijatelj dan ranije²⁹⁶, udruženim okupatorsko-četpičkim snagama, uspio da potisne naše jedinice i da uđe u Kotor-Varoš, štab 11. divizije je, analizirajući i sličan ispad iz Teshća, zaključio²⁹⁷ da vjerovatno predstoje ofanzivna dejstva većih razmjera ka ovom delu slobodne teritorije i vjerovatno iz više pravaca. Na ovakav zaključak upućivali su još neki podaci naše obavještajne službe u kojima se govorilo o prikupljanju jačih neprijateljskih snaga u Doboju.

Poučen i iskustvom iz posljednje, šeste ofanzive, štab divizije je preduzeo određene mjere predostrožnosti, kako ne bi bio iznenađen. Odmah su evakuisani ranjenici i veće količine žita iz Cečave ka Sipragama. Uporedo s tim izvršeno je i pregrupisanje naših jedinica. Peta brigada je orijentisana bliže ka centralnoj bolnici. S tim u vezi, 2. bataljon je upućen u Siprage u neposrednu zaštitu bolnice i zatvaranje pravca od Travnika. Treći bataljon je dobio zadatak da zatvori pravac Teslić — planina Borja — Maslovar, a 1. i 4. bataljon bili su orijentisani ka Kotor-Varošu.²⁹⁸

²⁹⁴ Arhiv VII, reg. br. 13/1, kut. br. 870 — Naređenje štaba 5. krajiške NOU brigade od 19. 4. 1944. 2, 3. i 4. bataljonu za raspored na prostorijski Cečava — Pojezna — Cerani — Glogovac — Podgajci.

¹⁹⁵ Arhiv VII, reg. br. 21/2, kut. br. 870 — Izvještaj zamjenika političkog komesara 5. krajiške NOU brigade od 21. 4. 1944. štabu 11. divizije o ispadu neprijatelja iz Teslića na položaje Ukrijnica — Cečava.

²⁹⁶ Zbornik, t. IV, knj. 24, dok. 103 — Izvještaj političkog komesara 11. divizije od 22. 4. 1944. štabu divizije o ulasku neprijateljskih snaga u Kotor-Varoš.

²⁹⁷ Arhiv VII, reg. br. 24/1, kut. br. 876 — Naređenje štaba 11. divizije od 24. 4. 1944. potčinjenim jedinicama za raspored i dejstvo u sjevernom dijelu srednje Bosne.

²⁸⁸ Isto kao pod 297.

Prvi maj 1944. u Pribiniću kod Teslića — judbalski tim 5. brigade

U ovakvom rasporedu uz manje značajne izmjene brigada je ostala do druge polovine maja 1944. godine.

Dvadeset trećeg i 25. aprila i 6. maja 1944, 1. i 4. bataljon 5. brigade vršili su neuspjele napade na neprijateljsko uporište Kotor-Varoš.²⁹⁸ Mi smo imali gubitke od 2 poginula i 18 ranjenih. Ostala dva bataljona (2. i 3) u ovom vremenu nisu imala dodira sa neprijateljem, izuzev što je neprijatelj bombardovao bolnicu i 2. bataljon 17. maja 1944. i tom prilikom je ranjeno nekoliko boraca.

U okviru prvomajske proslave 3. bataljon je dao uspješnu priredbu u selu Pribinić. U drugim jedinicama 5. brigade održane su prigodne svečanosti.³⁰⁰

Sedmog maja 1944. u s. Novi Martinac formiran je bataljon, sastavljen od Poljaka sa terena centralne Bosne. S tim u vezi, a po naređenju štaba 11. divizije, svi borci,

Arhiv Vn, reg. br. 30/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 19. 5. 1944. štabu 5. korpusa o dejstvima od 1. do 15. 5. 1944.

Dnevnik Lj. B. U napadu na Kotor-Varoš 25. 4. 1944. poginuo je komandir voda iz 1. bataljona 5. brigade Stevo Popović iz s. Slabinja kod Bosanske Kostajnice.

³⁰⁰ Isto kao pod 299.

Poljaci, koji su se nalazili u 5. brigadi, upućeni su u novoformirani bataljon. Bataljon je formiran na svečan način, u prisustvu predstavnika 11. divizije i političkih predstavnika Poljaka — Ignaca Kuneeria, člana ZAVNOBiH-a, Jana Kumuša i Jana Dranga. Stab bataljona sačinjavali su: komandant Ilija Sarčević, zamjenik komandanta Drang Jan, politički komesar Milivoj Danilović i zamjenik političkog komesara Boško Bajić. U momentu formiranja bataljon je imao 2 čete i vod za snabdijevanje, a brojao je 112 boraca. Ubrzo je formirana i 3. četa, a u štabu bataljona su izvršene izmjene, s tim što je za novog komandanta postavljen Slavko Zrnić, a za političkog komesara Marinko Krnjajić.

O ovom događaju, u izvještaju³⁰¹ štaba 11. divizije, od 19. maja 1944., upućenom štabu 5. korpusa kaže se:

»... Dana 7. maja uz malu svečanost je formiran bataljon od Poljaka, koji su nastanjeni u prnjavorskom srezu. Bataljon je ušao u sastav 14. brigade kao njen 5. bataljon. Osnivanje ove jedinice povećati će izgleda za mobilizaciju kod Poljaka u ovom kraju. Ljudstvo su dale sve jedinice ove divizije, a najviše 5. kozarska krajiška brigada u kojoj se bio prikupio najveći broj Poljaka«.

Osamnaestog maja 1944. 1, 3. i 4. bataljon krenuli su u pretres sela Gornja Radnja i Zarkovina. Međutim, četnici su se blagovremeno povukli. Isti dan poslije podne, neprijatelj je (Ferizbegovićevo bojna i dijelovi 6. lovačke pukovnije) intervenisao iz Teslića, ali je nakon kraće borbe odstupio. U noći 18/19. maja 1944. ovi bataljoni su postavili zasjedu na pruzi Jelah — Teslić, s ciljem rušenja pruge i miniranja voza. Kako voz nije naišao noću, snage 5. brigade zadržane su u zasjedi i preko dana, 19. maja. Međutim, prije nego što je voz naišao, neprijatelj je iz Teslića napao naše snage, koje su primile borbu i pod borbom se povukle sa pruge. Jedan borac je poginuo. I neprijatelj je imao nekoliko mrtvih i ranjenih. Zaplijene su 4 puške i izvjesna količina municije. I ovog puta zajedno sa ustašama i domobranima napadali su i četnici.

Poslije ovog do 27. maja 1944. nije bilo većih sukoba sa neprijateljem. 5. brigada je na prostorijski s. Kulaši — s. Ljeskove Vode — s. Pojezna, orijentisana ka komunika-

³⁰¹ Isto kao pod 299.

ciji Doboju — Derventa. 21. maja 1944. u sastav brigade je stigao i 2. bataljon, koji se nalazio u Sipragama. Jedinice su isturale patrole ka neprijateljskim uporištima radi njihovog izviđanja i hvatanja četnika. Četnici su imali gubitke od 7 poginulih. Zaplijenjeno je 6 pušaka. Istovremeno po jedinicama je izvođena vojno-politička obuka. Posebna pažnja posvećena je novomobilisanim borcima.

U noći, 26/27. maja 1944, 1. i 3. bataljon i jedna četa 2. bataljona postavili su zasjedu na pruzi u neposrednoj blizini Doboja. U svitanje, 27. maja, napadnut je jedan teretni voz.³⁰² Naišavši na minu, lokomotiva se prevrnula, dok je 7 vagona uništeno. Zarobljena su 2 njemačka vojnika i 3 domobrana, dok su 2 domobrana poginula. Iz voza su evakuisane izvjesne količine vještačkog meda i upućene u bolnicu za ranjenike. Neprijatelj je intervenisao iz Doboja i Rudanke, težeći da odsiječe povlačenje naših snaga sa pruge. Poslije tročasovne borbe, naše jedinice su se povukle u pravcu s. Ljeskove Vode.

Sutradan, 28. maja 1944, 4. bataljon je otpočeo pokret pravcem Cečava — pl. Borja — Maslovare — Siprage da izvrši zadatak koji je do tada imao 2. bataljon. Ostala tri bataljona su na istim položajima. U ovo vrijeme jedinice 5. brigade oskudijevale su u municiji. Pokušaj da se napadom na voz dođe do municije ostao je bez rezultata. Zato je štab 5. brigade 29. maja 1944. izdao zapovjesfc³⁰³ za napad na uporišta Johovac, Foču i Komaricu, uz istovremeno miniranje pruge i napada na voz. Međutim, i ova akcija uspjela je samo djelimično, jer se ni ovoga puta nije došlo do značajnijeg plijena. Rezultat napada³⁰⁴ bio je uništena lokomotiva i 7 vagona, zarobljena 2 domobrana i 1 ranjen. Oslobođeno je 17 zarobljenih partizana

³⁰² Zbornik, t. IV, knj. 25, dok. 163 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 31. 5. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. maja 1944.

Arhiv VII, reg. br. 21/2-3, kut. br. 149C (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 4. oružničke pukovnije NDH od 10. 6. 1944.

³⁰³ Arhiv VII, reg. br. 16/1, kut. br. 870 — Zapovjest štaba 5. krajiške NOU brigade od 29. 5. 1944. potčinjenim jedinicama za napad na neprijateljska uporišta Johovac, Foča i Komarica.

³⁰⁴ Arhiv VII, reg. br. 53/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 31. 5. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima od 15. do 31. maja 1944.

i saradnika NOP-a, koji su sprovedeni u logor. Evakuisano je oko 150 kg soli. Prvi bataljon imao je 2 poginula i 2 ranjena borca. Napad su izvodili 1, 2. i 3. bataljon, s tim da 1. bataljon napadne uporište Johovac i voz, 2. da likvidira posadu na željezničkoj stanici Komarica i obezbijedi akciju zasjedom od uporišta Cer i 3. bataljon da likvidira uporište Foču i da dijelom snaga sadejstvuje 1. bataljonu u likvidaciji uporišta Johovac. Međutim, jedinice nisu istovremeno prešle u napad, tako da je napad 1. bataljona na Johovac ostao usamljen.

Početkom juna 1944. 1, 2. i 3. bataljon nalazili su se na liniji s. Cečava — s. Ukrinica, s. Gojakovac — s. Pojezna, a 4. bataljon u Sipragama i Petrovom polju. Većih sukoba sa neprijateljem nije bilo.

U svitanje, 3. juna 1944, 1. bataljon je napao još jedan voz na pruzi Dobož — Teslić. Lokomotiva i 4 vagona su uništeni, a poginulo je 6 neprijateljskih vojnika. Jedna jača izviđačka grupa iz 4. bataljona razbila je jednu četničku grupu u Vučjoj planini i nanela joj gubitke od 10 poginulih. Zaplijenjene su 3 puške. Jedna četa 1. bataljona 8. juna je iznenadila grupu četnika na Križu i tom prilikom poginula su 4 četnika i zaplijenjene 4 puške.

Ujutru, 8. juna 1944, neprijatelj je preduzeo napad iz više pravaca. Iz Teslića su nastupali dijelovi 6. lovačke pukovnije pravcem s. Ukrinjica — s. Cečava, a iz Dervente dijelovi 4. lovačke pukovnije (oko tri bataljona) i jedna bojna 4. posadnog zdruga pravcem s. Osinja i Pojezna.³⁰⁵ Sve snage neprijatelja podržane su artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

Raspored naših bataljona bio je sljedeći: pravac ka Tesliću zatvarao je 3. bataljon, 1. bataljon držao je položaje na Križu i s. Rastuši, zatvarajući pravce koji izvode od Jelaha i Teslića, a 2. bataljon je držao položaje u Pojezni i Crnči, kontrolišući pravac ka Derventi.

Prve su prešle u napad neprijateljske jedinice koje su se kretale iz Dervente. Drugi bataljon je pružio snažan otpor i nakon jednočasovne borbe povukao se ka s. Pojezna. Neprijatelj je, međutim, nastavio obazrivo napredo-

³⁰⁵ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut. br. 60 (fond NDH) — Opća bojna relacija 2. zbornog područja NDH za jun 1944. o borbama protiv jedinica NOV u srednjoj Bosni.

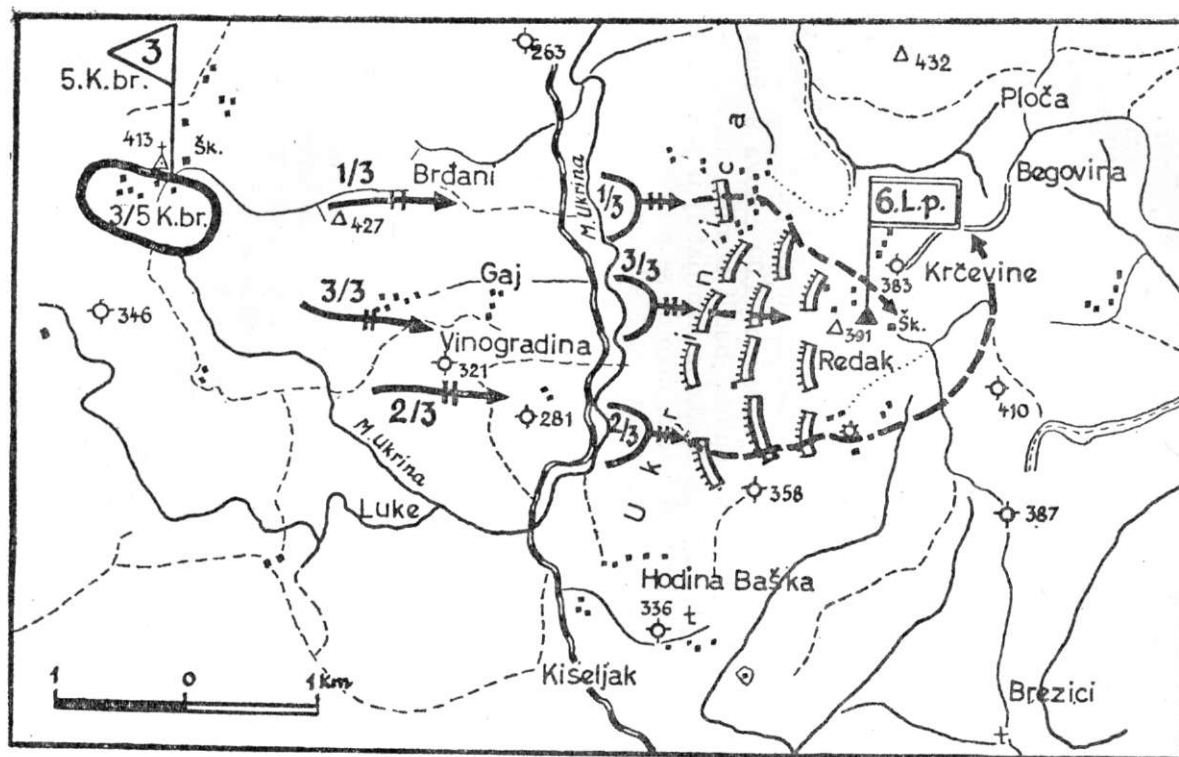
vanje, da bi predveče potpuno stao. Treći bataljon je pružio otpor dijelovima 6. lovačke pukovnije, usporavajući njegovo napredovanje i povlačeći se ka s. Cečava. I ove neprijateljske jedinice dostigavši predveče s. Ukrinjicu, stale su i prešle na utvrđivanje. Osmotrivši njihov raspored u toku dana, komandant 3. bataljona Ljubomir Sević samoinicijativno je odlučio da noću 8/9. juna izvrši protivnapad i tako otkloni opasnost, stvorenu ovim prodorom (u selu Cečava nalazila se divizijska prihvatna bolnica, brigadna ambulanta i izvjesna količina materijala, primljenog tih dana iz savezničke pomoći). Pošto je ostavio jedan vod, kao i radni vod u s. Cečavi, sa zadatkom da u slučaju napada četnika uporno brane bolnicu, izvršio je solidne pripreme sa komandama četa i jedinicama u cjelini i sa tri nepotpune čete krenuo u akciju.

Sve čete prešle su u napad u 01.00 časova 9. juna 1944. godine. Pošto su bombaši bacili bombe, sve su jedinice krenule na juriš. Mada je neprijatelj u prvi mah bio iznenađen, brzo se sredio, tako da se razvila ogorčena borba za objekte i grupe rovova. Međutim, sve čete su produžile energično sa napadom i poslije dvočasovne borbe, neprijatelj je bio potpuno razbijen. Ostaci neprijatelja su iskoristili prostor koji nije bio posjednut našim snagama i odstupili u svitanje ka Tesliću.

U ovoj borbi poginula su 22 neprijateljska vojnika i oficira (15 vojnika, 2 podoficira i 5 oficira), a zarobljeno 52 vojnika. Ranjen je 1 oficir i 2 vojnika.³⁰⁶ Između ostalih poginuli su: komandant 6. lovačke pukovnije potpukovnik-baron Zvonimir Bahorić, vojni instruktor, njemački kapetan Valda, kapetan Benaković i poručnik Ibro Zvizdić. Zaplijenjena su 2 protivtenkovska topa sa 183 granate, i teški minobacač sa 11 mina, 3 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 4 automata, 2 pištolja, 1 radiostanica, 1 motocikl, 30.000 puščanih metaka, više zaprežnih kola, konja i ostala oprema.³⁰⁷ Naši gubici: 7 poginulih i 9 ra-

³⁰⁶ Arhiv VII, reg. br. 11/1-1 i 13/1-1, kut. br. 39 (fond NDH) — Dnevni izvještaj operativnog odjela ministarstva oružanih snaga NDH od 11. i 13. juna 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

³⁰⁷ Arhiv VII, reg. br. 40/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 4. 7. 1944. štabu 5. korpusa o dejstvima u junu 1944.

Protivnapad 3. bataljona 5. brigade na dijelove 6. lovačke domobranske pukovnije u s. Ukri-
nici, 9. jula 1944;

U Kulašima 1944. Slijeva na desno: Blažo Đuričić, politički komesar 11. divizije; Savo Orović, član Vrhovnog štaba NOV i POJ; Miloš Siljegović, komandant 11. divizije; Miloš Pajkovu5, pomoćnik političkog komesara 5. brigade; dr Jovan Bjelić, referent saniteta, 11. divizije; u donjem ređu: Ljubomir Sević, komandant 3. bataljona 5. brigade; Ranko Sipka, komandant 5. brigade i Rade Konđić zamjenik komandanta 5. brigade

njenih. Poginuli su Desimir Basrak, desetar, Dušan Borojević, Mladjen Vila, Nikola Lepir, Ostoja Mutić, Jovo Prosić i Vitomir Skrobonja.³⁰⁸

Bio je ovo ozbiljan poraz 6. lovačke pukovnije, od kojeg se ona nikada više nije oporavila. Štab divizije pohvalio je 3. bataljon i njegov štab.

Dijelovi 4. lovačke pukovnije, koji su napadali od Dervente, naišavši na jak otpor 2. bataljona, 9. juna su se vratili na polazne položaje.

Poraz 2. bojne 6. lovačke pukovnije u s. Ukrynjica znatno je doprinio da u cjelosti propadne neprijateljski

^{>8} Arhiv VII, RPK 15 i 16 — Spisak poginulih boraca i starješina 5. krajiške NOU brigade.

pokušaj dubljeg prodora na slobodnu teritoriju u centralnoj Bosni.³⁰⁹

Poslije ove borbe 3. bataljon je razmješten u rejonu s. Kulaši na zaslužan odmor, a 1. i 2. bataljon držali su položaje na liniji s. Pojezna — s. Crnča — s. Stanari. Ova dva bataljona isturala su jače patrole ka neprijateljskim uporištima na pruži Doboj — Derventa i ka selima Ljupljanica, Kalenderovci i Detlak, gdje su se skrivale manje četničke grupe. Samo za deset dana ove patrole i odjeljenja nanele su četnicima gubitke od 35 poginulih. Zaplijenjene su 22 puške. Istovremeno se našim jedinicama predalo 16 četnika bez oružja koji su bili prisilno mobilisani. Nastavljeno je i sa mobilizacijom boraca iz ovih sela, pa je samo u 1. bataljon za nekoliko dana mobilisano 30 boraca.³¹⁰

Noću 17/18. juna 1944. 1. i 2. bataljon napali su uporište Cer, nedaleko od Dervente, koje su branile dio snaga 4. lovačke pukovnije. Borba je vođena čitavu noć, no kako je neprijatelj bio dobro utvrđen, naše jedinice nisu uspjele zauzeti ovo uporište. U ovoj borbi 2. bataljon je imao 5 poginulih i 15 ranjenih boraca.³¹¹

Dvadeset prvog juna 1944. jedna četa 1. bataljona u s. Sočanica iz zasjede je napala i razbila 1 četu 4. lovačke pukovnije. Ovom prilikom poginulo je 18 neprijateljskih vojnika i 1 oficir, a 11 ih je zarobljeno. Zaplijenjena su 3 puškomitraljeza »šarča«, 2 automata, 4 pištolja, 18 pušaka i 4.000 metaka. Četa 1. bataljona nije imala gubitaka.³¹²

Dan ranije, 20. juna 1944, borci 1. bataljona 5. brigade imali su priliku da se prvi put u ratu sretnu sa savezničkim avijatičarima. Toga dana nedaleko od s. Pojezna srušio se jedan bombarder iz formacije, koja se vraćala sa bombardovanja Pločestija u Rumuniji. Iz oštećenog avi-

³⁰⁹ Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. 101 — Izvještaj štaba 5. korpusa od 23. 6. 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u srednjoj i zapadnoj Bosni.

³¹⁰ Dnevnik Lj. B.

³¹¹ Arhiv VII, reg. br. 40/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije od 4. 6. 1944. štabu 5. korpusa o dejstvima u junu 1944.

³¹² Dnevnik Lj. B.

Grupa boraca 1. bataljona 5. brigade sa spašenim savezničkim pilotima, 20. juna 1944. u s. Pojezna

ona iskočilo je 5 članova posade. Naši borci su in prihvatili, doveli u štab bataljona, a poslije ručka otpraćeni su u štab 11. divizije u s. Kulaši.³¹³

Borcima 1. i 2. čete 3. bataljona pružila se izuzetna prilika da, poslije godinu dana boravka u centralnoj Bosni, opet vide svoj zavičaj našu Kozaru. Oni su sa štabom bataljona dobili zadatak da otprate iz centralne Bosne grupu viših vojno-političkih funkcionera, među kojima i komandanta 11. divizije i neke članove AVNOJ-a u Kozaru. Povratak ovih četa nakon 6 dana nazad u brigadu pretvorio se u pravo slavlje. Tom prilikom skoro«svaki pripadnik brigade, rodom iz Kozare, dobio je pismo, a neki i pakete od svojih porodica. Sem toga, sa ovim četama je u brigadu došla grupa od oko 30 omladinki i omladinaca sa Kozare, čija je izričita želja bila da se bore u njenim re-"

⁸¹⁵ Isto kao pod 312. .

dovima. Slavlje je bilo tim veće, što se brigada tek bila vratila iz napada na Derventu, gdje je zabilježila značajan uspjeh.³¹⁴

Napad na Derventu

Stab 11. divizije je 27. juna 1944. odlučio da izvrši napad na Derventu i okolna uporišta. Ovdje su se branile jedinice 4. lovačke pukovnije, dijelovi 6. posadnog zdruge i domaće jedinice ustaša i policije — ukupno oko 1.800 vojnika.

Prvobitno je bilo odlučeno da na Derventu napadaju tri brigade, i to 5, 14, 18. istočnobosanska i 1. bataljon 12. brigade. Zadaci jedinicama bili su formulisani na slijedeći način:

Četrnaesta brigada, sa dva bataljona, napada grad sa sjevera, između komunikacija Derventa — Prnjavor i Derventa — Brod. Sa jednim bataljonom likvidira spoljna uporišta Kuljanovci i Bijelo Brdo, a potom se postavlja u zasjedu i štiti jedinice koje prodiru u grad. Sa jednim obezbjeđuje i zatvara pravac Derventa — Brod.

Peta brigada, sa dva bataljona, ojačana jednom četom, napada grad sa sjeverozapadne strane pravcem Derventski Lug — Omeragići i pravcem Slatina — Potočani — centar grada (između brda Kukavica i r. Ukrina). Zadatak ovih bataljona bio je da neopaženo između spoljnih uporišta prođu u grad i istovremeno sa napadom na spoljna uporišta otpočnu likvidaciju otpornih tačaka u gradu, a jedan bataljon da likvidira uporišta Jabukovac, Hepting i Osojce.

Osamnaesta brigada je dobila zadatak da sa dva bataljona napadne grad sa jugoistočne i istočne strane, a jednim bataljonom da očisti uporišta šušnjare i Vrhove i obezbijedi desni bok snagama koje napadaju grad (iz pravca Broda).

³¹⁴ Arhiv VII, reg. br. 38/1, kut. br. 876 — Zapovjest štaba 11. divizije od juna 1944. potčinjenim jedinicama za napad na Derventu.

U divizijsku rezervu određen je jedan bataljon 12. krajiške brigade.⁵¹⁵

Međutim, uslijed nepredviđenih okolnosti u napadu učestvuju samo tri bataljona 5. brigade i 14. srednjobosanska brigada.

Borbeni duh i moral u svim jedinicama 5. brigade, bio je na visini. Izvršene su solidne pripreme za akciju. Štabovi bataljona održali su sa komandama četa sastanke na kojima su svi rukovodioci detaljno upoznati sa zadatkom svojih jedinica i o snazi i rasporedu neprijatelja. Naša obavještajna služba pribavila je čak i neprijateljske znake raspoznavanja, tako da je i to podijeljeno komandirima. Takođe je izvršena i kraća priprema sa komandirima vodova i desetarima.

Napad je otpočeo 27. juna 1944. u 23.00.³¹⁶ Kako se štab 3. bataljona sa svoje dvije čete još nije bio vratio sa Kozare, a njegova 3. četa, po naređenju štaba 11. divizije, zadržana u s. Štrpci na posebnom zadatku, to su u napadu na Derventu učestvovali samo 1, 2. i 4. bataljon 5. brigade.

Četvrti bataljon je otpočeo nastupanje u četnim kolonama pravcem Miškovci — Derventski lug. Stigavši na prilaze mostu na r. Ukrini, jedna četa je razoružala jednu neprijateljsku patrolu i produžila ka mostu na r. Ukriini. Kako su borci raspolagali neprijateljskim znacima za raspoznavanje, diverzantska grupa brigade, pod komandom Dušana Matijaša, uspjela je na mostu razoružati još jednu neprijateljsku patrolu. Na desnoj obali r. Ukriine diverzantska grupa i jedna četa 4. bataljona savladale su još jednu posadu bez borbe. Kod nje je zaplijenjen i jedan protivtenkovski top. Ovom akcijom se čitav 4. bataljon našao u gradu i otpočeo likvidaciju unutrašnjih tačaka otpora. Neprijatelj je odstupio prema zgradi gimnazije i kasarne i odatle davao žestok otpor.

Prvi bataljon sa dvije čete prodro je u grad iz pravca Potočani i nastavio prodiranje ka zgradi gimnazije. Treća četa ovog bataljona upućena je na brdo Kukavice, sa za-

⁵¹⁵ Isto kao pod 314.

»" Arhiv VII, reg. br. 24/2, br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 30. 6. 1944. štabu 11. divizije o napadu na Derventu.

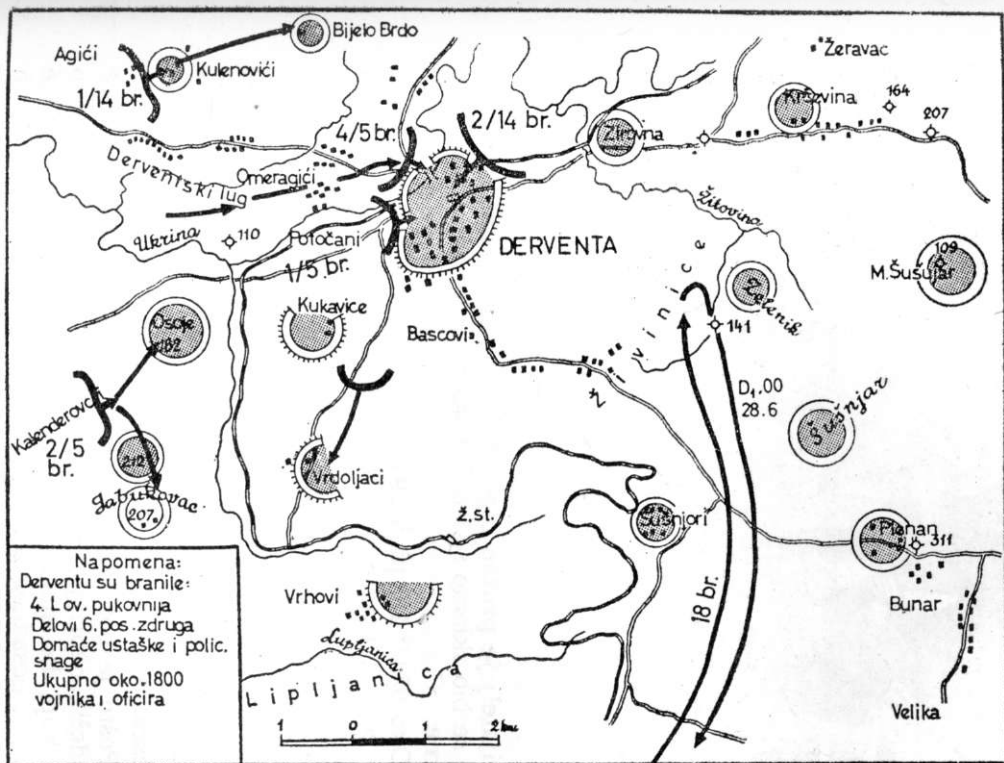
datkom da likvidira uporišta Vrhovi i Vrdoljaci, koja su branile tri satnije 1. bojne 4. lovačke pukovnije. Pošto je borba u gradu otpočela prije nego što je 3. četa prešla u napad, ova neprijateljska jedinica dobila je zadatak da napusti uporišta i krene u grad, kako bi ojačala snage u garnizonu Derventa. Međutim, kako se 3. četa kretala ka ovim uporištima iz pravca grada, došlo je do susreta i žestokog sudara, na otvorenom prostoru i na bliskom odstojanju, iz koga su ove tri satnije sa štabom bojne bile potpuno razbijene, a njeni ostaci odstupili na istok. U ovom sukobu zaplijenjena su 2 brdska topa, 1 teški minobacač, 3 teška mitraljeza, 4 puškomitraljeza, oko 40 pušaka i 12 zaprežnih kola sa raznovrsnom opremom i municijom. Četa nije imala gubitaka. O ovoj borbi u opštoj bojnoj relaciji 2. zbornog područja NDH za juni 1944, između ostalog kaže se:

»... a u isto vrijeme zapovjedbena je uporištu Vrhovi i Vrdoljaci da krenu u pravcu Dervente... Prikupljeni delovi sa Vrdoljaka, kada su napustili bunkere, dobili su snažnu vatru iz neposredne blizine, kojom prilikom je odmah bilo poginulih i ranjenih. Zbog snažne vatre ovi dijelovi nisu uspjeli probiti se do Dervente, već su nastavili sa probijanjem istočno...«³¹⁷

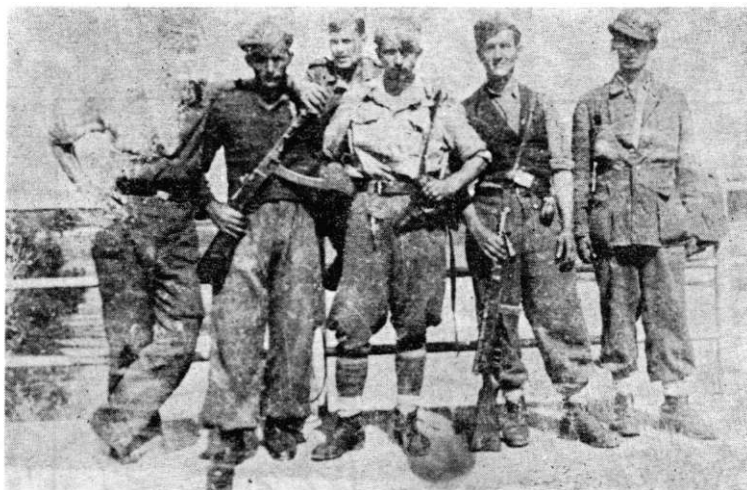
Drugi bataljon 5. brigade takođe je već u početku napada izvršio svoj deo zadatka. Već u prvom naletu likvidirana su uporišta Jabukovac, Hepting i Osojci, a dijelovi neprijateljskih jedinica odstupili su ka gradu. Potom je 2. bataljon dobio novi zadatak. Sa dvije čete da uspostavi i drži položaj ka Kamenu i Ljupljanici i tako obezbedi naše snage koje su prodirale u grad. Jedna četa je izvučena u brigadnu rezervu.

Tako su sve jedinice 5. brigade, poslije dvočasovne borbe, izvršile zadatak, predviđen divizijskom zapoviješću. Sva spoljna uporišta na njenom pravcu napada bila su očišćena od neprijateljskih snaga. U gradu, su takođe, bila likvidirana sva žarišta otpora, a tvrde zgrade iz kojih je neprijatelj davao otpor zapaljene (željeznička stanica, žandarmerijska kasarna, opština, skladišta i još neke zgrade).

³¹⁷ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut. br. 60 (fond NDH) — Opšta bojna relacija 2 zbornog područja NDH za jun 1944.

Napad, na Derventu 27. juna 1944;

Kraj juna 1944. u s. Jelah. Grupa boraca diverzantske grupe 5. brigade sa komandirom Dušanom Matijašem

Neprijatelj je pružao otpor još samo iz zgrade gimnazije (gdje se bio sklonio i štab 4. lovačke pukovnije) i iz vojne kasarne.

Oko 05.00 28. juna 1944. u gradu su bili 4. bataljon, dvije čete 1. bataljona i brigadna diverzantska grupa, a 2. bataljon i jedna četa 1. bataljona na položajima van grada. Kako je jedna četa 1. bataljona bila angažovana oko evakuacije ranjenika, poginulih i plijena, to su preostale snage u gradu (4. bataljon i jedna četa 1. bataljona) bile nedovoljne da dovrše likvidaciju preostalih žarišta otpora (gimnazija i kasarna). U međuvremenu i jedinice 14. brigade izvršile su zadatke predviđene divizijskom zapovješću.

Pošto je potpuno izostao napad 18. istočnobosanske brigade³¹⁸, neprijatelj je oko 05.00 časova 28. juna uspio da prikupi dio snaga (2. bojnu 4. lovačke pukovnije i dvije satnije 6. posadnog zdruga i još neke dijelove sa spoljnih

¹¹⁸ Arhiv VII, reg. br. 47/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije štabu 5. korpusa o napadu na Derventu.

uporišta, koja je trebalo da napadne ova brigada) i da izvrši jak protivnapad na jedinice 5. brigade u gradu. Ove neprijateljske snage i pored žestokog otpora, kojega su im pružili 4. bataljon 5. brigade i dijelovi 14. brigade, oko 06.00 časova uspjele su da se spoje sa braniocima u kasarni i gimnaziji. Time se situacija za naše jedinice u gradu iz osnova promijenila. U takvoj situaciji, štab 5. brigade je odlučio da obustavi napad i 1. i 4. bataljon izvuče iz grada.

Mada u napadu na Derventu nije postignut potpun uspjeh, ipak su neprijatelju naneseni osjetni gubici. Samo 4. lovačka pukovnija imala je 24 poginula, 9 ranjenih i 44 nestala vojnika i oficira.³¹⁹ Jedinice 5. brigade zaplijenile su 3 topa (od kojih 1 protivtenkovski i 2 brdska), 1 teški minobacač, 3 teška mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 60 pušaka, 300 topovskih granata i mina za bacač, oko 50.000 metaka, 1 radio-stanicu i znatne količine opreme, odjeće i obuće. Sem toga, uništen je 1 brdski top, 2 minobacača i 2 teška mitraljeza.³²⁰ Brigada je imala 9. poginulih i 27 ranjenih boraca i starješina, od čega 7 teže.³²¹

Potpun uspjeh napada 11. divizije na Derventu izostao je zbog toga što je štab 18. brigade na svoju ruku, bez opravdanog razloga, odustao od izvršenja zadatka. O tome se u izvještaju štaba 11. divizije štabu 5. korpusa kaže:

»... Brigada je izvršila pokret pravcem Ljeskove Vode — Crnfa — Kojići — Dažnica. Uspjela je da se neopaženo provuče između Plehana i šušnjara i da u 01.00 časova 28. juna 1944. godine stigne do Zivinica. Ovdje je štab brigade doneo odluku da se brigada povuče jer, navodno, nije čuo borbu niti je video zapaljenu zgradu u Derventi. Nakon toga su snage ove brigade usiljenim maršem prešle prugu Dobož — Derventa i postavile zasjedu

³¹⁸ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut br. 60 (fond NDH) — Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za jun 1944.

Arhiv VII, reg. br. 6/1-20, kut. br. 60 (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 1. lovačkog zdruga od 2. 7. 1944. o borbama protiv jedinica 11. divizije NOV na položajima oko Dervente.

³²⁰ Arhiv VII, reg. br. 24/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 30. 6. 1944. štabu 11. divizije o napadu na Derventu.

⁴²¹ Isto kao pod 320.

prema Doboju. Stab brigade je priznao da je učinio veliku grešku i da snosi svu odgovornost za samo djelimičan uspjeh akcije na Derventu».³²²

Borbe na Derventi odlikovale su se velikom žestinom, smjelim prodorima naših dijelova u centar borbenog rasporeda neprijatelja i brzim promjenama situacije. Sadejstvo između jedinica u okviru brigade bilo je dobro. Sve jedinice i svaki pojedinac založili su se do maksimuma da izvrše postavljeni zadatak.

I u borbama oko Dervente četničke grupe su uzele aktivnog učešća u borbi zajedno sa ustaško-domobranskim jedinicama. O tome se u opštoj¹ bojnoj relaciji 2 zbornog područja NDH, za juni 1944. kaže:

»... U ovom razviđanju učestvovala su 1. bojna ojačana sa 5 sati 2. bojne 4. lovačke pukovnije, dva gorska topa, 13. sat i vod haubica kao i četnici Ljubičke brigade...»³²³

Komanda Srednjobosanskog četničkog korpusa u pogledu situacije za juni — juli 1944. o borbama na Derventi o tome kaže:

»... 28. juna 1944. godine vršile su partizanske snage — 14. krajiška i 18. hrvatska brigada i 1. bataljon 5. kozaračke brigade napad na Derventu. Napad neuspješno. Partizani se povukli uz velike vlastite gubitke. »London« je objavio da su zauzeli i čiste Derventu, dočim to nije tačno. To je, kao i sve do sada, laž komunističkih »stratega« i »oficira«.

³²⁴

Po izvlačenju iz Dervente, jedinice 5. brigade do 29. juna 1944. ostale su na položajima oko grada, a zatim izvršile pokret pravcem Kalendarovci — Cerani — Pojezna — Glogovac. Usput je stanovništvo ovih sela oduševljeno dočekivalo naše jedinice. U selu Osinja bila se iskupila velika masa svijeta. Kroz sela kuda su prolazile

³²² Arhiv VII, reg. br. 47/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 11. divizije štabu 5. korpusa o napadu na Derventu.

³²³ Arhiv VII, reg. br. 6/1-3, kut. br. 60 (fond NDH) — Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za jun 1944.

³²⁴ Arhiv VII, reg. br. 19/4, kut. br. 214 (četnički fond) — Pregled situacije za period od 27. 6. do 8. 7. 1944. koji piše komanda Srednjobosanskog četničkog korpusa 8. 7. 1944.

jedinice, omladinke su cvijećem, peškirimama i vezenim maramicama kitile zaplijenjene topove, što je ostavljalo snažan utisak na borce.

Naredna tri dana jedinice 5. brigade nalazile su se na liniji s. Strpci — s. Osinja — s. Stanari. Za ovo vrijeme nije bilo borbenog dodira sa neprijateljem. Predah je iskorišćen za odmor boraca i sređivanje jedinica. U selu Pojezna održan je veliki narodni zbor.

Napad na Teslić

U skladu sa naredjenjem štaba 5. korpusa,⁸²⁵ 11. divizija je produžila početkom jula 1944. ofanzivna dejstva u dolini r. Bosne i Usore. Težište je bilo na komunikacijama i uporištima. U sklopu ovih dejstava 5. brigada je 3/4. jula sa tri bataljona (1, 2. i 4) izvršila napad na uporišta Jelah, Tešanjka, Alibegovci, Sivša, Vojvode Putnika Brdo i komunikacije (željeznička pruga i cesta) Doboj — Teslić sa ciljem likvidacije uporišta, temeljitog rušenja komunikacije i izolacije garnizona Teslić.

Treći bataljon 5. brigade ostavljen je u s. Glogovac i Kulaši sa zadatkom da zatvara pravce od Dervente.⁸²⁶ Već u prvom naletu, u noći 3/4. jula, 5. brigada je očistila sva pomenuta uporišta. Njih su branile jedinice ustaške milicije i manji dijelovi 4. lovačke pukovnije. Neprijatelj je najupornije branio uporište Jelah, koje je u svitanje 4. jula zauzeo 4. bataljon 5. brigade. Po likvidaciji uporišta, sve jedinice 5. brigade pristupile su rušenju željezničke pruge Doboj — Teslić, tako da je već u svitanje 4. jula porušeno 10 km pruge, 3 mosta, telegrafsko-telefonska linija i spaljene željezničke stanice Jelah i Tešanjka. Time je garnizon Teslić bio potpuno odsječen.

⁸²⁵ Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. 101 — Izvještaj štaba 5. korpusa od 23. 7. 1944 Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u srednjoj i zapadnoj Bosni.

⁸²⁶ Arhiv VII, reg. br. 42/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima na prostoru Prnjavor—Teslić — Topčić Polje u julu 1944.

Neprijatelj ovu novonastalu situaciju procenjuje kao prvorazrednu opasnost po svoje snage u Teslicu, što se vidi iz izvještaja operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 8. jula 1944. u kome se kaže:

»... Noću 3/4. 7. 1944. godine, napali su partizani premoćnim snagama mjesne zaštite uporišta Uljarice i Makljenovac i raspršili posade... Teslić je odsječen i opkoljen, te se očekuje napadaj partizana na mjesto. Protivmjere su u toku.^{5"}

Narednih 5 dana sve snage 5. brigade (u međuvremenu je na ovaj pravac privučen i 3. bataljon) svakodnevno vode borbe na liniji Vojvode Putnika Brdo — Alibegovci — Kraševo — Lepenica — Vukovo, sa jačim ustaško-domobranskim i njemačkim snagama, koje pokušavaju da prodru iz Doboja i Tešnja i deblokiraju garnizon u Teslicu. Peta brigada je izvodila odbranu kombinujući zasjede i protivnapade, uspješno sprečavala prodore ka Teslicu, nanoseći neprijatelju osjetne gubitke. Istovremeno je, agažovanjem i civilnog stanovništva, vršeno temeljito rušenje komunikacija Doboje — Teslić, bunkera na dotadašnjim neprijateljskim uporištima i ostalih objekata u dolini r. Usore. Zbog toga je neprijatelj bio prinuđen da svoje snage u Teslicu snabdijeva iz vazduha.³²⁸

U ovakvoj situaciji, štab 11. divizije je odlučio³²⁰ da svim snagama napadne i likvidira garnizon Teslić. Snage garnizona su sačinjavali 6. lovačka pukovnija, dijelovi 6. posadnog zdruga (Ferizbegovićevo bojna) i 60 Nijemaca, instruktora³³⁰, čije je ukupno brojno stanje iznosilo 1166 oficira, podoficira i vojnika. Za razliku od situacije koja je bila prije godinu dana (septembar 1943, kada naše snage nisu mogle zauzeti Teslić), ove neprijateljske jedinice bra-

⁸²⁷ Arhiv VII, reg. br. 8/1, kut. br. 40 (fond NDH). — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 8. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

⁸²⁸ Arhiv VII, reg. br. 9/1, kut. br. 40 (fond NDH) — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 9. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV u Bosni.

³²⁹ Arhiv VII, reg. br. 40/1, kut. br. 876 — Naređenje štaba 11. divizije od 8. 7. 1944. potčinjenim jedinicama za napad na Teslić.

⁸³⁰ Arhiv VII, reg. br. 7/1-78, kut. br. 60 (fond NDH) — Izvještaj bivšeg zamjenika zapovjednika 6. lovačke pukovnije, potpukovnika Antona Ivečića od 7. 8. 1944. zapovjedništvu 1. lovačkog zdruga o padu Teslića.

nile su se samo na užem gradskom području, oslanjajući se na solidno izgrađen sistem rovova i utvrđenja i žičnih prepreka kroz koje je bila puštena struja visokog napona.

Divizijskom zapovješću 5. brigada je dobila sljedeći zadatak:

Prvi i 3. bataljon napadaju dio garnizona Teslić na desnoj obali r. V. Usora od s. Doljani, Vrela i banje Vrućice. Drugi i 4. bataljon zatvaraju i brane pravac Doboј — Teslić, na položajima Alibegovci — Kraševo, sa zadatkom da spriječe eventualnu intervenciju neprijatelja iz Doboja.

Pored 5. brigade, neposredno u napadu učestvovala su i dva bataljona 12. krajiške brigade, koji napadaju Rudnik, a potom prodiru u grad između rijeka Velika i Mala Usora sa juga, zatim dva bataljona 14. brigade koji nastupaju lijevom obalom r. V. Usora iz pravca Kaćuna. Ostale snage 11. divizije (dijelovi 12. i 14. brigade, te 18. istočnobosanska brigada i odredi) angažovane su na zaštiti slobodne teritorije.

Napadu je prethodila kratka artiljerijska priprema iz 4. brdska topa i nekoliko minobacača sa Kaćuna (k. 286). Sem toga, napad bataljona 5. brigade bio je podržavan i dejstvom 4 minobacača 82 mm i jednim protivtenkovskim topom. Ova oruđa raspolagala su dovoljnim količinama granata.

Prema zapovijesti štaba 11. divizije, napad je trebalo otpočeti u 19.30 časova 9. jula 1944. Međutim, došlo je do zakašnjenja od 1 sata i 30 minuta jer su bataljoni 5. brigade to vrijeme izgubili u putu, s obzirom da su neposredno pred napad dovedeni sa položaja kod Doboja. Na iznenađenje se nije moglo računati, pošto se neprijatelj, s obzirom na taktičko-operativnu situaciju, stvorenu zadnjih dana na području Doboј — Teslić — Tešanj, nadao napadu.

Poslije artiljerijske pripreme, koja je dala dobre rezultate, otpočeo je napad u 21.00 čas. Neprijatelj je pružao žestok otpor. Borba je trajala čitavu noć. Tek oko 02.00 časa 10. jula 1944. prve grupe bombaša i puškomitraljezaca iz 5. brigade uspjele su na nekoliko mjesta prodrijeti kroz bodljikavu žicu i tako stvoriti brešu u sistemu odbrane neprijatelja. Istovremeno je i jedna četa 12. krajiške brigade ovladala električnom centralom i isključila

struju. Poslije ovoga kod branioca je nastupila ozbiljna pometnja. Oko 06.00 časova 10. jula 1944. prestao je svaki otpor neprijatelja i Teslić je zauzet. Neprijateljske jedinice koje su branile grad potpuno su razbijene, a njihovo ljudstvo najvećim dijelom zarobljeno. Samo su manje grupe uspjele da se spasu bjekstvom ka Maglaju i Doboju. Prema neprijateljskim izvještajima³³¹, u Maglaj je stiglo 5 oficira i 79 domobrana, a u Doboj 7 oficira i 100 domobrana, dok je 14 oficira i oko 960 podoficira i vojnika poginulo ili zarobljeno.

Peta brigada je zarobila 4 oficira, 6 podoficira i 130 domobrana.³³² Pored ostalih zarobljen je i potpukovnik Ivečić Anton, koji je, poslije pogibije potpukovnika Bahorića 9. juna 1944. na Ukrinjici, vršio dužnost komandanta 6. lovačke pukovnije. Plijen 5. brigade bio je 56 pušaka, 6 puškomitraljeza, 3 teška minobacača, 5 teških mitraljeza, 4 automata, 4 pištolja, 150 ručnih bombi, velika količina municije i raznovrsne opreme, odjeće i obuće.³³³ Gubici brigade: 3 poginula i 19 ranjenih, od kojih 3 teže. Između ostalih, ranjen je i komandant brigade major Ranko Sipka.

Većina zarobljenih ostala je u našim jedinicama.

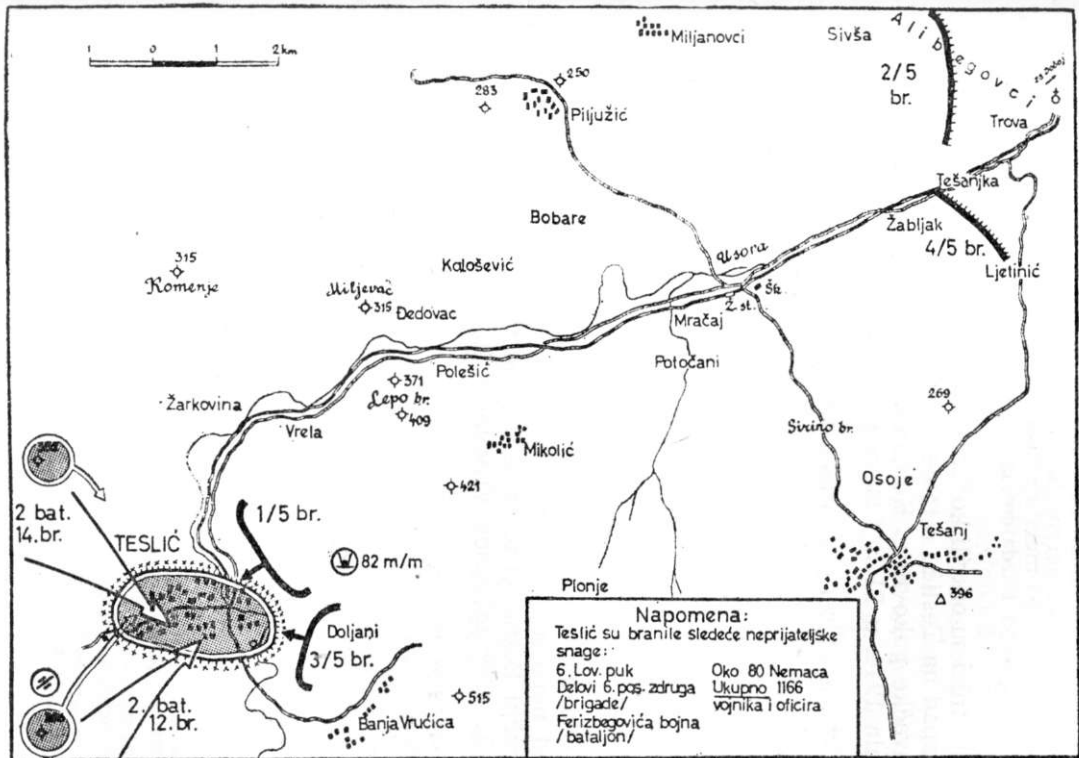
Interesantno je istaći da je deistvo naših bombaša i puškomitraljezaca, koji su smjelo prodrli u sistem odbrane i napadali sa leđa pojedine otporne tačke, stvorilo kod neprijatelja utisak da je napad na grad spolja kombinovan i potpomognut napadom civilnog stanovništva iz grada, što nije bilo tačno. Obrazlažući uzroke pada Teslica, komandant 2. zbornog područja general Franjo Pacak u izvještaju od 2. avgusta 1944. upućenom Ministarstvu OS NDH kaže:

³³¹ Arhiv VII, reg. br. 43/9-4, kut. br. 149c (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 4. oružničke pukovnije od 25. 7. 1944.;

Arhiv VII, reg. br. 11/1, kut. br. 40 (fond NDH) — Izvještaj operativnog odjela MOS NDH od 11. 7. 1944. o borbama protiv jedinica NOV na prostoru Teslić — Doboj — Turbe — Bugojno — Livno.

³³² Arhiv VII reg. br. 26/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 10. 7. 1944. štabu 15. divizije o zauzeću Teslica.

³³³ Isto.

Napad na Teslić, 9. jula 1944;

»... Zamjenik zapovjednika 6. lovačke pukovnije potpukovnik Ivečić i njemački natporučnik za vezu Stry Josip, koji su za vrijeme ovih borbi obilazili odbrambenu crtu, osobno su se osvjedočili da je momčad obrane bila na svojim mjestima i hrabro se borila. Teslić je, po mom stručnom mjenju pao usled velike premoći neprijatelja i izdajom iz unutrašnjosti Teslića.«³³⁴

Četnici su otkrili koncentraciju naših snaga i pripreme za napad na Teslić i o tome blagovremeno obavijestili štab 6. lovačke pukovnije. Komanda Teslićke četničke brigade 3. jula 1944. u 21.30 časova piše:

»Zapovjedniku 6. lovačke pukovnije Teslić. Ovog časa primili smo izveštaj od komandira 2. čete 2. bataljona (ukrinjička četa), kojim javlja, da je u toku današnjeg dana došla u Ukrinicu velika grupa partizana, koja se tamo koncentriše, hvata sve civile od reda i blokiraju selo, a civilima su rekli da će u toku noći da napadnu na Teslić.

Ovaj izvještaj donijela je komandiru jedna žena koja se iskrala iz partizanskog obruča i došla do našeg komandira.

O prednjem Vas izveštavamo radi znanja i ravnjanja. Zastupa komandanta, načelnik štaba Z. Jotić.«³³⁵

Ovi uspjesi 11. divizije, postignuti juna i jula 1944, pored neposrednih rezultata, imali su odraza i na širem području Bosne. O tome se u izvještaju 5. korpusa od 23. jula 1944.³³⁶ upućenog Vrhovnom štabu NOV i POJ kaže:

»U cilju rasterećenja pritiska na X i I proletersku diviziju naređeno je XI diviziji da pojača pritisak na liniji Brod — Sarajevo. U vezi ovog jedinice XI divizije izvršile su uspješan napad na Derventu i okolna uporišta na komunikaciji Brod — Sarajevo.

Razbijanje garnizona Derventa i okolnih uporišta na liniji Brod — Doboj — Teslić imalo je za posledicu brže izvlačenje glavnine neprijateljskih snaga radi obezbeđenja pruge Sarajevo — Travnik i ostalih komunikacija...

Napadom na osetljive tačke neprijatelj je bio prinuđen da interveniše sa dijelom snaga koje su upotrebljene u ofanzivi, pošto nije imao raspoloživih rezervi...«.

³³⁴ Arhiv VII, reg. br. 7/1-55, kut br. 60 (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 2. zbornog područja od 2. 8. 1944. zapovjedniku oružanih snaga NDH* o padu Teslića.

³³⁵ Arhiv VII, reg. br. 8/6, kut. br. 235 (četnički fond) — Dopis komande četničke teslićke brigade od 3. 7. 1944. zapovjedništvu 6. lovačke pukovnije NDH u Tesliću.

³³⁶ Zbornik, t. IV, knj. 27, dok. 101 — Izvještaj štaba 5. korpusa od 23. 7. 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama u srednjoj i zapadnoj Bosni.

Pripreme 5. brigade za pokret u istočnu Bosnu i Srbiju

Po zauzeću Teslića 5. brigada, izuzev jedne čete 1. bataljona, koja je ostavljena kao posada u gradu, orijentisana je na zatvaranje pravaca, koji iz Doboja i Tešnja vode ka Tesliću. Narednih petnaest dana brigada je bila na položajima Omanjska — Vojvode Putnika Brdo — Alibegovci — Lepenica — Vukovo i vodila skoro svakodnevno vrlo oštre borbe sa dijelovima 13. SS divizije »Handžar« i dijelovima 4. lovačke pukovnije NDH³³⁷, koji su uporno pokušavali da prodru u Teslić. Jedinice brigade uspješno su odoljevale ovim napadima, nanoseći neprijatelju velike gubitke. Tokom ovih borbi i gubici 5. brigade bili su veliki — 23 poginula i 25 ranjenih.³³⁸ Paralelno sa ovim borbama, čišćena su sela Omaljska, Sivša, Alibegovci, Piljužići i dr. od domaće ustaške milicije i četnika.

Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ od 17. jula 1944,³³⁹ a u vezi sa planiranim prodorom naših snaga u Srbiju 11. divizija je izašla iz sastava 5. i ušla u sastav 3. korpusa.

S tim u vezi štab 11. divizije 22. jula 1944 naredio³⁴⁰ je koncentraciju jedinica divizije u širem rejonu Teslića. Otada počinju intenzivne pripreme i sređivanje jedinica za predstojeći zadatak. Od ovog dana 11. diviziju sačinja-

³³⁷ Arhiv VII, reg. br. 43/9-4, kut. br. 149c (fond NDH) — Izvještaj zapovjedništva 4. oružničke pukovnije od 25. 7. 1944.

³³⁸ Arhiv IVI, reg. br. 42/4, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 5. 8. 1944. štabu 11. divizije o dejstvima na prostoru Prnjavor — Teslić — Topčić Polje u julu 1944.

Arhiv VII, reg. br. 54/3, kut. br. 866 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 13. 7. 1944. štabu 11. divizije o rasporedu jedinica na sektoru Teslića i o novim taktičkim postupcima neprijatelja u borbi.

Arhiv VII, reg. br. 25/2, kut. br. 870 — Izvještaj štaba 5. krajiške NOU brigade od 14. 7. 1944. štabu 11. divizije o borbama kod Tešanke.

³³⁹ Arhiv VII, reg. br. 7/5, kut. br. 461A — Knjiga depeša 5. korpusa.

Arhiv VII, reg. br. 1/8-1, kut. br. 408A — Knjiga depeša 3 korpusa.

³⁴⁰ Arhiv VII, reg. br. 32/1, kut. br. 866 — Naređenje štaba 11. divizije od 22. 7. 1944. potčinjenim jedinicama za koncentraciju na prostoriji Jelah — Teslić — Novi Seher.

vaju samo 5. kozaračka i 12. krajiška brigada, s tim što je štab 3. korpusa naredio da u istočnu Bosnu sa snagama 11. divizije pređu i 18. istočnobosanska hrvatska brigada i Posavski partizanski odred (ove jedinice boravile su u centralnoj Bosni privremeno). Iz sastava 11. divizije izašla je 14. srednjobosanska brigada i svi odredi sa područja centralne Bosne. U međuvremenu je formirana i 18. srednjobosanska brigada, pa je od ovih snaga, po odlasku 11. divizije formirana 53. divizija. I ovom prilikom u novformirane jedinice otišla je veća grupa boraca i rukovodilaca iz 5. brigade, među kojima su bili komandant 5. brigade Ranko Šipka, komandant 2. bataljona Dragutin Čuguz, politički komesar 3. bataljona Momir Kapor mnogi drugi rukovodioci iz komandi četa. Njihova dotadanja mjesta popunjena su iz redova brigade. Za komandanta 5. brigade postavljen je major Rade Kondić, dotadašnji zamjenik komandanta. Tih dana u jedinicama 11. divizije prvi put ustanovljeni su organi OZN-e. Za opunomoćenika OZN-e u brigadi postavljen je Ljubomir Borojević, do tada politički komesar čete u 1. bataljonu.

Nakon 14-mjesečnih uspješnih dejstava na ovom terenu 5. brigada je napustila centralnu Bosnu. Kada je 11. divizija u proljeće 1943. došla na ovaj teren, četničke formacije, koje su brojale nekoliko hiljada ljudi, suvereno su vladale ovim područjem. Kraći upadi nekih jedinica NOV na ovu teritoriju nisu mogli bitnije izmijeniti situaciju. Međutim, 11. divizija, svojim dejstvima i jednogodišnjim bavljenjem na ovom terenu potpuno je razbila brojne četničke jedinice i dobrim dijelom ih uništila. Stanje četnika u ovom dijelu zemlje sredinom 1944. najbolje ilustruje izvještaj komandanta četničke komande »Zapadna Bosna«, upućen Draži Mihailoviću, u kojem se, pored ostalog kaže:

»Što se tiče odnosa četnika prema Nalcima, oni su samo trpeljivi, naša nastojanja u vezi naređenja Vrhovne komande da se prekinu svaki odnosi nisu uspeli, jer su ti odnosi od ranije bili uzeli maha. Možda bi se i uspelo prekinuti ove odnose, ali bi naše jedinice bile onda nemoćne boriti se sa svima neprijateljima, zašta bi naročito nedostajalo municije.

Jednom rečju, ovde je apsolutno nemoguće vojnički komandovati, nego se sve zasniva na dobroj volji starešina... Pod ovakvim okolnostima mi se borimo sa partizanima već gotovo pune dve godine, te nam zbog toga i ide ovako trajlavo i nismo u

stanju, da damo ma gde ozbiljan otpor. Ovde svaka brigada čini zasebno telo, koje ako hoće izvršava, a ako neće ne izvršava dobivena naređenja. Nema ništa vojničkog u sebi, cela ova organizacija ...

Mogu da kažem pfosto, da se nismo oslonili na pojedine hrvatske garnizone po našoj manevarskoj sposobnosti, partizani bi nas potpuno već uništili..

Ove demoralisane grupe, koje major Vranješević naziva »brigadama«, a čije je brojno stanje iznosilo nekoliko stotina, nalazile su se u ulozi predstraža ispred okupatorskih garnizona na periferiji slobodne teritorije. Njihova vojnička aktivnost, svodila se na povremena zalijetanja u sela, ubistva pojedinih ljudi, pljačke, pa i najobičnije krađe.

Pored razbijanja četnika, što je bio osnovni preduslov za definitivno opredjeljenje stanovništva ovoga kraja za NOP, 11. divizija je, odlazeći za Srbiju, ostavljala iza sebe u centralnoj Bosni novu diviziju NOV i veliku oslobođenu teritoriju, na kojoj su funkcionisali organi narodne vlasti i mnogobrojne ustanove i institucije NOP-a.

Svemu ovome, značajan doprinos dala je i 5. kozaračka brigada. Ona je za ovu godinu dana mnogo puta prokrstarila u batalionskim, četnim i vodnim kolonama, pa i u streljačkom stroju s kraja na kraj centralne Bosne — od Vrbasa do rijeke Bosne, od Motajice do pl. Vlašić, i za to vrijeme vodila na stotine većih i manjih borbi sa neprijateljima svih vrsta. Na ovoj etapi borbenog puta brigade palo je 250 starih i prekaljenih boraca koji su u njenim redovima bili od dana njenog formiranja. Njihova mjesta u stroju zauzeli su novi borci iz ovog kraja, a vremenom ju je narod prihvatio kao svoju. Proces vojničkog razbijanja četnika i političkog osvajanja terena išao je sporo i mukotrpno, često uz žrtve i napore, koji nisu uvijek i odmah davali rezultate.

Političku ocjenu brigade u cjelini i njenih dejstava na terenu centralne Bosne dao je politodjel 11. divizije u svom pismu upućenom CK KPJ 9. juna 1944. U zaključku pisma, pored ostalog kaže se:

³⁴¹ Arhiv VII, reg. br. 7/3, kut. br. 205 (četnički fond) — Izvještaj četničkog komandanta »Zapadna Bosna« majora Slavoljuba Vranješevića Draži Mihailoviću o stanju u zapadnoj Bosni (bez datuma, pisan u proljeće 1944. godine).

»Peta brigada je, godinu dana boravka na ovom terenu, obeležila nizom vojničkih i političkih uspeha, stekla je ime najjače i najborbenije brigade, s divljenjem se govori o njenom junaštvu i njenim junacima, i danas se priča o njenom dolasku ovde i prvim uspesima.. .«^{Mi}

Peta krajiška (Kozaračka) brigada, bila je brigada mladih. Preko 80% njenih boraca i starješina bili su mladići i djevojke do dvadeset godina starosti. Zato je ona bila od prvih dana formiranja sve do kraja rata ponos naroda i omladine Kozare. Svaka njena akcija, pokret, uspjesi i neuspjesi bili su praćeni sa posebnim interesovanjem u njenom užem zavičaju. Tako je i vijest o njenom pokretu, za Srbiju, doprla u Potkozarje i Lijeve-polje, pa je tih dana omladina spjevala pjesmu o brigadi.

Kozara se ponosi sa' lađom
Omladina sa Petom brigadom.
Vjetar piri jablani se viju,
naša peta kreće za Srbiju.
Drugarice 'ajmo sve na Drinu,
gdje nam naši Kozarčani ginu.

^{S4a} Arhiv CK SKJ, reg. br. 169/1944. — Izvještaj politodjela 11. divizije od 9. 6. 1944. CK KPJ o stanju i radu u 5. krajiškoj NOU brigadi.